

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Valentinas ANTANAVIČIUS.
Skalbiniai ir laumžirgis. 1992

Valentinas ANTANAVIČIUS. Pilvas. 1984. Iš personalinės parodos Vilniaus rotušėje.
Vidmanto Ilčiuko reprod.

Apžiūrinėdamas Valentino Antanavičiaus parodą Vilniaus rotušėje dar kartą įsitikinau: galima drąsiai, be jokio pataikavimo teigti, kad tai menas, sukurtas ne iš išskaičiavimo, bet iš vidinės būtinybės ir talento sąlyčio, – rašo Kęstutis Šapoka straipsnyje „Avangardas kaip nuolatinė būseną“ (p. 53).

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVICIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rasa BALOČKAITĖ. „Go West...“ – skirtingi moteriškumo mitai, feminizmo utopijos
Rytuose ir Vakaruose / 2

Problemos ir idėjos

Vita GRUDYTĖ. Prancūzų sąjūdis už ekonomikos mažinimą *La Décroissance* / 8

Europos istorijos

Tatjana ŽURŽENKO. Atminties geopolitika / 16

Paveldas ir paminklai

Almantas SAMALAVIČIUS. Stiklo spindesys ir skurdas / 20

Nuomonės apie nuomones

Algirdas PATAČKAS. Dėl prisitaikėliško. *Atsakant į straipsnį „Žvilgsnis į sovietmetį iš aukštai“* / 25

Kūryba ir kūrėjai

Kazys SAJA. Teodicėja / 26

Gerald MATT. Erdvių burtininkas / 29

„Alternatyvus vizijos ir fantazijos pasaulis“. Iš *Geraldo Matto pokalbių su Žilvinu Kempinu* / 29

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Pro metų miglą – morenų ugnys. *Poeto Kazio Bradūno dosniai paberti grūdai* / 35

Goda DAPŠYTĖ. Teatras ir cenzūra – nenutrūkstamas ryšys / 42

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Tuštumos ilgesys? *Iš meno klajūno dienoraščio* / 49

Kęstutis ŠAPOKA. Apie moralę mene ir gyvenime. *Rolando Rimkūno kūrinių paroda*

„Akademijos“ galerijoje / 52

Kęstutis ŠAPOKA. Avangardas kaip nuolatinė būsena. *Valentino Antanavičiaus kūrinių retrospektyva* / 53

Iš rankraščių ir archyvų

Iš diplomatinės šefo Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų karo metais (1942–1945) / 54

Mūsų istorijos puslapiai

Vygantas VAREIKIS. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir *Realpolitik* / 63

Laikai ir žmonės

Jūratė TRILUPAITIENĖ. Tūkstantis šv. Brunono metų / 70

Retrospektyva

Marius ŠČAVINSKAS. Kas tarpukariu siejo tautinę lietuvių istoriografiją, lietuvių
christianizaciją ir „lenkų apaštalus“? / 74

Aistė BIMBIRYTĖ. Kelionė septynmyliais batais po Europos peizažus / 83

Apie knygas

Istorikų situacija sovietmečiu: prarastoji karta? / 85

Vytautas BERENIS. Prisimenant religijotyrininką Gintarą Beresnevičių ir jo darbus / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Protokolas / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Heinz-Herman JURCEK. Be pavadinimo. 2009. Koliažas, popierius; 135x135.

Iš parodos „Akademijos“ galerijoje. K. Stoškaus reprodukcija.

4 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. Piešinys plakatui „Stepių giesmė Jacques'o Debso filme „Bouzhashi“

„GO WEST...“ – SKIRTINGI MOTERIŠKUMO MITAI, FEMINIZMO UTOPIJOS RYTUOSE IR VAKARUOSE

„No human being is illegal“ –
užrašas ant sienos San Franciske

„Go West“ – grupės „Village People“ septintojo dešimtmečio dainą, duetas „Pet Shop Boys“ vėl išpopuliarino 1993-iaisiais. Jungtinėse Valstijose ėjimas į Vakarus – *Go West* – galėjo reikšti pergalingą XIX a. Amerikos Vakarų kolonizaciją arba – labiau tikėtina – sentimentus jaunimo sąjūdžiams septintuoju dešimtmečiu San Franciske ir kituose Vakarų pakrantės miestuose. Taip buvo bent iki to laiko, kol 1995 m. pasirodė garsusis videoklipas, gavęs *Grammy* apdovanojimą. Improvizacijos Sovietų Sąjungos žlugimo tema, unifikuotų žmonių miniai per sovietinės imperijos liekanas žygiuojant Laisvės statulos link, senai dainai suteikė naujų prasmės konotacijų. Ką reiškė „Go West“ tiems, kurie tos dainos klausėsi? Ką ji reiškė posovietinėse valstybėse, buvusiame Rytų bloke?

Sovietų Sąjunga... Mūsų keista praeitis... Šioje geležinės uždangos pusėje buvo kitoks gyvenimas. Kai kuriais atžvilgiais siaubingas, kai kuriais – visai smagus... Nepaisant uždarytų sienų ir visagalės cenzūros, „Vakarai“ Rytuose visada egzistavo kaip idėja, kaip kitokio – geresnio – gyvenimo vizija... Tolima ir nepasiekiamą, pažįstama tik iš užjūriuose gyvenančių giminių retų laiškų, siuntinių su džinsais, kramtomąja guma ir tirpaus vištienos sultinio kubeliais... Ir iš „Amerikos balso“ – tiems, kas išdrįsdavo jo slapta pasiklausyti...

Žlugus Sovietų Sąjungai, ilgai tramdytas troškimas prasiveržė emigracijos srautais, paskatintas pereinamojo laikotarpio sunkumų... Po dainuojančių revoliucijų postkomunistinės valstybės susidūrė su skausmingais

iššūkiais, su Gorgonės Medūza – 1991 m. infliacija siekė 225%, 1992 m. – 1100%, 1993 m. – 409%. Nedarbo lygis 1995 m. viršijo 17% (plg. *Lithuania: A Country Study*, 1995). Viso gyvenimo santaupas akimirksniu prarijo infliacija, žlugo ištisos industrijos, palikdamos tūkstančius bedarbių... Tūkstančiai naujųjų demokratinių valstybių piliečių vaikėsi „geresnio gyvenimo“ mirąžą, rinkdamiesi rizikingą *nelegalo* gyvenimą Vakarų šalyse.

Rytų Europos regionas tapo pigios darbo jėgos šaltiniu Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos šalims. Nelegalių migrantų srautus sunku apskaičiuoti. Kai kurių šaltinių teigimu, 1990–2003 metais vien iš Lietuvos išvyko daugiau kaip 300 000 žmonių (plg. *Demographic Yearbook*, 2006). Šis skaičius neatspindi tokių migracijos ir nelegalaus darbo formų kaip trumpalaikiai vizitai pretekstu „aplankyti gimines“, studentų darbas vasarą, „Au Pair“ programa ir kt.

Lietuvos narystė Europos Sąjungoje nuo 2004 metų, pamažu atsiveriančios Vakarų Europos šalių darbo rinkos ir galimybė legaliai dirbti svetur pakeitė migracijos pobūdį, tačiau skiriamoji linija tiesiog „persikėlė“ toliau į Rytus – lietuves pakeitė moldavės, rusės, ukrainietės...

Pigi, nekvalifikuota darbo jėga, nelegalūs, beteisiai kūnai, darbštūs ir nuolankūs, teisiškai neegzistuojantys, nematomi, viską reginčio valstybės Panoptikono „neužfiksuoti“ žmonės. Ką jie veikia, kaip gyvena, ką patiria svetimose neprisijaukintose tikrovėse? Kokios

jų, beteisių ir bejėgių, išlikimo strategijos? Kaip šių *kalbančių instrumentų* buvimas keičia juos pačius ir aplinką, kurioje jie įsikuria? Kaip supranta savo moteriškumą tos, kurios abstrakčių politinių ir pilietinių teisių išsižadėjo dėl skalesnės duonos, dėl madingų drabužių, dėl pinigų? Atsisakiusios politinio balso, jos tarsi nebylės vaiko Londono, Niujorko, San Francisko gatvėmis... O kaip jaučiasi tos, kurios naudojasi pigių auklių ir namų tvarkytojų paslaugomis?

Sigmundo Freud'o teigimu, nepajudinamas civilizacijos pamatas yra fizinis, sunkus, nekūrybiškas ir prievartinis darbas, kuris dažnai nematomas ir lieka neįvertintas, apie kurį vengiama (o gal tiesiog pamirštama) kalbėti. Dar senovės Graikijoje galiojo griežta perskyra tarp *oikos* (ūkio, namų, šeimos, privačių dalykų) ir *polio* (miesto, valstybės, politikos ir viešųjų reikalų). Piliečio statusas būdavo suteikiamas tik *oikos* šeimnininkui. Kiti, t.y. vergai ir moterys, „namuose atlikdavo visus fizinius ir ekonominius darbus, o šeimnininkas lavinosi, sėmėsi žinių, diskutuodavo svarbiais politiniais ir filosofiniais klausimais“ (Thornton, 2002). Moterų kartu su kitais (verga, tarnais ir pan.) atliekamas darbas buvo nemaloni, tačiau būtina ir neišvengiama sąlyga tam, kad vyras, *oikos* šeimnininkas ir *polio* pilietis, išlaisvintas nuo bet kokių kūniškos egzistencijos rūpesčių, galėtų atsidėti abstrakčiam teoriniam mąstymui, kultūros ir politikos reikalams.

XVII–XVIII a. Vakarų šalių demokratijos buvo grindžiamos tuo pačiu principu. Norint dalyvauti demokratinuose debatuose, politinėje veikloje, reikėjo turėti tiek finansinių, tiek laiko resursų, todėl viešoji sfera buvo atvira, su kai kuriomis išimtimis, tik baltiesiems buržuazijos vyrams, tiems, kurie turėjo pakankamai nuosavybės, žmoną ir tarną. Tarnai ir moterys atlikdavo visus fizinius ūkio darbus, o vyrai, turėdami laisvo laiko, galėjo užsiimti politika. E. Gouldner teigimu, „patriarchalinis moterų pavergimas [...] buvo privaloma sąlyga formuoti viešajam racionalumui buržuazinėje visuomenėje“ (Gouldner, 1976:99).

Kaip vyksta biologiškai nulemtas lyčių darbo pasidalijimas? Dėl reprodukcinių savybių – gebėjimo išnešioti, maitinti kūdikį – moteris „įkalinama“ namų

ir kūniškumo sferoje. Ji gimdo vaikus, gamina maistą, skalbia, lygina, slaugo ligonius ir senelius, kuria jaukumą, teikia seksualines paslaugas, t.y. rūpinasi, Dorothy Smith (1993) teigimu, visa „kūno logistika“. Tai sfera, kuri yra nuslopinta, bet neatšaukta, tarsi nematoma, tačiau būtina. Ši autorė savo veikaluose įrodė, kad profesinė individo karjera tiesiogiai susijusi su jo gebėjimu atsiriboti nuo *oikos* sferos, nuo kūniškos egzistencijos. Patriarchalinėje visuomenėje vyras lengvai atsiriboja nuo namų ūkio ir „kūno logistikos“ reikalų, bent jau tol, kol greta yra „moteris, kuri prižiūri jo namus, išnešioja ir maitina jo vaikus, skalbia jo drabužius, slaugo jį susirgusį ir rūpinasi iš esmės visa kūniška jo egzistencija“ (Smith, 1993:325).

Taigi vyras įkūnija ir simbolizuoja idėją, mintį, gryną logiką, išlaisvintą nuo nemalonios ir nuobodžios buities pančių, racionalumą, logiką, veiksmą, universalumą, kultūros ir politikos sritį, o moteris – emocijas ir spontaniškas reakcijas, empatiją, jausmus ir vaizduotę, pasyvią egzistenciją, išsitenkančią tarp namų sienų, nepalaužiamą ir nebylią gamtą, keistą ir nelogišką pasaulį, kupiną ašarų, šypsenų ir emocijų, – ak, ta *moteriškumo paslaptis*...

„Moteriškumas“ – lengvai varijuojamas, bet iš esmės ganėtinai stabilus, patriarchalinėje visuomenėje suiformavęs ir kultūriškai sankcionuotas vaizdinys, čia ir toliau tekste vartojamas su tam tikra kritikos ir ironijos doze. Stuardo Millso (1991) teigimu, tokį *moteriškumą* suformavo visų pirma sunkūs ir skaudūs priklausomybės ryšiai: kai visi dalykai, visi daiktai moters gyvenime gaunami tik iš vyro ir/ar per vyrą, nebelieka nieko kita – tik gražiai atrodyti, nuolankiai šypsotis, kartais paverkti... Erotizuota nelygybė – štai *moteriškumo paslaptis*...

Feministėms atkakliai kovojant už politines, pilietines ir ekonomines moterų teises, tobulėjant buitinei technikai, kuri palengvino (o kartu ir nuvertino, sumenkino) darbus, moters atliekamus namuose, palapsniui įteisinant kontracepciją ir pripažįstant moters teisę pačiai kontroliuoti savo kūną, vis daugiau moterų peržengia lemtingą ribą tarp *oikos* ir *polis*, t.y. įsitvirtina vyrų sferoje – versle, moksle, politikoje. Tačiau kartu

su moterų emancipacija vis didėja pigios darbo jėgos paklausa *oikos* sferoje, namų arba „kūno logistikos“ srityje.

Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje¹ ši poreikį patenkina daugiausia emigrantės iš neturtingų, besivystančių šalių. Po 1990 metų į jų gretas įsiliejo ir moterys iš Rytų Europos. Jos yra nematomos ir negirdimos, neturi politinių teisių, nes yra *nelegalės*. Darbai, kuriuos renkasi (tiksliau būtų sakyti, kuriems jas *pasirenka*), dažniausiai yra vaikų priežiūra, senelių globa, namų ūkio tvarkymas – tradiciniai *moterų* arba *moteriški* darbai. Darbai yra perleidžiami, perduodami ar parduodami – egzistuoja visa nelegali darbo rinka, kurioje negalioja jokios valstybės įstatymai ar teisinės normos, ji paremta savomis taisyklėmis, žodiniais susitarimais, baime ir lojalumu.

Apie šią sferą nėra jokių statistinių duomenų, tik epizodiški, fragmentiški, pabiri tyrimai. Vienas iš informacijos šaltinių, kuriuo remsiuosi šiame tekste, – mano asmeninė patirtis (riba tarp *tyrimo* ir *gyvenimo* šiuo atveju ypač miglota) Niujorke 2004 m. (išskyrus kai kuriuos interviu, užrašytus 2005–2006 m.).

Pirmus įspūdžius apie nelegalų darbo rinką Jungtinėse Valstijose galima susidaryti peržiūrėjus lietuviams emigrantams skirtas interneto svetaines, pavyzdžiui, *www.doleris.com*. Darbo skelbimų skiltyje per 2007 m. spalio ir lapkričio mėnesiais čia buvo įdėta 10 pasiūlymų prižiūrėti senelius, 20 – dirbti aukle ir namų šeimininke, 4 siūlė kitus kvalifikacijos nereikalaujančius darbus.

Akivaizdu, kad ši savita, specifinė ir ypatinga darbo rinka susijusi su *oikos* sfera arba, D. Smith žodžiais tariant, su „kūno logistika“. Net ir brandaus kapitalizmo sąlygomis ši sfera reikalauja aukų, todėl kai kurios moterys (emigrantės) yra paaukojamos tam, kad kitos galėtų būti laisvos. Kai nelegalės rūpinasi virtuve, vaikais, namais, baseiniais, sodais ir katinais, legalios Vakarų pilietės, išlaisvintos nuo „kūno logistikos“, gali lygiai su vyrais dalyvauti moksle, politikoje, versle. Marijos Bikovos (2008) teigimu, vaidmenų konfliktas ir prieštaravimas tarp darbo ir namų sferos „išsprendžiamas nusiperkant pigią darbo jėgą,“ o dirbančios motinos „ir

toliau lieka geromis motinomis, paprasčiausiai jos sumoka kitoms moterims, kad šios atliktų dalį jų motiniškų pareigų“. Galbūt nemaloni, bet reikšminga čia būtų analogija su XVIII–XIX a. Prancūzijos aukštuomene, kurios moterys, pasak Elisabeth Badinter, „buvo atleistos nuo motinystės rūpesčių“. Bet kuri prancūzė, įgijusi visuomeninį statusą, nusišamdydavo žindytę, kuri rūpindavosi jos vaiku ir atlaisvindavo ją nuo „motinystės rūpesčių“ (Badinter, 2003:22). Egzotikos čia gerokai mažiau, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio – dažnai šiandien, ypač JAV, namų darbininkė nelegalė maitina jai patiktą kūdikį, pašildžiusi šaldytuve paliktą *motinos pieno* buteliuką... Kaip tradicinėje patriarchalinėje visuomenėje, taip ir šiandien perskyra tarp *oikos* ir *polis* iš esmės nėra fiksuota, ji nuolat revizuojama, ją lemia ne lytis, o teisinis statusas – tie, kurie neturi pilietybės ir leidimo dirbti, yra traktuojami kaip *mažiau* žmonės, nevisaverčiai ir netobuli, suvaržyti buities ir niekada nepajėgsiantys nuo jos atsiplešti.

Kai visi dalykai moters (šiuo atveju – nelegalo) gyvenime gaunami tik per galią, statusą ir teises turintį *Kitą* (teisėtą pilietį), nebelieka nieko daugiau, kaip bandyti įsiteikti, manipuliuojant emocijomis, – gražiai, nuolankiai šypsotis, kartais (ne per daug ir ne per dažnai) paverti (Mills, 1991). Būdamos priklausomos nuo savo šeiminių malonės, bijodamos deportacijos (legalios emigracijos atveju – nežinodamos savo teisių, apribotos kalbos ir kultūrinių barjerų), emigrantės kruopščiai žaidžia „moteriškumo“ žaidimus, pateikdamos gerai surežisuotą „gražios, nuolankios ir pažeidžiamos“ moters įvaizdą.

Kai kurie tyrėjai, pavyzdžiui, Rhacel Salazar Parreñas (2001), Italijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose ilgą laiką dirbusi su namų darbininkais imigrantais iš Filipinų, teigia, kad didžiulė, kone absoliuti priklausomybė nuo darbdavio yra tiesioginė ir, ko gero, pagrindinė migrantų lojalumo šeiminiui, nuolankumo ir paklusnumo jam priežastis. Marija Bikova (2008) pranešime apie „Au Pair“ praktikas Norvegijoje, gerovės valstybėje, teigia, kad daugelis „Au Pair“ merginų atvyksta iš neturtingų, besivystančių šalių, investavusios nemažai pinigų, o sėkmė labai stipriai priklauso nuo jas

priimančios šeimos. Tyrimo metu viena iš respondenčių, sėkmingai dirbanti moteris, į savo namus priėmusi „Au Pair“ programos dalyvę, teigė, kad mergina „demonstruodavo gilų dėkingumą šeimai net ir tada, kai tam nebūdavo jokių priežasčių“. Darbdavės manymu, tai susiję su sunkia ekonomine situacija merginos gimtojoje šalyje.

„Bejėgiško moteriškumo“ diskursas sąmoningai kuriamas ir aktyviai palaikomas. Nelegalioje darbo rinkoje perpardavinėtojai, veikiantys abipus Atlanto (jų esama tiek Vilniuje, tiek Niujorke), pasitinka į šalį atvykusias imigrantes (kartais trumpam susitinkama Vilniuje) ir, prieš paleisdami produktą į rinką, užsiima, anot Gilberto Herdto², radikalia resocializacijos chirurgija.

Atvykusios į JAV merginos nukreipiamos pas lenkų moterį Greenpointe, Kvinso rajone. Čia sukuriamas moteriško jaukumo, abipusio pasitikėjimo atmosfera ir vyksta „iniciacijos“ procesas, – perduodama „moteriškumo“ paslaptis. Ankstesnė ambicingos asmenybės istorija ištrinama, sukuriamas naujasis Aš, nuolankus, švelnus, „moteriškas“ (*aš mėgstu šluoti, virti, man patinka tvarkytis namuose...*). Pothiti Hantzaroula (2004) tai vadina „įvedimo ritualais“ – ikirevoliucinėse, griežtai stratifikuotose, luominėse visuomenėse tokios procedūros buvo įprastos, per jas ką tik nusamdyto tarno asmenybę „modeliuodavo“ pagal jį samdančios šeimos poreikius. Per šiuos ritualus nubrėžiamos ribos tarp tarno ir šeimininko, nustatomos bendravimo taisyklės, pasitelkiamos nuasmeninimo technologijos (*technologies of defacement*), – reikalaujama atsisakyti individualumo ženklų, bent jau išorinių, susijusių su makiažu, šukuosena, drabužiais ir kt.

Atvykėlėms patariama, kaip rengtis, elgtis, kalbėti, ištrinamas senasis jų Aš – profesiniai pasiekimai, tikslai, ambicijos, vertingos patirtys. Viso to tenka išsižadėti. Perfrazuojant Hanso Kristiano Anderseno pasaką apie Undinėlę, kuriai teko atsisakyti balso, kad galėtų vaikščioti žeme, imigrantės taip pat turi tapti bebalsės, tiesa, perkeltine prasme, kad galėtų vaikščioti po išsvajotąją žemę. Sukuriamas naujasis Aš, toks paprastas ir nepretenzingas, kad *oikos* sferoje leistų jaustis kaip namie, kaip žuviai vandenyje, vengiant dėmesio ir nepuo-

selėjant ambicijų. Merginoms patariama jokių būdu neišsiduoti, kad jos turi universitetinį išsilavinimą, nedemonstruoti savo pranašumo prieš šeimininkus, nesukelti jiems įtampos ar nepatogumo jausmo. Tai galioja ne vien nelegalėms – Bikovos (2008) teigimu, pageidaujama, kad „Au Pair“ merginos taip pat būtų linksmos, moteriškos, tvarkingos ir patrauklios, „bet ne pernelyg gražios, kad neužgožtų namų šeimininkės ir nekeltų grėsmės jos statusui“.

Iš anksto surežisuojami ir pasufleruojami atsakymai į klausimus: „taip, aš mėgstu šveisti ir valyti“, „taip, man patinka tvarkytis namuose, tai mane ramina...“, „draugavau su vaikinų, bet išsiskyrėme, nes neturėjome kur gyventi“, „planuoju kada nors sukurti šeimą ir turėti vaikų, bet pirma privalau užsidirbti pinigų būstui“, esą tai ir yra tikroji buvimo čia priežastis. Su-falsifikuojama biografija, sukuriamas Pelenės istorija, sumenkinami asmeniniai pasiekimai, akcentuojamas vargas ir nepritekliai. Tuo siekiama manipuliuoti šeimininkų jausmais – sukelti gailestį ir išpešti materialinės naudos.

Magistrantės ir doktorantės iš Rytų Europos nepretenzingas, riboto intelekto būtybes vaidina tam, kad gautų auklės ar namų tvarkytojos vietą, gydytojos dirba slaugėmis senelių priežiūroje įstaigose, inžinierės – valytojomis... Nepritekliaus įkalintos kūniškos egzistencijos, *oikos* sferoje, jos yra paklusnios, nuolankios ir tikisi, kad šeimininkas bus joms malonus.

Greta nelegalios migracijos, kuri yra radikali asmens pavergimo forma, „moteriškumo“ eksportas reiškiasi ir daugeliu kitų, „švelnesnių“ formų, tarp jų – trumpalaikis nelegalus uždarbiavimas atvykus „aplankyti gimi-nių“, studentų vasaros darbas, „Au Pair“ programa ir kt. Migraciją santuokos pretekstu taip pat dažnai lemia ekonominės priežastys. Nustatyti, ar santuoka paremta tikrais jausmais, ar emigracijos sumetimais, yra labai sunku, todėl bet kokia statistika čia nepatikima, tačiau esama iškalbingų duomenų: vien Rusijoje yra daugiau kaip 1000 pažinčių agentūrų, kurios tarpininkauja ir padeda rusėms susipažinti su užsieniečiais vedybų tikslais. Su sutuoktinių vizomis iš Rusijos kasmet emigruoja nuo 10 000 iki 15 000 moterų.³

Kaip gyvena tos, kurios ištekėjo, kad išvykų į kitą – „geresnę“ – šalį? Čia vėl remiuosi giluminiais interviu, kuriuos atlikau Niujorke 2004–2006 metais. Daugelis iš šių moterų yra apribotos kalbos ir kultūrinių barjerų, socialiai izoliuotos, visapusiškai priklausomos nuo savo sutuoktinių. Dažnai iš jų tikimasi nuolankumo ir paklusnumo, kai kuriais atvejais žmonai net neleidžiama turėti grynųjų pinigų, o mokėjimo kortelės ir mobiliojo telefono išsklotinės siunčiamos ne jai, bet jos sutuoktiniui. Abi išvykėlių grupės – tiek darbo, tiek meilės emigrantės – tampa priklausomos arba nuo šeimininkų, arba nuo vyrų ir stengiasi išlaikyti jų palankumą savo nuolankiu „moteriškumu“.

Vakarų šalyse jos dažnai susiduria su daugmaž atvirai rodoma panieka, nes dirba ir gyvena nelegaliai, atlieka nekvalifikuotus darbus, priklauso nuo kitų malonės, joms klijuojama „barakudų“ etiketė (barakuda – plėšri tropinių vandenų žuvis, šiuo atveju – plėšri, turtingo sutuoktinio besivaikanti moteris), o „santuokos imigrantės“ paniekinamai vadinamos *mail order brides* (nuotaka, užsakyta paštu pagal katalogą).

Tačiau gimtojoje šalyje toks jų gyvenimas svetur pateikiamas kaip sėkmės istorija – joms pavyko išsiveržti iš užburto rato, išvengti skaudžios ir banalios lemties, pasprukti iš nesukęstančio, bet niekur ir neplaukiančio seno laivo – skurdžios, rūpesčių chioniškai kamuojamos posovietinės šalies... Kai kuriais atvejais lėšos, kurias artimiesiems siunčia emigrantės, sudaro ženklų dalį Rytų Europoje likusios šeimos pajamų – tai užtikrina aukštą emigrantų statusą ir yra siejama su galia, pagarba, pripažinimu. Tos, kurios padarė *modelio* karjerą ar sudarė sėkmingą santuokos sandėrį, ypač traukia vietinės žiniasklaidos dėmesį – jos yra tarsi amžinos „moteriškumo“ paslapties ikoninė reprezentacija. Moteriškumo, kuris gerai *atsiperka*.

Postkomunistinėje Rytų Europoje vėl atrandamas ir eksploatuojamas moteriškumo mitas, kuris sovietmečiu buvo išsklaidytas, nutildytas ir nuslopintas. Moterys, kaip ir vyrai, turėjo paklusti sentimentų nepripažįstančiai santvarkai, kartu su vyrais jos dalyvavo

socialistiniame lenktyniavime ir vykdė penkmečio planus absoliučiai deseksualizuotame kontekste. Po 1990 metų „moteriškumas“ vėl pradėjo reikštis visomis tradicinėmis, patriarchalinėmis savo formomis: mados industrija ieško modelių, grožio konkursai – princesių ir karalienių, žadėdami nuostabų gyvenimą, puikią alternatyvą kasdieninio gyvenimo monotonijai. Moterims skirti žurnalai (pavyzdžiui, lietuviškoji *Cosmopolitan* versija ir kiti) propaguoja ir skatina naujus grožio standartus – dabar grožį sukuria kosmetika ir plastikos chirurgai. Nors siužetinės linijos varijuoja, bet esmė lieka ta pati: moteris – tai lėlė Barbė, madingai apsirengusi, susišukavusi, skaniai kvepianti, pasidažiusi, nepriekaištingo kūno... Čia moteris ir yra tik kūnas. O jei tas kūnas dar turi ir smegenų, tai nepriekaištingą viliojantį savo kūniškumą moteris gali protingai ir apsuksiai panaudoti, siekdama egoistinių ir, suprantama, kūniškų tikslų.

Žiniasklaida tiesiog springsta sėkmės istorijomis – neturtinga mergaitė iš mažo Lietuvos kaimelio tapo *modeliu*, dabar ji bičiuliaujasi su Holivudo žvaigždėmis, atostogauja fantastiškuose kurortuose, jai priklauso madingi apartamentai Niujorke! Buvusi grožio karalienė, nugalėjusi neįveikiamus sunkumus, galiausiai rado laimę turtingo verslininko glėbyje! Modeliai ir karalienės noriai atveria žiniasklaidai savo namus, demonstruoja jachtas, perlų vėrinius ir vakarines sukneles. Tai tarsi byloja – moters kūnas, laiku ir tinkamai panaudotas moteriškumas gali tapti sėkmės, socialinio stabilumo ir geresnio gyvenimo garantu.

Moters kūną, kaip resursą, kaip nacionalinio pasididžiavimo objektą, ypač plačiai eksploatuoja turizmo industrijos (plačiau apie tai – Dilytė, 2005; Erenkaitė, 2006). Lietuva kartu su kitomis Rytų Europos šalimis jau tampa vienu iš pagrindinių sekso turizmo maršrutų, kur atvykstama švęsti bernvakarių ar tiesiog „gerai“ praleisti savaitgalio, nes tai šalis, kur gražios moterys ir skanus alus, be to, pigu – tiek viena, tiek kita... „Savaitgalio romanai“ kartais baigiasi netgi laimingai, šių laikų Pelenės istorijos pabaiga irgi tradiciška, išskyrus vieną menką detalę – jie gyvena laimingai, ilgai ir *toli*.

Go West.... Ekonominio pajėgumo, socialinės gerovės, gyvenimo lygio skirtumai tarp Rytų ir Vakarų vis dar kursto rytiečių vaizduotę geresnio gyvenimo iliuzijomis ir skatina migraciją Vakarų kryptimi. Žmonių, blaškomų propagandos ir ideologijos, atsidūrusių ant pasiūlos ir paklausos svarstyklių, likimus nulemia vadinamasis *laisvas*, nors dažnai *vienintelis*, pasirinkimas. Moterys iš Rytų Europos, aprenktos specialiais švarkeliais ir sijonukais, pasiturinčių amerikiečių šeimose šluosto dulkes, skalbia, laisto gėles, prižiūri vaikus, slaugo senelius, tvarko kambarius, kloja lovas ir blizgina batus... Priešingai negu emancipuotos jų seserys – pasiturinčios Vakarų šalių pilietės – jos nekalba apie feminizmą, nereikalauja lyčių lygybės ir nesvajoja apie karjerą. Jos nuolankiai šypsosi ir kaip įmanydamos spinduliuoja „moteriškumą“, kad tik jų neskriaustų, neišvarytų iš darbo, nedeportuotų... Tikisi papirkti savo moteriškumu, kad mainais už jį vieną dieną atšoktų vestuves ir per santuoką būtų legalizuotos...

Senais laikais aristokratai samdydavo tarnaites, guvernantes ir žindynes, o džentelmenai, apsilonkę bordelyje, veidmainiškai atsidusdavo – kai kurios moterys turi būti paaukotos tam, kad kitos liktų nepaliestos ir išsaugotos... XXI amžiuje kai kurios moterys turi būti pavergtos buities ir joje įkalintos tam, kad kai kurios kitos būtų nuo viso to išvaduotos... Nemaloni, bet *sena, laiko patikrinta* tiesa...

¹ Kiekvienoje šalyje situacija, be abejo, yra skirtinga, tai, kas yra visuotinė praktika Jungtinėse Valstijose, retai pasitaiko Skandinavijos – valstybinio feminizmo – šalyse, tačiau bendros tendencijos ryškėja visur. Kaip nurodo M. Bikova (2008), nors Norvegijoje visapusiškai skatinamos tėvystės atostogos ir kone visuotiniai yra prieinami valstybės finansuojami vaikų priežiūros centrai (2007 m. gruodžio mėn. šiuos centrus lankė 84% visų vaikų nuo 1 iki 5 metų amžiaus), o bendrosios etikos normos suponuoja, kad gerovės valstybėje vaiką auginanti šeima privalo verstis savo jėgomis, be pašalinių pagalbos, vis dėlto per „Au Pair“ programą namų pagalbininkės paslaugomis besinaudojančių šeimų skaičius nuo 277 šeimų 2000-aisiais išaugo iki 2391 šeimos 2006-aisiais.

² Elisabeth Badinter, „Apie vyriškąją tapatybę“, Vilnius, Vaga, 2003. p. 100.

³ Leonid Rybakovsky and Sergey Ryazantsev. 2005. International Migration in the Russian Federation. United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development, Population Division. Department of Economic and Social Affairs. United Nations Secretariat. New York, 6-8 July 2005. p. 11.

Literatūra

1. Badinter, E. (2003) *Apie vyriškąją tapatybę*. Vilnius, Vaga.
2. Bikova, M. (2008) „Norway – professional women’s paradise ... with an au pair. The au pair scheme in the context of the Norwegian welfare state.” Paper presented at the 24th Conference of the Nordic Sociological Association “Violence and Conflict”, University of Århus, Denmark 14th -17th August 2008
3. Demographic Yearbook (2006). Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania, Vilnius, 2007.
4. Dilytė I. *Vyrai visad laukiami Lietuvoje (Men are always welcomed in Lithuania)*. 2005 12 19 www.gap.lt/maa
5. Erentaitė R. (2006) *Kolonijiniai marginalumo simptomai (Colonial symptoms of marginality)*. The paper presented at the seminar „Diagnosis – gender” in Vilnius, Lithuania, 12-13 May, 2006. www.gap.lt/dl
6. Hantzaroula, P. (2004). “The dynamics of the mistress-servant relationship”, in Fauve-Chamoux, Antoinette (ed). Domestic Service and the Formation of the European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th – 21st Centuries. pp. 379-408. Peter Lang: Germany.
7. Lithuania: A Country Study (1995) Iwaskiw, Walter R. ed. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995.
8. Mills, St. (1991) „Marital Slavery and Friendship”. In: Feminism Interpretations and Political Theory. Pennsylvania: Pennsylvania University Press.
9. Ortner, Sh. (1974) *Is Female To Male As Nature Is To Culture?* In *Woman, Culture, and Society*. Osaldo and Lamphere, Stanford University Press.
10. Parreñas, Rhacel Salazar (2001). Servants of globalization. Women, migration and domestic work. Stanford, California: Stanford University Press.
11. Smith D. (1993) *Woman’s Experience as a Radical Critique of Sociology*. In Farganis, J. (ed.) Readings in Social Theory (4th Edition), Boston, Massachusetts: Mc-Graw Hill.
12. Thornton, A. (2002) *Does Internet Create Democracy?* M.A. Journalism Thesis. <http://www.zip.com.au/~athornto/thesis2.htm>

PRANCŪZŲ SAJŪDIS UŽ EKONOMIKOS MAŽINIMĄ *LA DÉCROISSANCE*

Televizijos reportažas prasideda pasakojimu apie du jaunos žmones, kurie kartu uždirba 5000 eurų, bet eina į vietinį turgų prieš pat jo uždarymą, kad susirinktų pardavėjų dėžėse užsilikusius nelabai išvaizdžius vaisius. Kodėl? Nes nieko nereikia išmesti. Be to, mergina lanko gana keistus vieno madų dizainerio kursus – visos jo naudojamos medžiagos yra iš šiukšlyno. Išplautos, išvalytos, jos tampa madingomis skrybėlaitėmis ir rankinėmis. O vaikinai namuose, virtuvinės spintelės stalčiuje, laiko sliekus, kurie suvirškina visas augalinės kilmės atliekas (kitos šiukšlės, žinoma, surūšiuojamos) ir paverčia jas puikiu juodžemiu. Suvirškina labai greitai, todėl nėra jokio kvapo, – aiškina jis apstulbusiai žurnalistei. Kaip sliekai iš stalčiaus neišsišliaužioja – mįslė. Bet šis atvejis dar ne pats radikaliausias. Radikalesnis, kai pardavus „normalų“ namą ir nusipirkus žemės, apsigyvenama jurtoje (vis toje pačioje Prancūzijoje). Negausus maistas laikomas pavėsinėje lauke, lempa žibalinė (jei nepakanka saulės baterijos), prausiamasi saulės pašildytu šaltinio vandeniu, o į tualetą eina į būdelę „už jurtos“ – visai kaip mūsų kaime, tik, pasirodo, norint išvengti blogo kvapo, reikia kaskart užpilti pjuvenomis. Neverta net minėti, kad gausėja perkančiųjų tik ekologiškus (jokia chemija neapdorotus) drabužius ir maisto produktus, pastaruosius dažnai tiesiai iš vietinio ūkininko. Yra tokių, kurie

visiškai atsisako gaminių iš plastiko (įvairių buitinių rakandų galima nusipirkti sendaikčių turguose), nebenaudoja jokių cheminių valiklių (juos keičia muilu, actu, soda ir kitais močiučių receptais), nebarsto cheminių trąšų savo soduose, daržuose, balkonuose ar terasose, visiškai nebenaudoja arba iki minimumo sumažina elektrinių prietaisų skaičių namuose (kai kurie atsisako net dujinės viryklės ir valgo tik tuos produktus, kurių nereikia termiškai apdoroti). Gyvena su viena lempa namuose, ir ta pačia – ilgo naudojimo, arba gamina savo elektrą, įsirengę saulės baterijas, o jos perteklių parduoda elektros tinklams, bei surinkinėja lietaus vandenį buitinėms reikmėms. Dar kiti nebesinaudoja mašinomis ir lėktuvais, važinėja tik visuomeniniu transportu, traukiniais, dviračiais, jodinėja arkliais, vaikšto pėsčiomis, bėgioja...

Tai ne Prancūziją apėmusios ekonominės recesijos požymiai, o nauja (sena?) gyvenimo filosofija, užkrečianti vis didesnę skaičių žmonių. Tai – sąmoningas pasirinkimas eiti priešinga, nei kapitalizmas veda, linkme. Ne tik bandymas nusikratyti ekonomiškai išsivysčiusios visuomenės saviems piliečiams klijuojamos „vartotojo“ etiketės, bet ir tam tikru atžvilgiu „sugrįžti į gamtą“, kaip sakyti Jean-Jacques'as Rousseau. Vis dažniau žurnalistai pasakoja apie eilinius prancūzus, iškeitusius didmiesčio triukšmą ir smarvę į gamtos ramybę, pradedančius auginti ožkas, vištas,

asilus ar avis, renkančius kalnuose gydomasias žoles ir pardavinėjančius jas internete, ar atidarantius šeimyninius viešbutėlius turistams. Bėda tik ta, kad šiais laikais sugrįžti „visiems kartu“ į gamtą yra dar didesnė utopija nei Rousseau laikais. Ekonominė ir socialinė visuomenės struktūra yra pernelyg sudėtinga, kad galima būtų pakeisti dalį šio įvairiais ryšiais glaudžiai susieto mechanizmo nesugriauinant visumos. O kas galėtų pakeisti visą sistemą *in corpore*?

Prancūzų sąjūdžio *La Décroissance*, kuris prasiėjo 2001 m. Lione, pasklido po kitus Prancūzijos regionus ir jau pasiekė Paryžių, apologetai sako, kad viskas įmanoma, tik reikia individualaus sąmoningumo ir kolektyvinių sprendimų. Nepaisant originalių, laikmetį atitinkančių idėjų, šis sąjūdis vis dar mažai žinomas ne tik svetur, bet ir pačioje Prancūzijoje. 2005 m. buvo surengta pirmoji masinė demonstracija ir įkurta nauja politinė partija P.P.L.D (*Parti Pour La Décroissance*), kurios šūkis – „Negali būti neriboto augimo ribotame pasaulyje“. Ji nuolat organizuoja įvairias visuomenės sąmoningumą žadinančias akcijas – pavyzdžiui, „dienas be pirkinių“. Tačiau jai nepavyko sutelkti pakankamai narių, kad įgautų realų politinį svorį prieš dvejus metus vykusiose Prancūzijos prezidento rinkimuose. Viena vertus, šis sąjūdis yra daugialypis, susideda iš skirtingų atšakų, kiekviena atstovauja vienam ar kitam šios bendros tendencijos aspektui: vieni kovoja už ekologišką žemės ūkį ir prieš genetiškai modifikuotas kultūras, kiti – prieš reklamą kaip pagrindinį kapitalizmo įrankį, tretis – prieš atominę energiją, dar kiti – už vandens išteklių nacionalizavimą etc. Antra vertus, šie pasirinkimai vis dar yra individualūs, o ne kolektyviniai, juolab ne politiniai. Apie juos buvo kalbama retai, rašoma dar rečiau, pagrindinė informacija pateikiama tik internete ir keliuose savilaidos laikraščiuose. Nuo 2006 m., pagausėjus šių idėjų skleidėjų būriui, pasivadinusiam „*Colporteurs de Décroissance*“, informacija pradėjo intensyviau skverbtis į žiniasklaidą ir domėjimasis jais padidėjo. Žinoma, suaktyvėjo ir jų kritikai – esą, negi

dabar grįšime į akmenis amžių? Tačiau, stiprėjant globalinei krizei, ieškoma lokalinių išeikių, todėl imta plačiau aptarinėti ir šios, „normalaus vartotojo“ akimis žiūrint, keistokos grupuotės idėjas. O gal jie teisūs? – klausia žurnalistai. Tuo pasinaudodami, sąjūdžio už ekonomikos mažinimą teoretikai gilina savo refleksijas ir braižo galimos (būsimos?) visuomenės eskizus.

Ištakos

Nors sąjūdis prieš neribotą ekonominį augimą atitinka dabarties realijas ir aspiracijas, pati idėja nėra nauja. Jai artimi, pavyzdžiui, ir Apšvietos amžiaus humanistai, ir antiindustrinis XIX a. sąjūdis, paremtas kai kuriomis socialistinėmis ir krikščioniškomis idėjomis (Johnas Ruskinas, Henry Davidas Thoreau, Levas Tolstojus), ir įvairūs XX a. sąjūdžiai už žmogaus teises. Galėtume prisiminti ir rusų mokslininko Vladimiro Vernadskio (1863–1945) biosferos tyrinėjimus.

Tačiau tikruoju sąjūdžio pradininku, teoriniu jo pagrindėju *La Décroissance* dalyviai laiko rumunų kilmės amerikiečių mokslininką Nicolas Georgescu-Roegeną (1906–1994), kuris pagrindė naują ekonomikos viziją – bioekonomiką. Ekonomikai pritaikęs fizikinės entropijos principą, susiejęs ekonomikos ir fizikos (termodinamikos) mokslus, jis apibrėžė termodinaminės ekonomikos kryptį. Fundamentaliame veikale „Entropijos dėsnis ir ekonomikos procesas“ (*The Entropy law and the Economic Process*, 1971, Harvard University Press) mokslininkas teigė, kad ekonominis procesas yra tik biologinės evoliucijos tęsa, taigi svarbiausios ekonominės problemos turėtų būti

sprendžiamos iš šio žiūros taško. Jis pasiūlė globalią viziją, kuri ekonomiką sutaiko su ekologija, kitaip tariant, aprėpia bendrą žmonijos evoliuciją biosferoje. Straipsnyje „Ekonomika ir entropija“ (*Economics and Entropy*), išspausdintame *The Ecologist* 1972 m. liepos mėnesio numeryje, jis teigė, kad ekonomikos mokslas yra kartu ir per daug, ir nepakankamai materialistiškas. Nepakankamai, nes jis nesiskaito su fizine realybe, per daug, nes apriboja žmones vien ekonominėmis – gamintojo ir vartotojo – funkcijomis. Nekreipdamas dėmesio į ekologiją, ekonomikos mokslas veikia taip, lyg būtų virtualus, atsietas nuo biosferos realybės. Georgescu-Roegenas pirmasis įrodė, kad ekonomikos mažėjimas yra neišvengiamas – jį išprovokuos gamtos resursų stygius.

Vis dėlto svarbiausia, matyt, net ne apriboti vartojimą, bet pakeisti gyvenimo būdą. Ne jo formą, o turinį. 1991 m. Romoje įvyko pirmoji bioekonomikai skirta pasaulinė konferencija. Deja, tarp svarbiausių mūsų laikmečio ekonomistų vis dar mažai tokių, kurie ryžtųsi radikaliai reformuoti dabartinę ekonomikos sistemą.

Argumentai

Kadangi sąjūdis už ekonomikos mažinimą yra daugialypis, o politinė jo skalė svyruoja nuo kairės iki dešinės, sunku kalbėti apie vieną pagrindinę grupuotę ar vieną „idėjinį vadą“. Paminėsiu keletą autorių, plėtojančių skirtingus *La Décroissance* koncepcijos aspektus – tai ekonomistas Serge'as Latouche'as, politologas Paulis Aries, reklamos specialistas, tapęs pagrindiniu antireklamos šalininku, Vincent'as Cheynet, inžinierius ekologas François Schneideris (beje, keturis mėnesius dirbęs Estijoje), medikas Serge'as Mongeau, genetikas Albert'as Jacquard'as, agroekologas Pierre'as Rabhi, altermondialistas ir valstiečių konfederacijos, kovojančios prieš genetiškai modifikuotas kultūras, prezidentas José Bové.

Argumentus, atskleidžiančius esamos socialinės sistemos nefunkcionalumą ir naujų pasirinkimų bū-

tinybę, surinkau iš šių autorių pasisakymų spaudoje ir internete. Jų nereikėtų traktuoti kaip *La Décroissance* teorinės bazės. Mano tikslas – išryškinti pagrindinius šio sąjūdžio teiginius ir suteikti tam tikrą vientisumą mintims, išsakytoms skirtingose situacijose ir skirtingais laikotarpiais.

Neišvengiamumas. Ekonomika negali nepaliaujamai augti, nes pati žemė yra baigtinė. Taigi ekonomikos mažinimas, anot Serge'o Mongeau, yra būtinas. Tačiau valdžia skatina ekonomikos plėtrą, neva tai vienintelis būdas kurti naujas darbo vietas dabartinėje krizės situacijoje. Prancūzų žurnalas *Alternatives économiques* dar 2002 m. rugsėjį išspausdino Jacques'o Génèreux straipsnį „Ar plėtra turi būti palaikoma?“ (*Le développement est-il soutenable?*), kuriame rašoma: „Jei šiandien nepereisime prie ekonomikos mažinimo savo noru, kartu užtikrindami humanistinių vertybių plėtrą, rizikuojame, kad rytoj turėsime imtis priverstinio mažinimo, kurį lydės siaubinga socialinė, žmogiškoji ir mūsų laisvių regresija. Kuo ilgiau lauksime, tuo baisesnį bus išteklių baigties padariniai, tuo didesnį bus rizika, kad atsiras ekototalitarinis režimas arba pavojus nugrimzti į barbarybę.“

Kapitalizmas nėra vienintelė išeitis. Subyrėjus socializmo blokui, kapitalizmas pristatomas kaip vienintelis galimas kelias, o globalizacija – kaip neišvengiamybė. Nors būtent kapitalizmas įgyvendino slapčiausias ir baisiausias žmonijos iliuzijas – jėgos ir pasaulio be ribų kultą. Jis įtvirtino ir idėją, kad už viską reikia mokėti, kad negali būti visuomenės, kurioje bent kas nors būtų nemokama. Anot rašytojo ir politologo Paulio Aries, įkūrusio politinės analizės žurnalą *Le Sarkophage* („kovojančią su visais sarkozizmais“), reikia ne tik subalansuoti vartojimą, bet ir sugrąžinti nemokamus dalykus: kodėl turėtų vienodai kainuoti ir geriamasis vanduo, ir vanduo, kuriu pripildomas baseinas? Kodėl turėtume tiek pat mokėti už elektrą, apšviečiančią ir gyvenamąsias patalpas, ir tas erdves, kurių nebūtina apšviesti? Taigi reikia atskirti gyvybiškai būtinus dalykus, kurie turė-

tų priartėti prie minimalaus mokesčio, ir gyvybiškai nebūtinus, už kuriuos kaina turėtų būti daug didesnė. Reikia išlaisvinti žmones iš vergiško darbo, užtikrinti jiems būtiną minimumą nuo kūdikystės iki senatvės. Jį būtų galima suteikti, jei nustatytume maksimalaus uždarbio ribą. Prezidentas (Nicolas Sarkozy) sako, kad virš tam tikros ribos nebegalima išskaičiuoti mokesčių iš atlyginimo, o mes sakome, kad reikia atimti viską, kas yra virš tam tikros ribos. Tai reiškia, kad atėjo laikas visiškai rimtai svarstyti lygybės idėją. Būtina plėtoti visas valdžios kritikos formas, išsilaivinti iš priklausomybės nuo ekonomikos, taigi atsisakyti kapitalizmo. Tada galėtume pradėti kurti kitokią – ekologinę – valstybę, kurioje žmonės gyventų harmoningai ir tarpusavyje, ir su gamta.

Kuo esame nelaimingesni, tuo daugiau vartojame. Vincent'as Cheynet ir Bruno Clémentinas, leidžiantys žurnalą *La Décroissance*, yra įkūrę vieną aktyviausių šio sąjūdžio grandžių – „Reklamos naikintojų“ (*Casseurs de Pub*) asociaciją, kovojančią gana partizaniniais metodais. Jos nariai nelaužo reklamos (privati nuosavybė), o tiesiog atjungia švytinčių reklamų elektros laidus. Kodėl reklamos naikintojai? „Nes reklama yra naikinimo mašina. Ji naikina gamtą, žmogų, visuomenę, demokratiją, spaudos laisvę, kultūrą ir kultūras, ekonomiką ir švietimą“, – sako Paulis Aries ir priduria, kad reklama yra svarbiausias mentalinės kolonizacijos įrankis: ji verčia mus būti nepatenkintais tuo, ką turime, kad norėtume to, ko neturime. Todėl jos biudžetas – 500 milijardų dolerių – yra vienas didžiausių (šalia gynybos biudžeto). Atrodytų, reklama visiškai niekam nereikalinga, bet iš tikrųjų ji gyvybiškai būtina pačios sistemos egzistavimui, nes padeda užtikrinti pardavimo ir pirkimo sistemos nenutrūkstumą. Tuo tikslu šalia reklamos provokuojamo nepasitenkinimo tuo, ką turime, naudojamas ir kitas mechanizmas – perkamų daiktų amžius sąmoningai trumpinamas, beveik visiškai sunaikinta galimybė juos pataisyti, ir vis labiau plėtojamas vartojimo kreditų tinklas. Reklama daro mus nelaimingus (laimingi tapsime tik įsigiję tai, kas reklamuojama), todėl savo vertės, tapatumo praradimą

kompensuojame pirkdami madingus drabužius ir firminius daiktus.

Efektyvumo paradoksas. Daugelis ekonomistų mano, kad padidinus efektyvumą, sumažės sąnaudos. Tačiau yra kaip tik priešingai. Pavyzdžiui, pradėjus gaminti minimaliai teršiančius automobilius, padidėjo jų kiekis, jų pajėgumas ir nuvažiuojama distancija. Pasak ekonomisto Serge'o Latouche'o, „teršalų kiekio, kurį išmeta vienas vienetas, sumažinimą nustelbia vienetų kiekio padidinimas“. Analogiškai tikėtasi, kad informatikos išplitimas sumažins popieriaus sąnaudas. Jos, deja, padidėjo.

Detoksikacijos būtinybė. Praradę saiką, žmonės tapo priklausomi nuo vartojimo. Pasidarė vartojimo toksikomanais. Bet juk egzistuoja ne tik tie, kurie vartoja, o ir tie, kurie parduoda. Šie visomis išgalėmis bando išsaugoti savo kapitalą ir savo rinką. Taigi atėjo laikas rinktis: arba reikia susitaikyti su tuo, kad viskas atitenka turtingiems, ir nesvarbu, kas atsitiks vargšams, arba reikia keisti mąstymą, nustoti ieškoti laimės ekonomikos augime ir pradėti detoksikacijos – apsisvalymo nuo vartojimo – kursą.

Suvartojamų produktų kiekis nereiškia, kad gerėja gyvenimo kokybė. Ekonomika liovėsi tarnavusi žmonėms, ji pati tapo žmonijos tikslu. Žmogus yra redukuotas į virškinimo traktą – kuo daugiau suvartoti ir kuo daugiau išmesti, kad padidintume ekonominio augimo (BVP) procentą. Žmonių laimė irgi matuojama BVP, nors didėjantis suvartojamų produktų kiekis nereiškia, kad gerėja gyvenimo kokybė. O juk galima gaminti mažiau, bet geresnės kokybės produkciją.

Pusiausvyros poreikis. Jei sumažėtų ekonomiškai galingų kraštų apetitai, atsirastų didesnė pusiausvyra su vadinamojo Trečiojo pasaulio šalimis, nes šiuo metu 20% žmonijos sunaudoja 86% visų gamtos resursų. Todėl jau dabar turime rinktis ne tarp ekonomikos augimo ir jos mažinimo, o tik tarp jos mažinimo ir recesijos. Klysta tie, kurie ekonomikos augimą siūlo kaip išeitį iš krizės, nes jis ir yra esamos situacijos priežastis.

Savanoriškas nuosaikumas. Visi dvasiniai ir filosofiniai mokymai pabrėžia, kad žmogus negali for-

muotis kaip asmenybė, jei nenusistato tam tikrų ribų. Ekonominio augimo ideologija griaua tokią nuostatą. Ma-lonumo principas (diktuojamas reklamos, kaip pagrindinio ideologinio įrankio) – kolektyvinis ir asmeninis pamišimas – tam-pa viršesnis už re-

alybės principą. Šitaip apverčiamos vertybės. Tai, kas profaniška – pinigai, technomokslas, vartojimas – sakralizuojama, o tai, kas šventa – žmogiškosios vertybės – desakralizuojama. Vadinasi, kas neturi kainos, neturi ir vertės. „Savanoriškas nuosaikumas“ galėtų tapti ekonomikos mažinimo išraiška individualiame lygmenyje, o kolektyviniame lygmenyje jis turėtų tapti politiniu projektu, leidžiančiu praplėsti šį individualų pasirinkimą.

Gyvenimo kokybės prastėjimas. Triukšmas, aplinkos ir vandens išteklių užterštumas, genetiškai modifikuotas maistas, hormonais šeriami gyvuliai, klimato pokyčiai – visi šie gyvenimo kokybės spartaus prastėjimo faktoriai rodo dabartinės ekonominės sistemos ydingumą. Be to, pasak François Schneiderio, ten, kur įsigali bjaurumas (pavyzdžiui, didmiesčių priemiesčiuose), yra naikinama ir žmogiškoji dimensija.

Žmogiškoji dimensija turi tapti svarbesnė už ekonominę. Dirbti daugiau, kad daugiau uždirbtum (toks buvo Prancūzijos prezidento rinkiminis šūkis), Paulio Aries manymu, yra visiška nesąmonė. Reikia atsakyti pasenusios formulės „Kuo daugiau, kuo greičiau, kuo dažniau“ ir trumpinti darbo laiką, kad visi žmonės turėtų darbo minimumą ir kad kiekvienam iš jų liktų laiko savęs tobulinimui, poilsiui ir pomėgiams. Tada iš naujo atrasime kitas gyvenimo sritis – meditaciją, poeziją, žaidimus, svajones, da-

lyvavimą visuomenės valdyme (politiką), kitaip tariant, turėsime laiko realizuoti save. Mauro Bonaūti priduria, kad norint sustabdyti ekonominį augimą, reikia plėtoti veiklą, kuri naudoja mažai medžiagų ir energijos. Tai veikla, pagrįsta žmonių tarpusavio santykiais. Reikia gaminti „tarpusavio santykių produkciją“ – įvairiapusę pagalbą aplinkiniams, kurti kultūrinius, meninius ir dvasinius ryšius. Ši idėja atsispindi ir viename iš *La Décroissance* šūkių: „Mažiau daiktų, daugiau tarpusavio santykių“.

Ekonomikos mažinimas negali būti globalus. Ta pati dieta netaikoma visiems, todėl ir ekonomikos mažinimas turėtų būti taikomas tik labiausiai „nutukusiems“ kraštams, o ir juose – tik tai kategorijai žmonių, kurie vartoja be saiko. Analogiškai ir besivystančiuose kraštuose ne visi gyvena skurde, ten irgi reikia ieškoti teisingesnio būdo padalyti turtą. Anot Paulio Aries, ekonomikos mažinimas turėtų būti taikomas toms visuomenėms ir toms socialinėms grupėms, kurių bulimijos priežastis – silpnųjų apiplėšinėjimas. Pasidalijimo, t.y. demokratijos, klausimai čia yra net svarbesni už ekonominius.

Ne akmens amžiaus filosofija. Ekonomikos plėtos apologetai dažnai sako, esą ekonomikos mažinimas atves atgal į akmens amžių. *La Décroissance* ideologai su tuo nesutinka. Jų teigimu, ekonomikos mažinimas – tai procesas, kuris suteiks galimybę *visiems* gyventi žemėje, jos nesunaikinant. Tai reiškia gyventi taip, kad nebūtų skriaudžiami silpniausieji ir ateinančios kartos. Tai pasidalijimo klausimas, nes, jei visi gyventų taip, kaip šiuo metu gyvena vidutinis prancūzas, reikėtų ne vienos, bet trijų planetų, o jei taip, kaip vidutinis amerikietis ar australas, – net šešių. Anot Serge'o Mongeau, tie, kurie sąmoningai apsispręstų mažinti savo gyvenimo lygį ir vartojimą, leistų geriau gyventi tiems, kurie patys skurdo nepasirinko.

Galvoti apie ateinančias kartas. Didžioji žmonijos dalis šiuo metu nėra reprezentuojama valdžios struktūrose. O tie, kurie reprezentuoja, ir toliau stumia civilizaciją į akligatvį, nes gyvendami taip, kaip gyvename dabar, ir aklai paklusdami mums primeta-

mai politikai, paliksime vaikams daug mažiau, negu patys gavome.

Asmeninė atsakomybė. Kadangi jokie įstatymai negali apibrėžti, kaip žmogui elgtis, svarbiausias dalykas yra sąmoningumo laipsnis. Idėjas gali įgyvendinti tik patys žmonės. Tik jų sąmoningumas ir aktyvus dalyvavimas keičiant pasaulį gali duoti vaisių. Individualus sąmoningumas neatsiejamas nuo kolektyvinio. Vienas iš *La Décroissance* šūkių yra Mahatmos Gandžio frazė: „Gyventi paprastai paprasčiausiai tam, kad ir kiti galėtų gyventi.“ Anot Vincent'o Cheynet, ji atspindi antiautoritarinę ir taikios (antiagresinės) laikysenos filosofiją, nes ir ekologija – tai ne tik atliekų rūšiavimas, bet ir santykis su gamta. Ne dominavimas, o pagarba ir bendradarbiavimas.

Katastrofiška ateitis, apie kurią vis dar tylima. Pirmą kartą žmonijos istorijoje gamtos laikas teka greičiau už žmonijos laiką. Gamtoje vykstančius katastrofiškus pokyčius mato visi žemės gyventojai. Ekspertai neabejoja, kad žmonijai liko vos kelių dešimtmečių pereinamasis laikotarpis, – jei nieko nekeisime, ateitis bus labai liūdna.

Galimi modeliai

Reziumuojant ekonomikos „mažintojų“ argumentus, įrodančius alternatyvinio mąstymo ir gyvenimo būtinumą, kitokios visuomenės perspektyva atrodytų reali, jei būtų: nustatytas ne tik minimalus, bet ir maksimalus uždarbis, radikaliai mažinamos labiausiai gamtą teršiančios priemonės – lėtuvai, automobiliai, atsisakoma atomo ir dauginami natūralūs energijos resursai, sugrįžtama prie ekologiškai švarios žemdirbystės ir gyvulininkystės, atsisakoma stambiosios pramonės, sugrąžinama vietinė ekonomika, besiremianti nedidelėmis gamybos įmonėmis. Vienakryptė ekonomika, besielgianti taip, lyg turėtų nebaigtinius resursus (gaminama–panaudojama–išmetama), pakeista cikline ekonomika, suvokiančia resursų baigtinumą. Taipogi atsisakyta vartojimo kaip ideologinės sistemos, naikinami megalopoliai, gyvenamosioms

erdvėms suteikiamas žmogiškas mastelis. Gyvenama paprastai.

Šioms idėjoms įgyvendinti pavienių iniciatyvų nepakaks, reikės ir kolektyvinių pastangų, todėl pradėta svarstyti, kokie galimi naujos visuomenės modeliai.

Bruno Clémentino ir Vincent'o Cheynet teigimu, turėtų būti išsaugota pusiausvyra tarp kolektyvinių ir individualių interesų. Naujos visuomenės modelis galėtų būti trijų pakopų:

1. Laisvosios rinkos ekonomika, vengiant bet kurios koncentracijos, – tai būtų franšizės pabaiga. Kiekvienas amatininkas arba komersantas būtų savo darbo įrankio savininkas ir negalėtų turėti jų daugiau. Tai būtų mažų struktūrų ekonomika, kuri, be savo humanistinio turinio, turėtų ir kitą privalumą – negamintų reklamos.

2. Visų įrengimų, kuriems reikia stambesnių investicijų, gamyba naudotųsi mišriu kapitalu – privačiu ir valstybiniu. Visa tai kontroliuotų politikai.

3. Neprivatizuotinas valstybinis sektorius būtų vanduo, energija, švietimas ir kultūra, viešasis transportas, medicina ir gyventojų saugumas.

Toks modelis panaikintų vergovę ir neokolonializmą – būtų parduodama ten, kur gaminama. Be to, sveika ekonomika nebenaudotų energijos, gaunamos iš gamtos išteklių. Ji būtų naudojama tik medicinoje arba būtiniausiais išgyvenimo atvejais. Lėktuvus ir mašinas pakeistų buriniai laivai, traukiniai, dviračiai, arkliai. Nebebūtų „supermarketų“, pigių prekių ir išmetamų pakuočių. Būtų atsisakyta intensyvios žemdirbystės. Šaldytuvą atstotų šaltas kambarys, dulkių siurblys – šluota su skuduru. Mėsą beveik visiškai išstumtų vegetariškas maistas. Perėjus prie tokio modelio, sumažėtų vartojimas, padidėtų darbo krūvis, neturėdami galimybės samdyti juodadarbių iš Trečiojo pasaulio šalių, vakariečiai pradėtų naudoti savo raumenis.

Bruno Clémentinas ir Vincent'as Cheynet, puikiai suprasdami, kad dauguma vakariečių nenorės prisitaikyti prie naujo gyvenimo būdo, pateikia tokius argumentus: 94% pasaulio gyventojų niekada nėra skridę lėktuvu, 80% neturi šaldytuvo, telefono ir au-

tomobilio. Todėl pataria vakariečiams nesielgti taip, kaip Marija Antuanetė Prancūzų revoliucijos išvakarėse – liaudžiai, reikalaujančiai duonos, ji pasiūlė valgyti bandeles...

Vienas pagrindinių sąjūdžio ideologų Paulis Aries teigia, kad ekonominis mažinimas gali tapti populiarius dėl keturių pagrindinių dabartinės sistemos krizių: ekologinės (klimato atšilimas), socialinės (stiprėjanti nelygybė), politinės (nukrypimai nuo demokratijos) ir asmenybės krizės (prasmės praradimas). Tačiau ir ekonomikos mažinimas nebus tinkama išeitis, jei nesuvoksime, kokiomis vertybėmis paremtą naują visuomenę norime konstruoti, koki turinį norime jai suteikti.

Autoriaus nuomone, reikia artikuliuoti tris rezistencijos lygmenis:

1. Individualios rezistencijos išraiška būtų „savanoriškas nuosaikumas“. Tai reikštų turėti savo gyvenimo filosofiją ir gyventi taip, kad nekenktume silpniesiems.

2. Kolektyvinė alternatyva leistų kurti ir didinti kitokio gyvenimo galimybes, atsižvelgiant į visuomenės pakraščiuose ir paraštėse kylančias iniciatyvas.

3. Politinis pasirinkimas turi remtis faktu, kad žemė negali absorbuoti daugiau kaip 3 milijardų tonų ozoną ardančių dujų. 1970 m. ši riba buvo peržengta, ir šiuo metu išmetama 6,7 milijardo. Taigi, visų pirma būtina išsiveržti iš užburto vartojimo rato. Tai nebus sugrįžimas atgal į „prarastą rojų“, teks kolektyviai „pasukti kitu keliu“.

Serge'as Mongeau ragina veikti trimis kryptimis:

1. Išsilaisvinti iš sistemos. Kiekvienas pats turi nuspręsti, kaip išeiti iš užburto rato: *neribotas vartojimas – būtinumas uždirbti kuo daugiau pinigų – stresas ir nuovargis – pasyvumas*. Savanoriškas nuosaikumas leis rasti laiko ir veikti, ir gyventi.

2. Vienytis, kad padarytume daugiau su mažesnėmis sąnaudomis: kurti vietines bendrijas, teikti paslaugas, kurios leistų gyventi geriau, naudojant mažiau.

3. Kurti tarptautines ir nacionalines organizacijas, kurios neleistų valdžiai tęsti neoliberalaus kurso. Neturėkime iliuzijų – kapitalizmas taip lengvai

nepasiduos. Jam galime priešpriešinti tik daugumos jėgą, vaizduotę ir ištvermę. Atsisakyti kapitalizmo yra sudėtinga, nes mumis manipuliuoja, kad suteiktume valdžią tiems, kurie atstovauja kapitalizmui, mus apgaudinėja, kad priverstų pirkti daiktus ir paslaugas, o iš to pelnosi mažuma.

Kaip tapti sąmoningu ekonomikos mažintoju

„Reklamos naikintojų“ asociacija išleido naujos gyvensenos patarimų rinkinį, skirtą piliečiams, kurie nepitaria neoliberalizmo ekonomikai, nori sukurti geresnį gyvenimą sau ir savo vaikams. Reikia:

1. **Išsilaisvinti nuo televizijos.** Vietoj jos rinktis vidinį gyvenimą, kūrybą, muziką, teatrą. Informacijos šaltiniai: radijas (be reklamos), skaitiniai (be reklamos), kinas (be reklamos), susitikimai.

2. **Atsisakyti automobilio.** Vengti perdėto mobilumo, gyventi šalia darbo vietos, važinėti dviračiu, viešuoju transportu, traukiniais, jodinėti, vaikščioti pėsčiomis.

3. **Neskraidyti lėktuvais,** labiausiai aplinką teršiančia transporto priemone. Vietoj jų rinktis traukinį ar burinį laivą.

4. **Nesinaudoti mobiliaisiais telefonais,** mikrobangų krosnelėmis, žoliapjovėmis ir kitais vartotojiškos visuomenės atributais.

5. **Boikotuoti prekybos centrus,** kurie naikina senamiesčius, bjauroja miestų pakraščius, skatina intensyvią žemdirbystę ir kaupia kapitalą vienosėse rankose. Mažiau vartoti, patiems auginti daržoves, pirkti turguose, kooperatyvuose, tiesiai iš gamintojų.

6. **Valgyti mažiau arba visai nevalgyti mėsos,** nes gyvulių auginimo sąlygos yra barbariškos. Be to, geriau valgyti grūdus, nei naudoti didžiulius žemės plotus tam, kad išmaitintume gyvulius.

7. **Rinktis vietinį maistą.** Pirkdami bananą, suvartojame ir benziną, kurio reikėjo jam atskraidinti. Kiekviena tauta turėtų tapti autonomiška, nes, pavyzdžiui, kai afrikietis augina kakavos pupeles, lobsta tik keletas korumpuotų valdininkų, o jis pats neužaugina to, kas išmaitintų jo šeimą ir jo tautą.

8. **Tapti politiškais.** Vartotojiška visuomenė siūlo rinktis tik tarp Pepsi-Colos ir Coca-Colos. Toks totalitarizmas vadinamas vartojimo laisve. Mes siūlome kurti asociacijas ir partijas, kurios kariautų prieš firmų diktatūrą. Demokratija – tai nuolatinė kova. Ji miršta, jei piliečiai sudeda ginklus.

9. **Asmeniškai tobulėti.** Vartotojiškai visuomenei reikia nuolankių vartotojų. Ekonomikos mažinimo sąlyga – socialinis ir žmogiškasis klestėjimas. Norą turėti daug daiktų keiskime savo vidinio gyvenimo turtinimu. Ieškokime būdų, kaip taikiai sugyventi su gamta, kaip suvaldyti vidinę agresiją.

10. **Laikytis nuoseklumo.** Visų idėjų tikslas – būti įgyvendintoms. Niekas negali išvengti kompromisų, bet reikia stengtis būti nuosekliems. Jei keisimės mes, pasikeis ir pasaulis.

Be išvadų

Kaip iš šios perspektyvos atrodo Lietuva? Nors ir negalime vadintis „nutukusia“ Vakarų valstybe, vis dėlto žaibiškai – per nepilnus du dešimtmečius – įgyvendintas liberalusis kapitalizmas išryškino tokias pačias visuomenės bėdas, kokias aprašo *La Décroissance* iniciatoriai. Ir Lietuvoje galėtume teisingiau paskirstyti turtą, visiems užtikrinti darbą ir poilsį, nustatyti žmogiškojo orumo nežeminantį minimalų atlyginimą ir maksimalų leistiną uždarbį. Ir Lietuvoje, užuot svarstę, kaip pasistatyti naują atominę elektrinę, galėtume pradėti ieškoti švarios energijos resursų, statyti energijos nenaudojančius namus (nors Europoje tokie namai statomi jau gerą dešimtmetį, Lietuva toliau mūrija ne vien triukšmui pralaidžius bunkerius...). Ir mūsų miestuose galėtų sumažėti mašinų, jei turėtume nemokamą ir tobulesnį viešąjį transportą, jei nutiestume daugiau dviračių takų. Galėtume grįžti prie ekologiškos žemdirbystės ir gyvulininkystės, atgaivinti dar neužmirštus amatus, vietinę pramonę, steigti kaimo kooperatyvus, įvairios paskirties daiktus gaminančias nedideles dirbtuves. Ir mums jau reikia saugoti dar neiškirstus miškus ir neužterštus vandens telkinius. Tačiau ir pas mus jau

yra jaunų žmonių, kurie įsikuria kaime ir pradeda gyventi kitaip, nei buvo įpratę. Pavyzdžių nereikėtų toli ieškoti, pasižvalgykime tarp menininkų.

Be abejo, ne tik vakarietiškas, bet ir lietuviškas kapitalizmas lengvai nepasiduos, be to, pasigirs

begalė kritinių balsų: „komunizmą jau statėme, algas lyginome“ (bet prieš šimtą metų ekologinė ir socialinė pasaulio situacija buvo visai kitokia); „aš irgi noriu bananų“ (bet galbūt pasinaudodami pigiais energijos šaltiniais galėsime patys užsiauginti mums reikiamą jų kiekį?); „rankomis tikrai neskalsiu“ (niekas ir neverčia, tik reikia užsikelti ant stogo saulės baterijas, kol bus surasti kolektyviniai sprendimai); „negi dabar plauksiu buriniu laivu, kai galiu nusukti per kelias valandas“ (bet jau yra sukurti saulės baterijomis ir milžiniškomis burėmis varomi laivai, o kadangi dirbtume mažiau, tai laiko turėtume daugiau – kodėl gi neplaukus?). Ir taip toliau, ir taip toliau.

O kalbant rimčiau, jeigu reikėtų pasirinkti tarp skalbimo rankomis, plaukimo laivu ir savo vaikų ateities – pavyzdžiui, grėsmės, kad visą kraštą užlies potvynis, nes galutinai ištirpus Šiaurės ašigalio ledynams pakils jūros lygis, – ką kiekvienas iš mūsų rinktųsi? Viskas įgyvendinama, jei sąmoningėsime ne po vieną, o visi kartu.

ATMINTIES GEOPOLITIKA

Nuo 1989 metų, panašiai kaip po 1945-ųjų, Europa ir vėl susidūrė su kontroversiška savo praeitimi. Post-komunistinėse šalyse istorija buvo permąstyta iš naujo, o nacionalinė atmintis institucionalizuota. Bet konkrečių valstybių nacionalinės atminties politiką galima suprasti tik pastarojo meto geopolitinių pokyčių – Šaltojo karo pabaigos ir ES plėtros – kontekste. Kai prasidėjo diskusijos apie Europos bendros atminties galimybę¹, dėmesys buvo sutelktas į taip trokštamą europinį solidarumą, o apie galimus naujus nesutarimus ir galios grumtynes Europoje nekalbėta. Tačiau atminties kaip ir energetikos politikai rūpi ne tiek komunistinė praeitis, kiek politinė ir ekonominė hegemonija kontinente, kitaip tariant, tai visada yra *atminties geopolitika*.

Komunistinė atmintis vėl „kaista“

Charlesas Maieris 2002 m. paskelbė straipsnį, kuriuo vėliau buvo nuolat remiamasi diskutuojant apie Europos istorinę atmintį.² „Karštus“ atsiminimus apie nacių nusikaltimus (ši atmintis dar nėra užgesusi) jis atskyrė nuo reliatyviai trumpos „šaltos“ atminties apie komunistinę praeitį – laikui bėgant, ji neišvengiamai tampa vis mažiau aistringa. Iš tikrųjų absoliutaus blogio žmonijos istorijoje simboliu laikomas Holokaustas, o GULAGO siaubas ir Stalino teroras, nors Europos mastu buvo viešai pasmerkti po to, kai subyrėjo sovietinė imperija, tolygaus institucinio pripažinimo (turiu omenyje muziejus, ugdymo programas, atlyginimą aukoms ir pan.) taip ir neįgijo.

Kad ir kokie įtikinami būtų Maierio argumentai, pastaraisiais metais tapo akivaizdu, kad ši teiginį, bent jau antrąją jo dalį, reikia peržiūrėti iš naujo. Po penkiolikos metų sėkmingos kaitos, kuri baigėsi naryste ES, atrodė, kad Europos rytai pagaliau „suvedė sąskaitas“ su savo praeitimi. Tačiau

šiandien Rytų Europoje vėl akivaizdžiai „kaista“ komunistinės praeities atmintis. Tai rodo, pavyzdžiui, Kaczynskio „dekomunizacijos“ programa Lenkijoje, kur nacionalinės atminties institutas buvo paverstas vidaus politikos įrankiu. Prisiminkime priešpriešą ir politines grumtynes dėl atminties apie Vengrijos komunistinę praeitį (2006 m. rugsėjį dešinieji demonstrantai surengė antisovietinio 1956-ųjų sukilimo „peržiūrą“). Pažvelkime į konfliktą 2007-aisiais dėl paminklo sovietų kariui Taline – peržengęs Estijos ir Rusijos santykių ribas, jis patraukė ir kitų Europos visuomenių dėmesį.

Diskusijos apie komunistinę praeitį visoje Europoje vėl suaktyvėjo po to, kai žinoma latvių politikė Sandra Kalnietė 2004 m. Leipcigo knygų mugės atidaryme, apeliuodama į atminties kultūros lygybę Europoje, pabrėžė, kad „du totalitariniai režimai – nacizmas ir komunizmas – buvo vienodai nusikalstami“.³ Diskusijos dar labiau įkaito 2005 m., minint pergalės prieš fašizmą šešiasdešimtąsias metines, – tada ypač atsiskleidė esminiai nesutarimai tarp Rytų ir Vakarų europiečių dėl nesenos praeities vertinimo. Tapo labiau negu akivaizdu, kad prasidėjus ES plėtrai imta kvestionuoti patogų susitarimą tarp Vakarų visuomenių, pasiektą pokariu. Kai kurioms naujoms ES šalims „Jalta“ yra ne sąjungininkų pergalės prieš nacizmą simbolis, bet įvykis, pasmerkęs pusę kontinento keturis dešimtmečius kęsti prievartą.

Diskusijos išsiplėtusioje ES rezonuoja su panašiomis tendencijomis postsovietinėje Europos periferijoje. „Spalvotosios revoliucijos“ Gruzijoje (2003) ir Ukrainoje (2004) – esmingiausias antikomunistinės atminties politikos poslinkis šiose šalyse nuo pat nepriklausomybės atgavimo. 2006 m. gegužę, įkvėptas Talino ir Rygos pavyzdžių, Gruzijos prezidentas Michailas Saakašvilis atidarė „Sovietinės okupacijos muziejų“ Tbilisyje, tokia pati institucija

netrukus buvo įsteigta ir Kijeve. 2006 m. lapkritį Ukrainos parlamentas priėmė įstatymą, pagal kurį Holodomoras (1932–1933 m. badas, sukeltas bolševikų valdžios) pripažįstamas ukrainiečių genocidu. Tai sukėlė audringą Regionų partijos ir Ukrainos komunistų pasipriešinimą. Rusijos valdžia oficialiai pareiškė, kad šis įstatymas yra Ukrainos nacionalizmo aktas. Kiek anksčiau prezidentas Viktoras Juščenka mėgino pakeisti požiūrį į Pergalės dieną – atšaukė tradicinį gegužės 9-osios karinį parodą Kijeve ir paragino sovietinius karo veteranus susitaikyti su Ukrainos ginkluoto pasipriešinimo dalyviais. 2006 m. gegužę, sekant lenkų pavyzdžiu, Ukrainoje buvo įkurtas Nacionalinės atminties institutas.⁴

Šių naujų tendencijų atsiradimą europinės atminties peizaže lengviausia paaiškinti kartų pasikeitimu. Jauni politikai ir intelektualai, kurie dėl savo amžiaus nesijaučia slegiami praeities ir neturi spragų biografijose, „vėlyvos gimtės ma-lonė“ (Helmuth Kohl) nukreipė prieš vyresniąją kartą, užimančią politinį Olimpą. Tačiau tai ne vienintelė priežastis.

Paradoksalu, bet dabartinio atminties pakilimo „seno-joje“ Rytų Europoje svarbiausias faktorius yra sėkminga tų šalių narystė Europos Sąjungoje. Iki 2004 m. įstoti į ES buvo nacionalinis tikslas, reikalavęs solidarumo minimumo, tad jis disciplinavo nacionalinius elitus. Postkomunistinės kaitos galutinis siekis – „sugrįžimas“ į Europą jau įvyko, todėl ankstesnis paktas tarp kairės ir dešinės iširo, atsirado politinis vakuumas, o jame vėl atgijo senos įtampos.

Daugumos Vidurio Rytų Europos šalių komunistų partijos, reformuotos po 1989 metų, greitai grįžo į valdžią ir neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik tęsti ekonomines reformas. Nors didėjo nelygybė ir neviltis, joms pavyko sunkiu pereinamuoju laikotarpiu konsoliduoti tautas. Lenkijoje, pasak lenkų politologo Aleksandro Smolaro, tai, kad „kairieji socializmą „išdavė“ demokratijos dėlei, leido sukurti antireformatorių aljansą ir prisidėjo prie tos visuomenės dalies, kuri, kamuojama nostalgijos, gyvena praeitimi, socialinės integracijos“⁵. Kairiųjų sėkmė iš dalies susijusi su jų biurokratine patirtimi ir senais nomenklatūriniais ryšiais. Politiniai konkurentai būtent už tai kaltina juos korupcija. Konservatoriai ir nacionalistai ne tik Lenkijoje atskleidžia ideologines ir struktūrines postkomunistinės kairės sąsajas su komunistiniu režimu. Nebaigtas dekomunizacijos pro-

cesas lėmė, kad poreikis „susitaikyti su praeitimi“ buvo paverstas politiniu instrumentu. Tuo galima paaiškinti, kodėl daugelyje postkomunistinių šalių diskusijose apie „komunizmo atmintį“ šiandien dominuoja dešinėsios politinės jėgos. Viso valstybinio socializmo laikotarpio laikymas nusikalstamu, beatodairiškas jo lyginimas su nacizmu ne tik visus komunistus paverčia nusikaltėliais, bet ir skaldo Rytų Europos visuomenes. Be to, komunizmas, priešingai negu nacizmas, buvo XX a. kairiojo sparno didžiojo naratyvo apie modernumą ir pažangą dalis, o to palikimo negalima vertinti vienareikšmiškai.

Dviejose postsovietinėse „naujosios“ Rytų Europos šalyse – Ukrainoje ir Gruzijoje, patyrusiose spalvotąsias revoliucijas, istorinės atminties pakilimą lėmė kiek kitokios priežastys. Naujos reformistinės vyriausybės bando užbaigti pusiau nuoširdų perėjimą į demokratiją ir iš naujo europeizuoti savo tautas. Tad „Demokratinio pasirinkimo bendruomenės“ abiejų šalių prezidentai inicijavo siekdami perbraižyti žemėlapi ir Baltosios–Juodosios–Kaspijos jūrų regioną pateikti kaip Europos dalį.⁶ Atminties politika čia pasitelkiama kaip instrumentas „perkelti“ šias šalis į europinę erdvę.⁷ Neatsitiktinai Saakašvilis pasiūlė surengti regioninį susitikimą Jaltoje, kad būtų „peržiūrėta ir panaikinta Jaltos sistema, konsoliduojant laisvę ten, kur buvo Maskvos įtakos sfera“. „Didysis šuolis į priekį“, kuris, kaip tikimasi, šias šalis perkeltų iš dviprasmiškos eurazijinės geopolitinės erdvės į europinę (arba Euroatlantinę), reikalauja naujos atminties politikos kaip priešpriešos senajai, laikomai „dviprasmiška“, „hibridiška“ ir „postkolonijine“. Ir Juščenka, ir Saakašvilis simboliškai nutolina savo tautas nuo ankstesnės imperijos, eksternalizuodami komunistinę praeitį ir nacionalizuodami istorinę atmintį. Atsižvelgdami į ES plėtros procesą, jie bando mobilizuoti dinamiškiausias ir labiausiai provakarietiškas savo visuomenių dalis, kad pasivytų „Vakarų traukinį“. Tai pareikalaus kur kas didesnių „akrobatinių“ pastangų – juk norima pasiekti to, ko trys Baltijos šalys nuosekliai siekė beveik du dešimtmečius. Spalvotąsias revoliucijas galima laikyti Gruzijos ir Ukrainos demokratinų proeuropietiš- kų jėgų atsaku į ES plėtrą. Tačiau, menkėjant narystės ES perspektyvai, nacionalistinis atminties ir tapatumo politikos vektorius, atrodo, ima užgožti „europinį“, o „aukos

statuso“ pavertimas politiniu instrumentu nustumia šalin tarptautinį teisėtumą.

„Senojoje“ ir „naujojoje“ Europoje atmintį „įkaitino“ plėtros procesas. ES plėtra tapo diskusijų apie komunistinę praeitį ir atminties politiką katalizatoriumi tiek tose valstybėse, kurios neseniai tapo ES narėmis, tiek ir kaimyninėse šalyse.

„Jalta“ amžiams: Rusijos iškilimas ir žlugimas

Kita svarbi dabartinio atminties apie komunistinę praeitį bumo Rytų Europoje priežastis yra kintantis Rusijos vaidmuo senajame kontinente. XX a. devintojo dešimtmečio antrojoje pusėje Rusija patyrė tokį pat atminties sustiprėjimą kaip ir kitos Rytų Europos šalys. Be to, ir patys atgimimo impulsai sklido iš imperinio centro: slaptieji archyvai buvo atverti, anksčiau griežtai uždrausti Solženycino raštai dabar buvo leidžiami kišeninio formato knygomis, Andrejus Sacharovas sakė kalbas liaudies deputatų suvažiavime Maskvoje. Kolektyvizacijos brutalumas, badas ir trėmimai, stalininis teroras ir gulago baisybės – visi šie ankstesnieji sovietiniai tabu tapo viešų diskusijų objektu. Tačiau Sovietų imperijos žlugimas, buvusių satelitų ir sovietinių respublikų pretenzijos į „aukos statusą“ paskatino visą istorinę atsakomybę už pasaulinio komunizmo nusikaltimus suversti Rusijai. Ši našta buvo pernelyg sunki postsovietiniam rusų elitui. Pasak Dinos Čiapajevos, rusų liberalai ir demokratai, *Vergangenheitsbewältigung* (praeities įveikimo) politikos devintajame dešimtmetyje smagračiai, ėmė į Rusijos praeitį žvelgti kaip į „juodąją skylę“, siekdami ją užmiršti, todėl „atminties veiklą“ paaukojo modernistinių ir provakarietišku iliuzijų dėlei. Antikomunistinė sovietinės praeities interpretacija Rusijos oficialiajame diskurse ėmė dominuoti valdant prezidentui Borisui Jelcinui⁸, kurio neoliberali politika, pasibaigusi „laukiniu kapitalizmu“, daugelio rusų akyse sukompromitavo pačią demokratijos idėją. Jelcino antikomunizmą pradėta sieti su Rusijos (Sovietų Sąjungos) pralaimėjimu Šaltajame kare ir ekonomiškai silpnos Rusijos ideologiniu ir politiniu pasidavimu Vakarams.

Visa tai baigėsi visuomenės demoralizacija ir sumaištimi, praeitį imta vertinti ne objektyviai kritiškai, bet žvel-

giant į ją su nostalgija. Nenuostabu, kad Vladimiro Putino valdymo metais komunistinės praeities depolitizacija ir „normalizacija“ tapo oficialia politika. Antidemokratinio pučo pralaimėjimas 1991 m. rugpjūtį nereiškė „naujos pradžios“ Rusijos istorijoje. Veikiau buvo bandoma perrašyti sovietinę istoriją, pabrėžiant imperinės praeities tęstinumą. Šiandieninė oficialioji politinė istorijos versija tinka atgijusiai steitizmo ideologijai kaip tradiciniam Rusijos tapatumo šaltiniui. Pastaraisiais metais toks požiūris į sovietinę praeitį sukūrė naują ideologinę „suverenios demokratijos“ paradigmą, kuri neigia vakarietiško normatyvinio demokratijos modelio universalumą ir įteisina Rusijos „savitą kelią“. Sovietinis istorinis naratyvas buvo kruopščiai perrašytas tam, kad pabrėžtų tęstinumą, „retušuotų iškilimus ir krizės akimirkas“ (pvz., iš oficialaus kalendoriaus buvo išbraukta lapkričio 7-oji, Spalio perversmo diena, ir vietoj jos švenčiamas Rusijos pirmosios Dūmos (1906) šimtmetis⁹).

Puikus pavyzdys, kaip Putinas „konstruoja“ istoriją, yra perdažytas sovietinis „Didžiojo patriotinio karo“ naratyvas. Ne blanki 1991 m. rugpjūčio „revoliucija“, o pergalė „Didžiajame Tėvynės kare“ tapo simboliu Rusijos istorinės sąmonės centru ir naujosios Rusijos pamatiniu mitu. Pasak rusų sociologo Boriso Dubino, dabar, kai socializmas ir SSRS prarado savo simbolinę vertę, Sovietų Sąjungos vaidmuo, nugalint fašizmą, veikiausiai yra vienintelis neginčytinas jos indėlis į pasaulio istoriją.¹⁰ Dubinas aiškina, kad Didžiojo Tėvynės karo naratyvas Rusijos masinėje sąmonėje įsišaknijo Brežnevo laikais. Šiandien daug kas ilgisi ne tik reliatyvaus to meto saugumo ir gerovės, bet ir kolektyvinio tapatumo. Bendras likimas, jausmas, kad priklausai stabiliam dariniui „mes“, kurio taip stokojama šiandien, remiasi Didžiojo Tėvynės karo konstruktu, susiformavusiu aštuntajame dešimtmetyje. Čiapajeva, radikalesnė „karo mito“ kritikė, esmine jo funkcija laiko trauminės gulagų ir stalininio teroro atminties nuslopinimą sovietiskai rusiškoje visuomenėje ir teigia, kad būtent šie naratyvai yra pagrindinis „susitaikymo su praeitimi“ kliuvinys.

Tačiau „Didžiojo Tėvynės karo“ mitas ne tik sutvirtina rusų tapatumą, jis turi nemažai ir geopolitinių implikacijų. Pirmoji iš jų susijusi su postsovietine erdve. Rusijos užsienio politikos kūrėjai, nesugebėdami atsikratyti „sovietinės naštos“, laiko šią erdvę Rusijos „geopolitine nuo-

savybė“. Maskvos politika, kaustoma senų istorinių stereotipų, iki šiol bando postsovietinėje erdvėje išlaikyti *status quo* ir reikalauja lojalumo iš postsovietinių šalių politinio elito. Kadangi „Didysis Tėvynės karas“ tampa vis labiau nacionalizuotu Rusijos istorijos įvykiu, senoji stalininė „nacionalistų-kolaborantų“ kliše nukreipiama į šiandieninius „išdavikus“ – buvusias sovietines respublikas, kurios pasirinko ES ir NATO, atsukdamos nugarą Rusijai. Tai trys Baltijos šalys, o pastaruoju metu ir Ukraina. Jų politika, kuria siekiama reabilituoti antikomunistinį tautinį pagrindį ir partizaninį karą kaip išsivadavimo kovų pradininkus, Maskvos akimis žvelgiant, yra antirusiška, o slaviškos Ukrainos atveju – net ir „mūsų bendros istorijos išdavystė“.

Antroji geopolitinė „karo mito“ dimensija susijusi su paneuropiniu lygmeniu. „Didžioji pergalė prieš fašizmą“ garantavo Sovietų Sąjungai (Rusijai) narystę didžiųjų pasaulio galių klube, įteisino naują jos statusą Europos kontinente ir užtikrino naują įtakos sferą. Rusija, kaip Rytų Europos išvaduotoja nuo „fašistinių barbarų“, tapo ne tik galinga, bet ir „europietiška“ šalimi. Nuo pat pergalės prieš nacizmą ne tik ES, bet ir Sovietų Sąjunga savo geopolitinį teisėtumą ėmė kildinti, tiesa, skirtingais būdais, iš šio esminio XX a. įvykio. Šiandien Maskvos koziris konfliktuose su Lenkija, Estija, Latvija dėl nesenos istorijos yra Rusijos kaip „europinės valstybės“ statusas ir simbolinis jos – „Europos išvaduotojos“ – kapitalas. Kalbu apie „europietiškumą“ senąja, dar iki ES, geopolitine prasme. Rusija suvokia save kaip europinę XXI a. galią, o „pergalė prieš fašizmą“ įkūnija ją apėmusią senosios europinės tvarkos, pagrįstos galios balansu, nostalgiją. Vis dar įsitikinusi, kad politika daroma Paryžiuje, Berlyne ir Londone, Maskva ignoruoja savo buvusias satelites ir mieliau kalba apie „senąsias“ Europos tautas, užuot užmezgusi dialogą su „naujosiomis“. Teigdamą, kad „Antrojo pasaulinio karo padariniai nekvestionuoti“, Maskva siunčia priminimą, jog jos bilietas į Europos klubą buvo apmokėtas Antrajame pasauliniame kare ir įgytas Jaltoje 1945 metais. Smerkdamą „neofašizmą“, „nacių kolaborantų glorifikaciją“ Baltijos šalyse ir Ukrainoje, Maskva pateikia save kaip tikrąją europinių vertybių gynėją, tikresnę už pačią Europą.

Būdamą pokario Europos tvarkos simbolis, „Jalta“ yra ir diskusijų apie istorinę atmintį vektorius. Rytų europie-

čiams Jaltos sutartis reiškė naują prievartą, tapo nacionalinio pažeminimo ir Vakarų išdavystės simboliu. O Rusijai tai buvo didžiausias geopolitinis triumfas. Didžiulis Rusijos vaidmuo antihitlerinėje koalicijoje laikomas jos indėliu „į civilizacijos pergalę prieš barbarybę, gyvenimo – prieš mirtį“.¹¹ Esą tai simbolizuoja Jalta. Nors politinės ribos ir įtakos sferos Europoje pasikeitė, Rusija nori išsaugoti savo kaip europinės galios statusą. Šiandien, labiau nei kada nors anksčiau, Rusijai reikia „didžiosios pergalės“ ir „Europos išlaisvinimo“ simbolinio kapitalo tam, kad įteisintų savo ambicijas ir užimtų svarbesnes pozicijas Europos kontinente.

Tačiau, pabrėždama savo priklausymą „senajai“ Europai, Rusija neįstengia suvokti, kad Europa jau išmoko nebenaudoti savo istorijos kaip geopolitinio argumento. Pastaraisiais dešimtmečiais „senoji“ Europa išplėtojo naują paminėjimo formą – „atgailos kultūrą“. Rusijos oficialiame diskurse triukšmingas didžiavimasis Didžiąja pergalė vis dar nustelbia Stalino aukų apraudojimą ir trukdo kritiškai pasverti atsakomybę už nusikaltimus. Kitaip tariant, Rusija, pasak vokiečių sociologo Bernhardo Giese-no, patyrė perėjimą „iš triumfo į traumą“¹², bet nenori to pripažinti. Žinoma, ir kitoms Rytų Europos šalims nėra lengva susitaikyti su savo praeitimi, bet jos turi „istorinį privalumą“, nes yra Maskvos aukos ir tą faktą panaudoja kaip moralinį kreditą.

Atsigavusi po „pažeminimų dešimtmečio“ (turimas omenyje SSRS žlugimas), Rusija iškilo kontinento rytuose kaip nepriklausomas galios centras. Ji taiko savas elgsenos taisykles ir neabejoja, kad išlaikys savo kaip energetinės supervalstybės geopolitinę pusiausvyrą. Rusijos galios stiprėjimą Europoje rodo ir pastangos reabilituoti sovietinę praeitį kaip integralią imperinės Rusijos galios dalį. Tokia raida palaiko rusofobijos tradiciją tarp buvusių sovietinių satelitų, tapusių naujais ES nariais, kuriems Rusija pagal apibrėžimą yra Europos antipodas. Tad didėjantis istorinės atminties, susijusios su komunistine praeitimi, eskalavimas Europos plėtros sąlygomis gali būti laikomas nerimo dėl augančių Rusijos ekonominių ir politinių ambicijų bei stiprėjančios jos įtakos išraiška. ■

Tėsinys ir nuorodos kitame numeryje

STIKLO SPINDESYS IR SKURDAS

Daugelis šiuolaikinių didmiesčių, tarp jų ir Lietuvos sostinė, tviskėte tviska stiklo atšvaitais. Blizgi stiklo ir metalinių karkasų architektūra, kuria kadaise nuoširdžiai žavėjosi technologijų pažangos užburti naujosios šviesos estetikos skelbėjai, jau tapo šiandieninės architektūros alfa ir omega, todėl įvairių geografinių vietovių, skirtingų kultūrų metropolijų „fizionomika“ sparčiai vienodėja. Niujorkas ir Honkongas, Londonas ir naujasis Vilniaus centras – visi šie tolimi ir labai nevienodi miestai ar jų dalys turi vieną bendrą bruožą – tai akinaamas stiklo siluetų blizgesys. Ankstesnėje publikacijoje (žr. *Kultūros barai*, 2008 nr. 10) jau užsiminiau apie kai

kuriuos šios „naujos“ estetikos keliamus paradoksus, tačiau sostinėje nepaliaujamai dygstantys stikliniai fasadai verčia kiek išsamiau išplėtoti šią temą. Viliuosi, šis straipsnis privers bent susimąstyti, ar beatodairiška ištikimybė įsigalėjusiai „stiklo estetikai“ nekelia rimtos grėsmės visiems – tiek užsakovams, tiek projektuotojams, tiek naujųjų statybų vykdytojams, tiek visuomenei, kuri, nepaisant skirtingiausių skonų ir požiūrių, priversta *in corpore* susitaikyti su stiklo vitrinų, stiklinių fasadų ir tamsinto stiklo plokštėmis ištisai padengtų daugiaaukščių statinių skurdokais vizualiniais efektais.

*Statiniai
dešiniojoje
Neries
krantinėje*

Stiklo estetika, kaip ir daugeliu kitų moderniosios eros išradimų, susižavėta XIX a., kai sparti technologijų pažanga, stiklą, kuris visai neseniai buvo brangi ir reta medžiaga, paverė palyginti pigiu ir statybose lengvai panaudojamu masinės gamybos produktu. Viduramžiais, nepaisant vitražų gausos ir išpūdingo jų dydžio katedrų architektūrinėje sąrangoje, stiklas buvo tikra prabanga, gyvenamųjų namų langai Europoje anuomet buvo ne stikliniai, bet iš vaškuoto popieriaus arba gyvulių pūslės. Stiklas puošė tik sakralinę arba rūmų architektūrą. Nenuostabu, kad Apšvietos, o ypač XIX a., Europa, apsvaigusi nuo mokslo, technologijų ir pramonės revoliucijų, ateities miestą siejo su stiklo gausa, žavėjosi neribotomis jo galimybėmis. XX a. pradžioje vokiečių poetas ir filosofas Paulis Sheerbartas knygoje *Glasmarchitektur* rašė: „Žemės veidas bus esmingai pakeistas, jei plytų architektūrą visur išstums stiklo architektūra. Atrodys taip, tarsi žemė pasipuošė deimantais ir juvelyrinės emalio. Žemėje turėsime aplinką, kuri bus brangesnė nei Tūkstančio ir vienos nakties sodai. Tai ir bus rojus žemėje. [...] Didžiausią gyvenimo dalį praleidžiame uždaruose kambariuose. Jie sukuria aplinką, kurioje auga mūsų kultūra. O ji tam tikru atžvilgiu yra mūsų architektūros gaminy. Jei norime, kad mūsų kultūra pakiltų į aukštesnį lygį, mums teks pakeisti ir architektūrą. Tai taps galima tik tuomet, kai iš kambarių, kuriuose gyvename, išguisime uždaramą. Tai padaryti galėsime tik pasitelkę stiklo architektūrą, kuri įleidžia į juos saulės, mėnulio ir žvaigždžių šviesą ne vien pro langus, bet pro kiekvieną sieną, kuri bus ištiesai pagaminta iš stiklo – dargi spalvoto stiklo. Nauja aplinka, kurią štai tokiu būdu sukursime, turės sukurti mums naują kultūrą.“

Netrukus jo idėjomis persiėmė ir architektai. Šio „naudingo meno“ atstovas Adolfas Bechne pareiškė: „Tai, kad stiklo architektūra sukurs naują kultūrą, nėra kokio pakvaišusio poeto kaprizas.“ Vienas iškiliausių XX a. modernizmo architektūros kūrėjų Frankas Lloydas Wrightas rašė: „Kadaise buvęs brangi, riboto kiekio ir dydžio medžiaga, stiklas ir jo gamyba pasiekė tokį lygį, kai puikios skaidrumo, įvairaus storio, kokybės ar dydžio luitas pasidarė toks pigus ir tapo toks trokšta-

mas, kad pasaulyje ėmė vyrėti stiklo ir metalo konstrukcijos. Jeigu senovėje žmonės būtų galėję padengti vidaus erdves tokia medžiaga, kokia mes džiaugiamės turėdami stiklą, manau, architektūros istorija būtų buvusi iš esmės kitokia.“¹

Taigi sparčios technologijų plėtros laikais, vėliau Giovanni'o Arighi'o taikliai pavadintais „ilguoju XX amžiumi“, neabejota didingos stiklo architektūros triumfu. Įdomu, kad brandinti grandiozines su šia „stebuklinga medžiaga“ susijusias utopijas imta gerokai anksčiau. Jau 1822 m. britų architektas J. C. Londonas išskėlė idėją, esą techniškai įmanoma visus šiaurės regionų miestus uždengti stiklo gaubtu, kad pagerėtų žmonių gyvenimo sąlygos: „Ekonomiškiausias metodas sukurti pakenčia-

Vadinamieji Mindaugo apartamentai. Vilnius

Lietuvos energijos pastatas Vilniuje

mą klimatą yra apgaubti ištisus miestus monumentaliais stiklo stogais.“² Šią idėją beveik po pusantro šimto metų prisiminė kiti Vakarų architektai ir inžinieriai. Viena garsiausių vizionieriškų tokio pobūdžio idėjų priklauso amerikiečių konstruktoriui, išradėjui, savamokslui architektui R. Buckminsteriui Fulleriui. Jis pateikė kvapą gniaužiantį projektą, kaip trijų kilometrų diametro stiklo gaubtu (geodezinio kupolu) uždengti dalį Niujorko – Manhattaną. Prasidėjus kosmoso užkariavimų erai, toks projektas daugeliui atrodė ne tik realistiškas ir įgyvendinamas, bet stačiai neišvengiamas. Tiesa, paversti jį realybe anuomet nepavyko.

XIX a. viduryje Didžiosios Britanijos Karališkoji menų, manufaktūros ir prekybos rėmimo draugija, vadovaujama princo Alberto, užsimojo surengti pramonės pažangai skirtą parodą, kuri pademonstruotų Europai ir pasauliui britų civilizacijos laimėjimus. Stiklo statinio konkursą 1851-aisiais laimėjo verslininkas ir politikas Josephas Paxtonas. Jo suprojektuoti, statybos bendrovės „Fox and Henderson“ pastatyti išpūdingų gabaritų ir formų „Krištolo rūmai“, užimantys 772 784 kvadratinį metrų plotą, iškilo Londono Haid Parke.

Bene pirmą kartą pademonstruotos beribės stiklo galimybės sukėlė aistrų, jaudulio ir lūkesčių audrą. Tiesa, netrūko ir skeptikų. Kai kurie parodoje apsilankę britų architektai „Krištolo rūmus“ pavadino šiurpą keliančiu „stiklo monstru“. Tačiau stiklo estetika jau drąsiai skynėsi kelių didmiesčių džiunglėse. Architektūros istorikas Michaelas Wiggintonas konstatavo: „Naujos įstiklintos stogo struktūros suteikė dienos šviesą ne tik dengtoms geležinkelio stočių erdvėms. Jos labai pravertė XIX a. viduryje išpopuliarėjusioms prekybos arkadoms. Stikliniai prekybos arkadų stogai [...] dengė, saugojo ir apšvietė.“³ Pirmoji tokia prekybos arkada buvo įrengta 1829 metais Paryžiuje – *Galerie d'Orleans*, o didžiausias tokio pobūdžio statinys – Milano *Vittorio Emmanuelle* (1865–1867 m.). Tarp pirmųjų išpūdingesnių D. Britanijos stiklo statinių minimas Palmhausas (1840) Devone, atskleidęs didžiulį stiklo architektūros potencialą.

XX a. statinius iš stiklo ir metalo konstrukcijų kūrė daugybė iškilių architektų: Prancūzijoje dirbęs šveicaras Le Corbusier (pirmiausia reikėtų paminėti trečiajame dešimtmetyje jo suprojektuotą *Villa Puasi* prie Savojos), amerikietis Phillipas Johnsonas (Stiklo namas Niukenene, Konektikuto valstijoje), JAV dirbęs suomis Eero Saarinenas (ypač svarbi piramidžių formas primenanti IBM būstinė Niujorke). Bene meistriškiausiai stiklo fasadų architektūrą įvaldė išeivis iš Europos Miesas van der Rohe, suprojektavęs gausybę puikių ir didingų tokio pobūdžio statinių. Viename iš interviu Miesas, pasakodamas apie XX a. antrajame dešimtmetyje suprojektuotą pastatą Berlyne, Friedricho gatvėje, taip suformulavo savo tikslą: „Kadangi naudojau stiklą, man rūpėjo išvengti negyvų paviršių, atspindinčių pernelyg daug šviesos, todėl plane šiek tiek sulaužiau fasadus, kad šviesa galėtų kristi ant jų skirtingais kampais ir jie atrodytų kaip apdorotas kristalas...“

* * *

Taip jau sutapo, kad rengdamasis rašyti šį straipsnį architektūros studentams Baskų krašto universitete skaičiau paskaitas apie metafizines šviesos ir architektūros sąsajas. Bendraudamas su baskų architektūros profesoriais pasiteiravau, kodėl išpūdingame San Sebastiano mieste tiek mažai stiklo architektūros, kuri tarsi koks es-

tetinio skurdo virusas plinta po Europos ir pasaulio dimiesčius? Galbūt jam atsispirti padeda pietų klimatas ar vietinių statybos medžiagų gausa? Mano pašnekovai kiek sutrikę aiškino nežinantys tokio šiuolaikinėmis sąlygomis gana neįprasto reiškinių priežasčių.

Pėščiomis sukdamas ratus po išpuoselėtą miestą, nusidriekusį ties įlanka (čia, beje, rikiuojasi brangiausi visoje Ispanijoje statiniai), stiklo pastatų, spinduliuojančių tariamu šiuolaikiškumu, aptikau labai nedaug, o ir tie ne itin išraiškingi. Pavyzdžiui, Kongresų rūmai kur kas įspūdingiau atrodo vakarop, kai nusileidžia saulė, – netaisyklingos struktūros kubas tada sužimba iš vidaus ir primena milžiniško dydžio šviestuvą...

Profesoriui Javeirui Celicelanya'i pasisiūlius pavėžėti iki Bilbao, atsirado proga apžiūrėti ne tik garsųjį Guggenheimo muziejų – vieną įspūdingiausių pasaulyje postmodernizmo architektūros statinių, bet ir pasižvalgyti po šį ekonomiškai stebuklingai atsigavusį miestą. Įvairių vizualinių efektų (ypač natūralios šviesos) kupinas Franko Gehry'o Guggenheimas, prisipažinsiu, kiek nuvylė – įspūdingiausiai jis atrodo geros kokybės žurnaluose, o natūroje didžiausią įpūdį daro šviesą atspindinčio titano ir santūraus gelsvo atspalvio akmens plokštėmis dengtas statinio eksterjeras. Miesto centre žvilgsnį patraukė dar vienas keistas „stiklo estetikos“ eksponatas, jau pažįstamas iš naujausių architektūros žurnalų – ispanų architekto Juano Coll-Barreau sukurtas darytų stiklo formų statinys, skirtas verslo bendrovei. Nors jis įvairiausiais rakursais atspindi saulės šviesą, tačiau natūroje, priešingai negu nuotraukoje, atrodo be gyvybės ženklų, tarsi suskilinėjęs tamsaus stiklo indas – dar viena liūdna epitafija taip ir neišsipildžiusiam pažadui sukurti „stiklo estetikos“ rojų.

Tokių epitafių apstu ir Vilniuje – dygsta vis daugiau statinių, primenančių didelius, masyvius, ribotos spalvų skalės, tačiau akinamai blizgančius stiklinius architektūrinius „žaislus“. Stačiakampių, konuso formos ar pusapvalių bokštų masyvas šiuo metu dominuoja dešiniajame Neries krante, buvusių Šnipiškių teritorijoje. Panaši ir kairiojoje Neries pusėje stūksančių masyvių „Vilniaus vartų“ (architektas R. Bimba) stilistika. Agresyvaus tūrio, neišraiškingos stilistikos, blausiai žalsvo

(ar kiek intensyvesnio žalumo) stiklo „dėžės“ dešiniajame Neries krante driekiasi Karaliaus Mindaugo tilto link. Viena iš atgrasiausių – stiklinis statinys, iškilęs sėcesinės pilaitės pašonėje. Jo masė ir vizualinis „antsvoris“ sugniuždė „kortų nameliu“ pavertę vertingą, stilistikos požiūriu ne itin dažną, todėl saugotiną, senosios architektūros objektą. Lietuvos dailės istorikų draugija architekto Kęstučio Pempės su kolegomis suprojektuotą stiklinį „konteinerį“ titulavo prasčiausiu naujosios architektūros statiniu Vilniuje.

Stiklinių dėžių virtinę pratęsia upės kryptimi išrikiuoti pastatai. Jie pranašesni nebent tuo, kad užgožia žemiau stūksančius prastų proporcijų ir formų betoninius viaduoklius, čia atsiradusius sovietmečiu. Be šios naujosios „tradicijos“, Vilniaus architektūroje įsigali dar viena keista mada – tai statiniai su „dvigubu fasadu“. Toks, pavyzdžiui, yra tamsinto žalio stiklo plokštėmis nuklotas „Lietuvos energijos“ fasadas. Renovuotos „Snoro banko“ būstinės Algirdo gatvėje tikruosius fasadus paslėpė mėlyno stiklo plokštės.

Negalima sakyti, kad tarp Vilniaus centre ir Senamiesčio prieigose pastatytų ar statomų aukštybinių sti-

Juano Coll-Barreau suprojektuotas pastatas. Bilbao

Snoro banko būstinė Vilniuje

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

klo ir metalo konstrukcijų statinių nėra įdomesnių ar bent originalesnių objektų. Prie tokių galima priskirti buvusio Revoliucijos muziejaus (būsimosios Nacionalinės galerijos) pašonėje baigiamą statyti mūsų architektūros kontekste gana neįprastos formos statinį, kurio fasade panaudota nemažai stiklo. Tačiau didėjanti „stiklo bokštų“ sanakaupa išreiškia aiškią tendenciją – tęsti kadaise klestėjusio vadinamojo Tarptautinio stiliaus tradiciją. Jos šaknys – Bauhauso mokykla, susikūrusi XX a. pradžioje Vokietijoje ir propagavusi labai paprastas – kvadrato ar stačiakampio – formas iš stiklo ir metalo. Po Antrojo pasaulinio karo pasiekęs Niujorką, Tarptautinis stilius vėl sugrįžo į Europą, bet jau apsiskelbęs kaip vienintelė moderniosios architektūros panacėja. Nors netrukus šis stilius tapo senstėjęusia mada, tačiau iki šiol niekaip neišsina iš apyvartos. Vis daugiau archi-

tektūros kritikų pastaraisiais metais kalba apie Tarptautinio stiliaus tradicijos mutantus – tai pavojinga, sparčiai plintanti urbanistinė liga. Pavyzdžiui, leidinio *City journal* redaktorius, aptardamas gausybę Niujorke dominuojančių stiklu tviskančių aukštybinių statinių, rašo: „Tarptautinio stiliaus praktikai mėgo skelbti manifestus, aiškinančius, kad jie kuria autentišką Mašinos amžiaus architektūrą. Pasukite akis šiek tiek į kairę nuo Trumpo [turimas omenyje multimilijonierius Donaldas Trumpas – A.S.] Tarptautinio viešbučio ir pamatysite patį naujausią kompiuterių amžiaus pavyzdį – Normano Fosterio Hearsto bokštą, baigtą statyti prieš metus [...], jis veikiausiai suprojektuotas ne žmogaus, bet naujausios kompiuterinio projektavimo įrangos. Naujajame tūkstantmetyje mikroschemų galia leido dviejų dimensijų tinklėlių paversti ištisu abstrakčių formų trijų dimensijų sodu – Lordo Fosterio Londono rotušė, kuri primena netvarkingą indų krūvą, regis, tuoj nuviršiančią žemyn, teikia puikiausią aplinką mero Keno Livingstone *Swiss Re* būstinei, londoniškųjų pavadinimai „Kristoliniu falu“.

Kol kas vilniečiai, regis, neišdrįso taip drastiškai pavadinti nė vieno Vilniuje iškilusio ar tebekylančio aukštybinio pastato, plieskiančio stikliniais fasadais. Vis dėlto seniai laikas susimąstyti, ką praranda sostinė, taip atkakliai plėtodama „stiklo estetikos“ stilistiką, kuri tampa vis mažiau paveiki, vis mažiau išraiškinga ir vis agresyviau formuoja blizgantį, tačiau monotonišką, pro tamsintą stiklą neperžvelgiamą, niūrų naujojo Vilniaus veidą. Estetikos tikrąja to žodžio prasme čia nedaug: tokių statinių gausą lemia visai ne estetinės, o utilitarios priežastys – visagalė nekilnojamojo turto rinkos plėtra. ■

¹ Frank Lloyd Wright. *On Architecture*. New York: Duell, Sloan and Pearce, 1941, p. 122.

² Cituojama pagal Jan Wurm. *Glass Structures*. Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser. 2007, p. 23.

³ Michael Wigginton. *Glass in Architecture*. New York: Phaidon. 2003, p. 48.

⁴ Myron Magnet. *Architecture's Battle of the Modernisms*. *City Journal*, Winter 2008, vol. 18, no 1.

Algirdas PATAČKAS

DĖL PRISITAIKĖLIŠKUMO

*Atsakant į Valdemaro Klumbio straipsnį „Žvilgsnis į sovietmetį iš aukštai“
Kultūros barai, 2009, nr. 3*

Straipsnyje rašoma: „Ar Putinaitė žino, kad ir pagrindžio leidiniai buvo netoleruojami skirtingai? Aštrių politinių *Perspektyvų* leidėjus nuteisė, o kultūrinės *Pastogės* redaktoriai buvo iškviesti į saugumą, jiems pagrasinta teismu ir liepta liautis (tą jie ir padarė). Tačiau *Pastogės* leidėjo Algirdo Patačko prisitaikėliu Putinaitė turbūt nevadins – juk savas, priklausantis apie *Naująjį Židinį* susibūrusiems intelektualams. Kas kita, jei KGB būtų taip pasielgęs su *Perspektyvų* leidėju Vytautu Skuodžiu...“

Jaunam istorikui atleistina nežinoti visų pagrindžio laikų peripetijų, todėl norisi patikslinti: *Pastogės* leidėjai „liovėsi“ leidę *Pastogę*, tačiau nesiliovė daryti to paties, ką darė, – vietoj *Pastogės* buvo leidžiamas rinkinys *Ethos*, tos pačios krypties (ilustruotas, 135 psl.), kur buvo ir iš vokiečių kalbos išverstas Antano Maceinos straipsnis apie liaudies dainas, tarp jų ir apie pokario partizanų dainas. Toliau sekė leidiniai apie baltų religiją, Oskarą V. Milašį ir kt. Teko „prisitaikyti“ – perdaryti spausdinimo mašinėlę ir susirasti kitus techninius pagalbininkus, nes *Pastogės* talkininkai buvo jau „užpelenguoti“, prasidėjo kratos ir atleidinėjimai iš darbo. O *Pastogė* išsilaukė, ačiū Dievui, trejus metus, kaip ir dera pagrindžio leidiniui, t.y. kol persekiotojai nenusikapsto nuo skaitytojo iki leidėjo. Tačiau, atvirai šnekant, *Pastogė* „lio-

vėsi“ ne tiek dėl KGB, kiek dėl to, kad kvietimas rašyti šiam leidiniui beveik nesulaukė atgarsio tarp jaunųjų humanitarų, jau spėjusių įsitvirtinti oficialiojoje kultūroje. O juk autoriai rizikavo nedaug – visą atsakomybę prisiimdavo leidėjai. Tačiau buvo ignoruojama ne tik galimybė „laisvai kvėpuoti“, bet ir tarpusavyje perspėjama „nesusidėti“, todėl nereikėtų stebėtis, kad į nepriklausomybę ateita su tuščiais stalčiais... Kai žuvo *Lietuvos ateities* redaktorius Povilas Butkevičius, pagrindžio vadovybei prašant, lygiagrečiai perėmėme ir šio leidinio, skirto jaunimui, leidybą. Laikai buvo grėsmingi – po dešimties metų pertraukos vėl pradėta suiminėti (ir žudyti) kunigus. Alfonso Svarinsko teisme, čia pat, posėdžio salėje, buvo suimtas Sigitas Tamkevičius, LKB kronikos redaktorius – visa tai būtinai reikėjo aprašyti ir paviėšinti.

Jeigu jaunas tyrinėtojas norėtų pagrįsti savo tezę apie „skirtingą netoleravimą“, tai turėtų paieškoti kito pavyzdžio. Vargu ar galima įtarti, kad aukštus KGB pareigūnus, kurie įteikė minėtą grasinimą, būtų ištikęs humanizmo priepuolis. Tiesiog, išsiaiškinę *Pastogės* talkininkus, jie vis dėlto nesugebėjo surinkti pakankamai įkalčių prieš redaktorių, todėl teko pasitenkinti pagąsdinimu (kagėbistai stengėsi imituoti, kad laikosi formaliųjų reikalavimų). *Lietuvos ateities* atžvilgiu elgtasi kitaip. Nors septintojo numerio, skir-

to Sigito Tamkevičiaus teismui, juodraštis į pagrindį infiltruoto agento pastangomis atsidūrė KGB rankose su visais redakciniais taisymais ir braukymais, tačiau „pasodinti“ leidėjų neskubėta, jie buvo dar trejus metus sekami – tikėtasi aptikti LKB kronikos pėdsakus ir laukta, kol LA redaktorius dar labiau įklimps. Jokių „predupreždenijų“ šiuo atveju nebuvo.

Dėl Vytauto Skuodžio – gerbiu šį žmogų kaip nepalaužiamą asmenybę, disidentą *ex natura*, tačiau, mano nuomone, šitaip žiauriai su juo susidorota (įkalintas 12 metų) ne už *Perspektyvas*, kurios, mūsų akimis žiūrint, nebuvo nei tokios jau aštrios, nei perspektyvios, nes tilpo į valdžiai priimtinus ideologinius rėmus, nors ir su priedašu „euro“ (mūsų aplinkoje į *Perspektyvas* buvo žiūrima teigiamai, bet rezervuotai). Valdžią įsiutino kapitalinis, tolygus disertacijai, jo veikalas „Dvasinis genocidas Lietuvoje 1940–1975 m.“, kuriame buvo demaskuoti amoralūs valstybinio ateizmo metodai ir išvardyti visi, bent kiek prie šito prikišę nagus (čia rastume pavardžių, kokių visai nesitikime rasti, ir tai, matyt, viena iš priežasčių, kodėl šis iki šiol aktualus tekstas nėra republikuotas). Darbas atliktas su mokslininkui deramu kruopštumu, aprėpta daugybė medžiagos, pateikta statistikos lentelių ir grafikų. Būtent už šį leidinį Vytautui Skuodžiui buvo negailestingai atkeršyta – prie penkerių lagerio metų pridėta septyneri tremties, ir teko juos atsėdėti „nuo skambučio iki skambučio“, be jokių amnestijų. Tas pats ir dėl Liudo Dambrausko – jis nubaustas ne tiek už *Perspektyvas*, kiek už lagerio prisiminimų paskelbimą.

Ir pabaigai – Valdemarui Klumbiui linkėčiau ir toliau domėtis pagrindžio laikais, bet ne tiek dėl praeities, kiek dėl ateities, nes iššūkių, ypač moralinių, į kuriuos reikės duoti atsaką, atsiras visada, ir dažniausiai jie bus netikėti. Dar linkėčiau atsikratyti „liogkovo naliota detskoj bolezni levizny“ – tikiuosi, jaunam istorikui pakaks žinių iš sovietškai rusiškųjų praeities realijų, kad iššifruotų šį palinkėjimą.

P. S. Straipsnio autorius kritikuoja Nerijos Putinaitės tezę, kad „sovietinėje Lietuvoje buvo dvi visuomenės“. Galiu patvirtinti – buvo. Deja, ir liko. ■

Kazys SAJA

TEODICĖJA*

Daugelis mano, kad Dangaus ir Žemės Kūrėjas buvo vienui vienas. Sukūręs begalinę visatą, Jis tarsi paliko ją suktis pagal mums žinomus ir nežinomus dėsnius, o visą dėmesį sutelkė globodamas vienintelę planetą Žemę, ypač gyvosios gamtos pagranduką, vadinamą žmogumi.

Prabėgo nemažai laiko, kol tas išpuikęs dvikojis, nepažįstantis savo Kūrėjo, amžinai niurzgantis, piktas, nepatenkintas, iškilo kaip didžiulė grėsmė pačiai motinai Žemei. O gal žmonijos tikrajam tėvui atrodo kitaip?

Tokių tėvų, gyvybės Žemėje kūrėjų, mažų mažiausiai buvo du. Du priešingi poliai. Tarpusavy rungtyniaujanti Kairė ir Dešinė. Kaip tie mūsų smegenų pusrutuliai, neišsitenkantys vienoje galvoje.

Devas dar nebuvo vadinamas Jahve, o Vedas – Šėtonu. Neatsirado ir trečiojo, kuris nuspręstų, katras iš jų teisybės, gabetesnis ar geresnis. Žmogus – šioj Žemėj vienintelis padaras, kuris gali spėlioti ir vertinti. Įsivaizduoti štai tokią teodiciją...

Vedas: Žinai, į ką tu dabar panašus?

Devas: Žinau. Į tave.

Vedas: Norėjai, kad abu pasidarytume panašūs į tuos tavo nevykėlius?

Devas: Kitaip jie nesuprastų, su kuo bendrauja. Kas yra jų valdovas, jų tėvas.

Vedas: Aš čia niekuo dėtas. Man jie – tik plikos beždžionės.

Devas: Jie dar nebaigti. Jie taip sumanyti.

Vedas: Devel!.. Tu nusileisk į vandenynų gelmes. Pasižiūrėk, kokių grožybių ten esu prikūręs. Koralai, aktinijos, žuvys kaip nardančios gėlės...

Devas: Esu matęs, žinau ir pritariu tau.

* Iš spaudai rengiamos knygos „Nežinia kas nežinia kur“.

Vedas: Aštuonkojis!.. Ar tu esi sukūręs ką nors panašaus? Jis gali keisti ir kūno formą, ir spalvą. Kiekviena jo koja turi savo „galvą“.

Devas: Aš norėčiau, kad mano kūriniai mane pažintų. Kad jie, pajutę mano globą, tobulėtų.

Vedas: O kuris iš jų pažįsta? Kuris tobulėja? Toji plika patelė, Ieva, kaip tu ją vadini, pridergė kurapkos lizdą manydama, kad padėjo kiaušinį.

Devas: Jie dar nežino, nerado būdo, kaip gali daugintis.

Vedas: Tas tavo Adomas žiūri į balą, regi savo atvaizdą ir mano, kad ten esi tu.

Devas: Matai! Jis jau ieško manęs. Jis jau protauja.

Vedas: Prisimink, kiek nepavykusių gyvių jau esi sunaikinęs. Tų, kuriuos buvai sukūręs pats, ir maniškių, kurie išropojo iš vandens.

Devas: Tau gaila dinosaurų?

Vedas: Didesnę tvarinių dalį jau esi nušlavęs nuo Žemės paviršiaus.

Devas: Ir dievai kartais klysta. Tu taip nemanai?

Vedas: Klysta. Kaip ir tu dabar.

Devas: Žmogus taip pat bus klystantis. Bet kada nors – pamatysi – jis valdys šį pasaulį.

Vedas: O mes? Dairysimės kitos planetos?

Devas: Palauk. Mums nori kažką pranešti pasiuntinys...

Pasirodo angelas kerubas. Pasipiktinęs ir susijaudinęs.

Angelas: Amen, Viešpatie, amen!..

Devas: Kas atsitiko?

Angelas: Jie tavęs nepaklausė. Sulaužė įsakymą.

Devas: Ir ką jie padarė?

Angelas: Paragavo to medžio vaisių. Ieva nuskynė ir atsi-
kandusi davė Adomui.

Devas: Šaunuoliai! To ir tikėjaisi.

Vedas: Kad jie nepaisys tavo nurodymų?

Devas: Taip, nors buvau užgynęs sakydamas, kad tai – Pažinimo medis. Pažinimas didina troškulį, norą dar daugiau žinoti. O žinojimas – tas pats kaip tobulėjimas. Kartais net per didelę kančią.

Vedas: Ir tu esi numatęs palikti juos Edene? Rojuje, kurį sukūrėme drauge? Kad pridergtų kaip tą kurapkos lizdą?

Devas: Jie ir patys čia nepasiliks. Edene jiems nebėra ko veikti. Viskas jau pažinta, visko paragauta...

Vedas: Ir tu tuos žvėris išleisi į pasaulį?

Devas: Jis tam ir sukurtas, kad atsivertų žmogui. Kad būtų jo valdomas.

Vedas: Valdomas?! Jei pats nežinai, aš tau pasakysiu, kokį dinosaurą žadi paleisti.

Devas: Nereikia. Nespėliok. Žmogus bus nenuspėjamas. Taip jis sumanytas. Pradėtas, bet nebaigtas. Jam lemta pačiam save užbaigti.

Angelas: Beprotris. Jis jau dabar mano esąs ir už Dievą viršesnis...

Devas: Pakviesk juos abu.

Vedas: Gal geriau „atvesk“. Arba „atvaryk“...

Devas: Atvesk. Tik neišgąsdink jų.

Angelas: Manęs jie nebijo. Angelas ar gervė – jiems nedi-
delis skirtumas. (*Išeina*)

Vedas: Iki šiol maniau, kad pažįstu tave kaip pats save, o dabar...

Devas: Vede! Negi tau kartais nesinori pačiam save nustebinti? Padaryti tai, ko anksčiau nedarei ir net neketinai daryti?

Vedas: Taip, nemaniau, kad mėginsiu sugriauti tai, ką tu sutvėrei.

Devas: Anksčiau ar vėliau turėjo šitaip atsitikti. Tuo labiau man reikia mąstančio žmogaus, kuris, įgijęs dievišku-
mo, stotų mano pusėn.

Vedas: Bandysiu ir aš savaip tą padarą prisijaukinti.

Angelas atlydi Adomą ir Ievą.

Angelas: Na? Žinote, prieš ką dabar stovit?

Adomas: Aš? Ne. Ieva, gal tu žinai?

Ieva: Vieną pažįstu. Matytas. Bet abudu gražūs.

Devas: Atsimenat – buvau užgynęs jums ragauti vaisiaus nuo Pažinimo medžio, kuris auga... patys žinot, kur.

Angelas: Jums buvo pasakyta: mirsite, jei paragausite.

Ieva: Bet iki šiol nenumirėm. Man tik pilvą truputį su-
skaudo.

Vedas: O kaip ten tas kurapkų lizdas? Paragavusi vai-
siaus, tuo nepasidomėjai?

Ieva: Dabar žinau – kvaila buvau.

Vedas: Ką dar spėjote sužinoti?

Adomas: Pamatėm – šernai prieina, nukritusius obuolius
ėda kaip niekur nieko... Jiems galima, o mums – jau ne...

Vedas: Ir nusprendėte šernams nenusileisti?

Ieva: Žinoma! Paukščiai turi sparnus, šernai – iltis, o

mums... Vieni su plunksnom, kiti gauruoti, o mes... Viešpatie, kodėl tokia nelygybė?

Devas: Jūs turite galvą, moterie, turite protą. Ar šernas, matydamas baloj savo atvaizdą, suvokia, ką mato? Ar jis klausia, kas mane sukūrė?

Ieva: Bet jiems viskas galima. Gal proto jie turi mažiau, bet šernai žino, ką daryti, kai užsimano turėti vaikų.

Vedas: O jūs nežinot?

Adomas: Dabar jau žinom. Aš pasistengiau. Turėsime ir mes.

Ieva: Jis pasistengė... O aš?

Vedas: Visi, kurie gimsta, privalo ir mirti. Ar pagalvojote apie tai?

Būsimieji tėvai suglumę tyli.

Adomas. Mirsim. Bet kol būsim gyvi, tol gyvensim.

Vedas: Kokia išmintis! Kokia dieviška logika!

Devas: Gal ne tu iš jų, o jie iš mūsų šaiposi? Matau, mirtimi jų neišgąsdinsi.

Vedas (Ievai): Pažvelk į jo didelę galvą. Tu žviegsi baisesiau už liūto draskomą šerną, kol pagimdysi tokį pat didelį vaiką. Abu prakeiksite žemę, nes ji be sunkaus jūsų triušo augins tik usnis ir erskėčius. Iš dulkių atėję, patys dulkėmis pavirsite. Gal tada suprasite, ką padarėte, nepaklausę Dievo įsakymo.

Ieva. Ką jau padarysi. Kokius nulipdėte, tokie esam. Tokie ir būsim, kol gyvensim.

Adomas: Patylėk. Neerzink...

Devas: Ne, ne. Tegul ji kalba. Abu kalbėkit. Būkite laisvi ir drąsūs. (*Adomui*). Ką ten turi?

Adomas (atgniaužęs saują): Saugau kelias to medžio sėklas. Pasėsime, išauginsim – žiūrėsime, kas bus.

Devas: Prieik. Palaiminsiu tave.

Adomas prieina. Devas jam pakužda kažką į ausį, paskui palaimina uždėdamas jam ant galvos savo delnus. Taip pat palaimina ir Ievą.

Devas: Prisirinkite sėklų, kokių tik norit, ir keliaukit.

Vedas: Sėkit, sodinkit, bet žinokit – jūs niekada nebūssite patenkinti.

Devas: Kai šitaip atsitiks, ieškokit priežasčių. Priekaištaukite savo kūrėjui. Jeigu jums jis atrodys netobulas, būkit už jį geresni. Sugėdykit, pradžiuginkit mane... Keliaukit.

Adomas (Ievai): Jis man pasakė, kad ir mes būsime, ir

mūsų vaikai bus nemirtingi.

Ieva: Kaip?!

Adomas: O taip!.. Numirsim, tada sužinosim.

Vedas sarkastiškai nusikvatoja. Angelas išlydi pravirkusią Ievą ir Adomą, kuris atsigręžęs žvelgia į besijuokiantį Vedą.

Vedas: Tu iš tiesų pažadėjai jiems nemirtingumą?

Devas: Taip. Tai priklausys labiau nuo jų nei nuo manęs.

Vedas: Aha!.. Ir nuo manęs taip pat!

Devas: Ir tu nusprendei jiems padėti?

Vedas: Išbandysiu viską, kad jų nė ženklo Žemėje neliktų! Mūsų abiejų labui ir vardan viso to, ką esame drauge sukūrę. Jie privalo išnykti kaip dinozaurai, antraip visus kitus sunaikins. Tu nesiryžti žvelgti į ateitį, o aš išdrįsau... Žinau, kokį baisų gyvačių kamuolį paridenai į pakalnę. Matau, kaip jos ryja viena kitą, o pasklidusios tarp žaliuojančių klonių naikina viską, kas gyva.

Devas: Matau ir aš. Ne mažiau gero negu pikto. Matau žmonių sukurtus augalus ir gyvulius. Matau juos ieškančius tiesos ir meilės. Matau netekusius vilties ir žmoniškumo. Ir vėl atgyjančius. Ir vėl manęs ieškančius arba norinčius mane pavaduoti. Žmogus yra vertas rizikos. Atmink, kad viltis ir mums reikalinga.

Vedas: Gerai. Tu gali viltis, kad žmogus kada nors pakils iki žvaigždžių, o man palik viltį, kad pavyks tą bjaurų padarą laiku nutrenkti į bedugnę.

Devas: Nebus žmogaus, nebus ir mūsų.

Vedas: Ar tu žinai, kad vaikelis, kurį ta moteris nešioja, paaugęs užmuš savo brolių?

Devas: Žinau. Tai tu sugundysi Kainą. Ir tai bus ne vienintelis tavo laimėjimas.

Vedas: Aš nesiginu – bus.

Devas: Bet kas gi kitas įstengs suvokti, kad tai tavo darbas?

Abudu tyli. Labai ilgai.

Vedas: Aš nelinkęs tylėti ir nusileisti. Bet klausausi ir tu klausykis, kaip šniokščia vandenyno bangos... Kaip dreba žemė, gimdydama ugnikalnius... Kai tu ištiesi man ranką, iš mano delno plykstelės žaibas ir sugriaudės perkūnas...

Devas: Šį sykį stipresnis negu kitais kartais. ■

2009 m.

Žilvinas Kempinas – kylanti lietuvių meno žvaigždė – šiemet atstovaus Lietuvai 53-iojoje Venecijos bienalėje. Vienas svarbiausių tarptautinio pripažinimo įrodymų buvo personalinė jo paroda pernai Vienos Kunsthalle. Šios garsios institucijos vadovas Geraldas Mattas maloniai sutiko, kad jo parašytas katalogo įvadas ir interviu su Žilvinu Kempinu būtų išspausdinti *Kultūros baruose*.

Gerald MATT

ERDVIŲ BURTININKAS

Žilvinas Kempinas yra magas! Jis sugeba pakeisti žerdves pačiomis paprasčiausiomis priemonėmis, tiesiog užburia jas. Jau keletą metų seku šio tarptautiniu mastu kylančio menininko darbus, todėl ypač džiaugiuosi, kad galiu Vienos Kunsthalle parodyti keletą sudėtingų jo instaliacijų, kuriomis susižavėjau Niujorke ir Lietuvoje. Apibūdinti šio dailininko kūriniams dažnai kartojami taiklūs žodžiai – lengvumas ir poezija. Tai rodo neprilygstamą jo gebėjimą minimaliomis priemonėmis išgauti maksimalų poveikį, kad sužadintų žiūrovų pojūčius ir juos sužavėtų. Neįtikėtino lengvumo įspūdžiui sukurti reikia precizikos ir pedantiškumo. Žilvinas Kempinas savo kūrinius instaliuoja pats su keletu asistentų. Sensacinga tiksliai apskaičiuota instaliacija iš įtemptų juodų magnetinių juostų balto muziejaus kubo erdvėje primena įspūdingą konstrukciją. Plazdančios Kempino instaliacijos dažnai asocijuojasi su kūno pojūčiais arba gamtos reiškiniais. Instaliacija „Paralelės“, 2007-aisiais rodyta Šiuolaikinio meno centre Vilniuje, dabar matoma Vienoje, man sužadina pojūtį tarsi atsidūriau po vandeniu. „Stiklo bokštas“, matytas 2008-ųjų parodoje *Manifesta*, asocijuojasi su stipriu lietumi, kuris krinta per langus lubose, arba saulės spindulių atspindžio negatyvu. Ypatingas vaidmuo tenka žiūrovams – jų fizinis buvimas išjudina Kempino darbams būdingą blykčiojimą, plazdėjimą, vibravimą. Jo kūryboje susipina abstrakcijos, optinio, kinetinio meno sandai, o ryšys su konkrečia vieta formalų spektrą paverčia įvykiu. Žiūrėjimas tampa veiksmu.

Parodai Kunsthalle menininkas sukonstravo jutimiškas užtvanas. Jis parodo paslaptinius laikinus fenomenus ir nematomas jėgas – vėją, šešėlius, šviesos refleksus, priartinančius kūrinių prie išnykimo ribos. Bet čia svarbūs ir stabtelėjimai, kurių efektingumas priklauso nuo lėtai slenkančios ryškios šviesos širmos arba nuo industrinių ventiliatorių, kurie ore laiko plazdančią vaizdajuostę, hipnotizuojančio poveikio. Praradusi įprastas savo funkcijas, magnetinė juosta šviesą, judrumą, tonus leidžia padaryti matomais ir apčiuopiamais. Dėmesys nukreiptas į videomedijos daiktiškumą, vizualinės komunikacijos dėsniai tampa nostalgios retorikos iliustracija. Sąsajas su Victoru Vasarely'u, Alexandru Calder lemia Kempino domėjimasis fizikos ir optikos dėsniais, regos principų vizualizacija per atsitiktines formas ir jų transformavimas į fizinę patirtį. Trapios ir dinamiškos instaliacijos pakerti nuolatine kaita, kuri suaktyvina jutiminį suvokimą.

Ekspozicija Vienos Kunsthalle yra pirmoji Žilvino Kempino kūrinių prezentacija Austrijoje ir kol kas didžiausia personalinė jo paroda.

„ALTERNATYVUS VIZIJOS IR FANTAZIJOS PASAULIS“

Iš Geraldo Matto pokalbių su Žilvinu Kempinu

Gerald Matt: *Esate kilęs iš Lietuvos, daug metų gyvenate ir dirbate Niujorke. Kaip ten atsidūrėte?*

Žilvinas Kempinas: Atvykau į Niujorką, kad Jūs mane šito paklaustumėte! Nes, jei gyvenčiau Vilniuje, Jūs neklaustumėte: „Žilvinai, kodėl tu sėdi Lietuvoje?“

Kitaip sakant, buvo laikas, kai subrendau naujam žingsniui. Norėjau daugiau išmokti ir patirti, todėl išvykau. Niujorkas man atrodė atviriausias pasaulio miestas, kultūros metropolis. Užaugęs šalyje, kuri pusę šimtmečio buvo okupuota sovietų, turėjau daugybę klausimų apie meną ir jaučiau informacijos alkį. Lietuva – maža šalis su 3,2 milijono gyventojų. Norėjau tapti tiesiog menininku, o ne „lietuvių menininku“. Keista, bet dabar, po dešimties metų, esu labiau „lietuvių menininkas“ nei kada nors anksčiau, abu šie žodžiai, matyt, neatsiejami nuo mano vardo! Tai svarbi mano tapatybės dalis ir visada taip bus. Šiandien man tai patinka.

Lietuvoje Jūs studijavote tapybą, po to naujas medijas Niujorke. Labai sėkmingai dirbote kaip scenografas ir jau tada ėmė ryškėti stipri grafiška abstrakti estetika. Kalbėdamas apie vieną naujesnių savo kūrinių „Trikojai“ užsiminėte apie keverzonių pavertimą skulptūra – aliuminio sijos yra tarsi štrichai peizaže. Magnetines juostas esate palyginę su rašymo gestu arba šrifto linija. Čia akivaizdi analogija su piešiniu. Kokią reikšmę Jums turi piešinys arba linija kaip estetiinė kategorija?

Taip, tai tiesa, linija ir piešinys yra pripažintos estetiškos kategorijos, kurios pirmiausia ateina į galvą. Mėgstu liniją dėl jos paprastumo ir daugiasluoksniškumo, man patinka tiesės koncepcija matematikoje – ji neturi plokščio, bet yra be galo ilga... Tik įsivaizduokite tai! Paėmus pieštuką eilėraščiui rašyti ar eskizui piešti, keliomis linijomis galima pasakyti viską. Man patinka šis milžiniškas potencialas tokia minimalume.

Minimalistinių Jūsų instaliacijų „skulptūrinės linijos“ primena Fredo Sandbacko darbus – akrilo siūlus jis aranžavo į formalias erdvines figūras ir geometrinėms linijoms suteikė erdviškumą. Ar tarp judviejų esama meninio panašumo?

Panašumas greičiau išorinis. Atmetus linijos erdvėje idėją, kuri jam svarbi, bet ne tiek, kiek man, matomi tik skirtumai. Jo estetiškas priartėjimas veikia mane klausrofobiškai. Fredas Sandbackas yra didis menininkas, gerbiu jo kūrybą, bet manęs ji neinspiroja.

Kai kalbu apie gijas erdvėje, prisimenu seniausią savo „instaliaciją“. Man buvo šešeri ar septyneri, lau-

kiau tėvų sugrįžtant namo. Ir parengiau jiems staigmeną: suradęs mamos vilnionių siūlų atsargas, ištempiau juos per visą butą, pririšau siūlus prie kiekvieno baldo, kur tik buvo įmanoma... Įsivaizdavimas, kad dėl vilnionio voratinklio tėvai negalės įžengti į butą, kėlė jaudulį. Ši labai graži vilna, kurią su meile suverpė senelė, man neturėjo jokios vertės, kol nepanaudojau jos erdvei apipavidalinti. Nuobodus kambarys staiga pasidarė magiškas ir neįtikėtinais erdvus, o vilnoniai siūlai tapo kažkuo kitu. Nežinojau, kad sukūriau savo Sandbacką ar Duchampą, ar kaip kitaip tą pavadintume... Aišku, tai buvo tik vaiko žaidimas, bet ši gijos metamorfozė ir jaudinanti galimybė kažkuo nereikšmingu užvaldyti erdvę nusėdo giliai į atmintį ir, matyt, po daugelio metų rado tam tikrą išraišką.

Ar kada nors žavėjotės rusų konstruktyvistais formalaus erdvės akcentavimo požiūriu? Konstruktyvistai visus vaizduojamuosius menus kildino iš architektūros.

Matyt, jie neįsisąmonino, kad pirmieji piešiniai atsirado urvuose. Kaip jie galėjo to nepastebėti? Nustebau sužinojęs, kad Rusijoje tikrasis avangardas buvo prieš socrealizmo „saulėtus laikus“. Vadinas, socrealizmas – ne rusų, o sovietų išradimas. Man kaip sovietinės Lietuvos studentui buvo svarbu tai žinoti. Tada nesižavėjau konstruktyvizmo principais, iš dalies tai susiję su mano antipatija tam, kas sovietiskai rusiška. Šiandien konstruktyvistai man svarbesni, nors jie ir klysta dėl vaizduojamojo meno kilmės.

Jūs dažniausiai dirbate su videokasečių juosta, kuriams tai gana neįprasta medžiaga. Naudojate ją kaip optiškai grafišką ir skulptūriškai erdvinį elementą. Kuo ji tokia ypatinga, kad geriausiai tinka Jūsų darbams? Kaip ją atradote?

Magnetinė juosta turi tobulas skulptūrines savybes – tai medžiaga, kuri atrodo laikina, bet ji yra labai patvari, lengva, grynai juoda, ekstremaliai lanksti, blizgus jos paviršius reflektuoja šviesą ir tampa dar gyvesnis, kai sujudinamas. Magnetinė juosta nėra brangi, lengvai pakeičiama. Kiekvienas ją atpažįstame kaip vartojimo produktą, bet kartu ją galima suvokti ir kaip abstrakčią liniją. Vaizdajuostė asocijuojasi su laiku ir atmintimi. Man patinka, kad ją jau išstūmė naujosios

technologijos. Tokio daikto kaip magnetinė juosta greitai nebeliks. Jau dabar tai dvelkia nostalgija.

Anksčiau kaip skulptūrinę medžiagą naudojavau filmo juostą. Lietuvoje dariau darbus iš mikrofilmų (jų jau nebegamina). „Tapyba iš natūros“ (1994) – didelio formato instaliacija iš vamzdeliais susuktų 35 mm filmo juostų.

Kodėl nebenaudojate 35 mm filmo juostos? Ar nebūtų įdomu pamatyti, kaip ši šviesai jautri medžiaga keičiasi, keisdama ir instaliaciją? Kiek magnetinė juosta yra nuoroda į savo kaip vaizdų saugyklos paskirtį?

35 mm filmo juostą panaudojau tik kartą, to nebedarau. Viskam savas laikas.

Kiek magnetinė juosta yra nuoroda į savo tikrąją funkciją, lemia publikos pasirengimas suvokti ją kaip vaizdajuostę. Ar ji dar saugo vaizdus, jei yra išimta iš kasetės, taigi pagrobta jos funkcija? Jei taip, tai kokiu laipsniu? Ši komplikauta situacija man primena René Magritte'o „Paveikslų išdavystę“. Jame nutapyta pypkė ir užrašyta: „Ceci n'est pas une pipe“. Ar pritariame „pypkės paveikslo“ idėjai nesipriešindami, net jei žodžiai skamba teisingai? Ir iš tikrųjų čia nematome pypkės, o tik pypkės paveikslą. Bet gal tai tik dalis tiesos, ir turėtume susitarti, kad matome ne pypkė ir ne pypkės paveikslą, bet pypkės paveikslą su žodžiais „Tai ne pypkė“. Kai matome šio kūrinio reprodukciją knygoje, viskas dar komplikuočiau, nes tai jau pypkės paveikslo paveikslas su žodžiais „Tai ne pypkė“. Ir tada kyla klausimas, ar šis paveikslo paveikslas yra tiesioginis, nes nežinome, ar tai yra originalo, ar reprodukcijos reprodukcija... Tuo noriu pasakyti, kad nuo kiekvieno žiūrovo priklauso, kiek jis leidžiasi į analizę ir interpretaciją. Gili meno interpretacija kai kada virsta visiška nesąmone. Todėl renkuosi neutralią poziciją – nežinau, ką galvoja mano publika, bet neabejoju, kad ji teisi.

„Skraidančią juostą“ Palais de Tokyo Paryžiuje man pademonstravote labai vaizdžiai. Šios instaliacijos žavesys glaudžiai susijęs su žaidimų trauka. Ratu sustatyti ventiliatoriai priverčia magnetinę juostą šokti ore ir be paliovos keisti formą. Nesvarumas ir poezija – du taiklūs žodžiai, kuriais ši instaliacija dažniausiai apibūdinama. Kaip suimanėte šį darbą?

„Skraidanti juosta“ yra kinetinė skulptūra, savo formą ir poziciją erdvėje keičianti kas sekundę. Net jei nufotografuotume ją milijardą kartų, nebūtų nė vieno vienodo vaizdo. Gyvoms būtybėms tokia savybė yra visiškai normali, bet daiktams ji neįprasta.

Nepaliaujamai judėdama erdvėje juosta išsaugo apskritimo struktūrą. Tai siūbuojanti skulptūra, besilaukanti ore.

Traukos dėsnio vaizdinys, be abejo, yra svarbi sudėtinė kūrinio dalis. Kaip gamtos jėga, ši trauka yra palyginti silpna. Tačiau, kad ir kokia silpna ji būtų, šiai jėgai paklūsta viskas ir visi. „Skraidančią juostą“ suvokiu kaip maištą prieš šią visuotinę kryptį. Juostos skrajėjimas lengvai hipnotizuoja, ją stebint galima prarasti laiko pojūtį. Vėjas, pučiantis iš ventiliatorių, yra nematomas, bet jį jaučiame visu kūnu, kai esame patalpoje. Iš karto aišku, kad būtent šis ventiliatorių vėjas laiko skulptūrą. Tai ne karkasas, ne viela, ne virvė ir net ne grindys, o nematomas vėjo gūsis. Vibravimą sukelia primityvi vėją gaminanti mašina. Magnetinė juosta baltų galerijos sienų fone paprasčiausiai šokinėja ant cirkuliuojančio vėjo bangų ir padaro jas matomas – gūsiai įgauna trimatės diagramos pavidalą.

Instaliacija turi agresyvų „garso takelį“, kuriamą ventiliatorių. Jis tarsi „pririša“ baletinius juostos judesius ir užpildo fizinę erdvę, panašiai kaip ir vėjas. Dar prieš įeidami į salę girdime ventiliatorių gausmą, jis girdimas ir išėjus. Kūrinys įtraukia, yra interaktyvus, bet jis veikia ne kaip robotas ar kompiuteris. Kartais juosta paliečia žiūrovus ir šie paliečia ją, tarsi draugišką gyvūną.

„Skraidanti juosta“ yra inicialinis kūrinys, mažų mažiausiai dėl apskritos erdvinės dimensijos. Ankstesniuose Jūsų darbuose to, jei neklystu, nebuvo. Ar atsimenate savo eureka? Kaip Jums kilo apskritos formos idėja?

Taip, atsimenu, kada sušukau eureka! Naktį pašokau iš lovos į orą, pajutęs, kad suvokiau kai ką svarbaus. Bet tai buvo anksčiau ir ne dėl „Skraidančios juostos“, kuri yra tam tikra darbo proceso atkarpa. Žmonės žiūri į kūrinius kaip į kažką autonomišką, užbaigtą. Tačiau daugumai menininkų jie yra tik žingsniai nuolatinėje kelionėje.

Apskritimo idėja man atėjo į galvą tada, kai kvadratinėje patalpoje ant sienos paleidau šokti magnetines juostas. Jos susiformavo į arkas, kurios judėjo aukštyne žemyn. Tada kilstelėjau instaliaciją į viršų ir iš juostų pasidarė kilpa.

„Skraidančiai juostai“ kaip palydintį tekstą parinkote gamtos mokslų daktaro Chaimo Henry Tejmano, kuris tyrinėja metabolines elektromagnetizmo savybes, žemės trauką, branduolinių jėgų ir energetinių srovių cirkuliaciją, žodžius. Tuo savo kūrinių sugretinate su gamtos mokslais. Kuo šis ryšys pasireiškia?

Mokslinės hipotezės turi panašumų su meno kūriniais. Meninę kūrybą suprantu kaip bandymą paaiškinti tai, kas nepažįstama, sujungti taškelius. Tai alternatyvus vizijos ir fantazijos pasaulis, kuriame grožio pojūčiui neginčytinai tenka svarbiausias vaidmuo.

Pasirinkau šio mokslininko žodžius, nes jie gerai priėjo prie „Skraidančios juostos“ ritmo, su ja tiesiogiai nediskutuodami. Pajutau keistus sąlyčius, kurie leido pažvelgti į „Skraidančią juostą“ kaip į kažkokio mokslinio fenomeno įrodymą, nors ji, suprantama, nėra joks įrodymas! Be to, tekstas gerai tiko viso renginio *Palais de Tokyo* koncepcijai. Dr. Tejmano „Bangų teorija“ iliustruota kibirkščiujančiais spalvotais – raudonais ir mėlynais – jo paties piešiniais. Nežinau, kiek pripažinimo dr. Tejmanas sulaukė kaip mokslininkas, bet jis, be abejonės, yra vizionierius. Jo piešiamas pasaulio paveikslas gal nėra absoliučiai teisingas, bet man turi prasmę.

Jūsų darbuose svarbus vaidmuo tenka monumentalumui ir erdvės gyliui. Visa tai sukuriate iš geometrinių formų ir plokštumų. Beveik dematerializuotos, jos priartėja prie grynai optinės egzistencijos ir atrodo nepaprastai lengvos, o jų medžiagiškumas sukuria trijų matavimų apimtį. Paradigmiška yra Jūsų instaliacija „Kolonos“ Spencer Brownstone galerijoje. Ten erdvę struktūruoja kolonos iš magnetinių juostų. Tas kolonas kaip skulptūrinį architektūrinį kūną galima net paliesti. Erdvės transformacija, viena vertus, įkūnyta optiškai – grafiškai, antra vertus, tai nėra vien iliuzinė optinė apgaulė. Kuo Jus taip traukia žaidimas kontrastais?

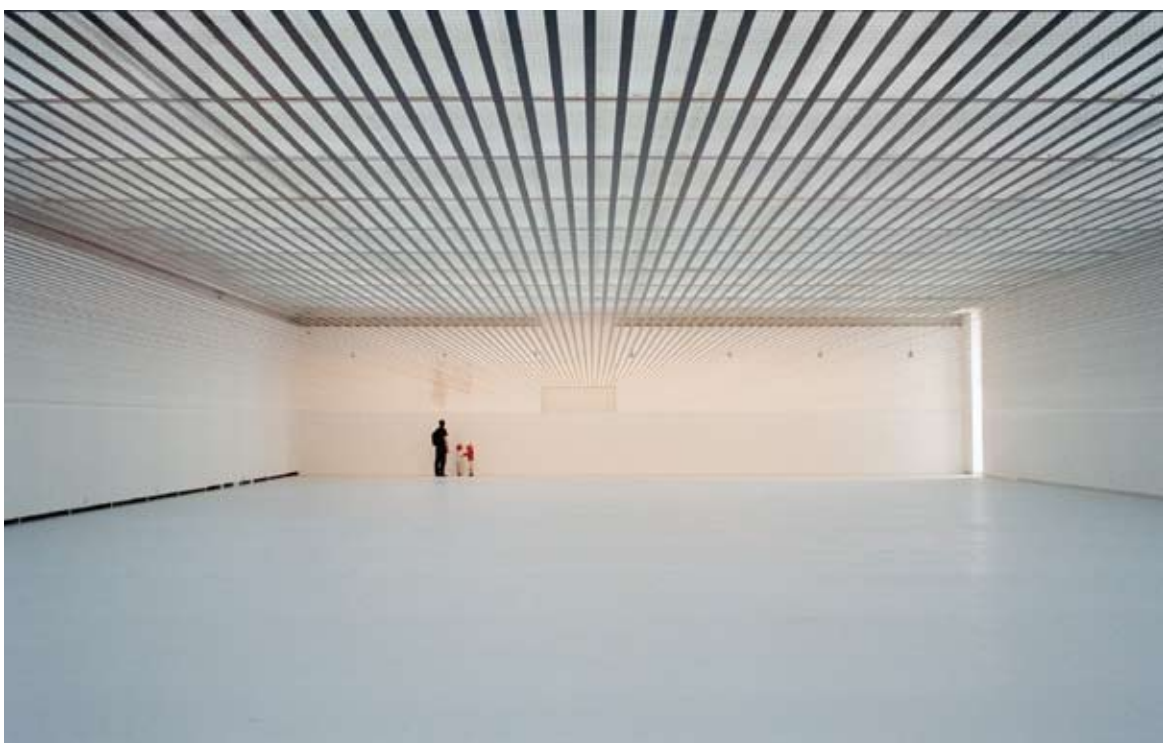
Man sunkiau komentuoti „Kolonas“ nei „Skraidančią juostą“. Yra tokių švelnių vizualinių ir fizinių efektų, kuriuos sunku nupasakoti žodžiais ar perteikti fotografijomis, – reikia tą patirti pačiam. Kai eini tarp kolonų, įtraukia periferiniai vaizdai, sužadinamas dydžių ir erdvės pojūtis. Tai nėra kinetinės skulptūros, bet jas optiškai išjudina žiūrovai, judantys erdvėje, – taip sukuriamas „rotacinis“ efektas. Kolonos yra tobulai vertikalios nuo grindų iki lubų, taigi visa erdvė, ne tik jos dalis, atrodo užpildyta. Čia svarbi būtent aplinka, ne tik objektų išdėstymas joje. Šios „kolonos“ visai nėra kolonos, o netgi jų priešingybė – vietoj visą svorį laikančio architektūrinio elemento jos tiesiog kabo nuo lubų kaip liustros. Be to, jos permatomos. Minėtas „rotacinis“ efektas yra ne tik optinė iliuzija, nes ištemptų magnetinių juostų linijos iš tikrųjų yra instaliacijos pagrindas.

Man įdomus Jūsų kūrybos procesas. Ar pirmiausia kyla kokio nors idėja, paremta, pavyzdžiui, formalistiniu metaforiškumu, ar išeities tašku greičiau tampa medžiaga?

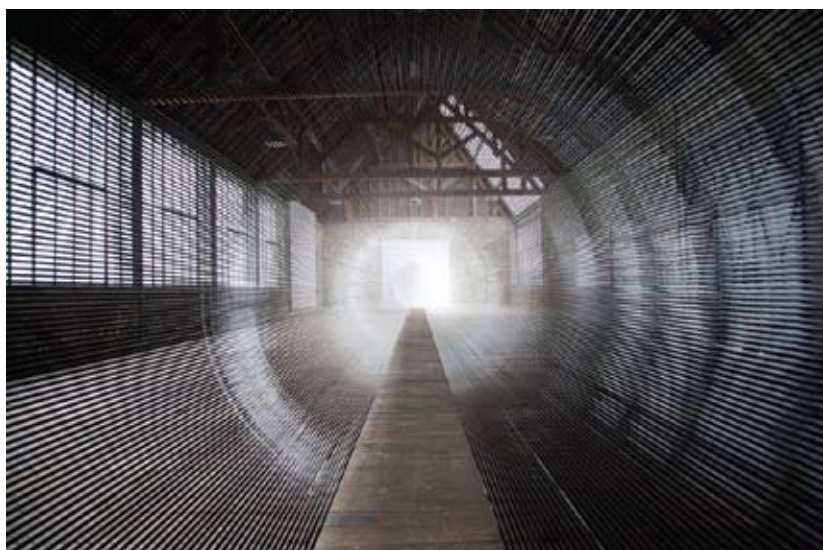
Visada turiu keletą abstrakčių idėjų ar troškimų, kai kurie iš jų nauji, kai kurie seni. Eksperimentuoju su medžiagomis, studijuoju, bandau, tyrinėju jų galimybes. Didesnioji šio darbo dalis atrodo beprasmė ir absurdiška, bet būtent tai sudaro tam tikras sąlygas, kad kažkas įvyktų. Staiga atsiranda idėja ir aš ją atpažįstu lyg ji visada būtų buvusi. Turiu tiesiog suteikti jai formą, teisingai apskaičiuoti proporcijas, struktūrinę logiką, išsiaiškinti techninius dalykus, sugalvoti, kaip instaliuoti ir t.t.

Dažnai minimos Jūsų kūrinių reminiscencijos opmeno tema – optinius efektus transformuojate į tris matavimus. Suvokėjų klaidinimas formalistiniais fenomenais, atrodo, yra svarbi Jūsų meninės strategijos dalis. Erdvinės ir optinės sąsajos atsiranda iš paveikios grafiškos juodos linijos baltoje plokštumoje. Ar tai atsitiktinis panašumas į konkrečias meno sroves?

Remiuosi siurrealizmo, abstrakcionizmo, popmeno, *ready-made* idėjomis, opmenu, kinetiniu, videomenu, minimalizmu – gal dar pora -izmų atsirastų šiame sąrašė, jei geriau pasukčiau galvą. Didieji praeities meninkai sukūrė stiprias meno kryptis. Nepasinaudoti tuo būtų nepagarbu.

Žilvinas
 KEMPINAS
 Paralelės
 2007
 Instaliacija
 Šiuolaikinio
 meno
 centras
 Vilnius
 Vidmanto
 Ilčiuko nuotr.

*Žilvinas KEMPINAS. Tūba. 2008. Instaliacija.
Calder ateljė. Prancūzija*

Kartą paminėjote ryšį su Luciano Fontana pradurtomis, prapjautomis drobėmis. Drobės kaip paveikslo nešėjos tema meno istorijoje, ypač tapyboje, yra platus ideologinis laukas. Kur išvelgiate paraleles tarp Fontana kūrybos ir savosios?

Paminėjau Fontana, aiškindamas, kodėl „Baltame triukšme“ neuždengiau įmontuoto apšvietimo, kurį iš toliau dar buvo galima išvelgti per plyšius „drobėje“. Apšvietimo įtaisą palikau matomą, nes jis sugriauna plokštumos iliuziją, žaidimas įgauna tris dimensijas. Fontanos įpjovimai drobėje iš tikrųjų buvo pačios iliuzijos įpjovimai – jie buvo skausmingai tikri, bet stebuklingu būdu liko integralia paveikslo dalimi.

Man patinka sukurti iliuziją ir tuo pat metu ją sugriauti. Man įdomu kurti situacijas, kai žmonės susiduria su kažkuo atpažįstamu ir banaliu, bet pamiršta, ką gi iš tikrųjų jie mato.

Videodarbai „Bike Messenger“ Jūs dviračiu mynėte per Niujorką, prisitvirtinęs keturias videokameras, kurios apimdavo nuolat besikeičiantį panoraminį vaizdą 360°. Judėjimas čia yra svarbus tiek kūrinio atsiradimui, tiek ir jo recepcijai. Koks šio projekto ryšys su kitais Jūsų darbais?

„Bike Messenger“ idėja yra paprasta kaip ir visų mano darbų. Šiuo atveju Niujorko centre rinkau garsus ir vaizdus, pritaissęs keturias videokameras prie savo dviračio ir valandą važiuodamas be sustojimo. Vėliau visa tai rekonstravau, ant galerijos sienų projektuodamas sinchronizuotą nemontuotą vaizdo medžiagą. Tai tarsi miesto akimirksnių fotografijos 360° kampu. Po poros dešimtmečių šis projektas bus kaip 2005 m. lapkričio 17 d. vienos valandos (15.30–16.30) laiko kapsulė.

Palyginti su ankstesniais mano kūriniais, šis yra visai kitoks. „Bike Messenger“ buvo instaliuotas *Browns-tone* galerijos gilumoje, o „Kolonos“ – priekyje. Dvi skirtingos instaliacijos, nugara į nugarą, papildė viena kitą. „Kolonos“ – vertikalios, matematiškos, architektūriškos, tylios, ramios, juodos ir baltos. Instaliacija užėmė visą erdvę, rotacijos iliuzija atsirasdavo tik tada, kai žmonės vaikščiodavo tarp kolonų. Vaizdajuostė čia naudojama kaip skulptūrinė medžiaga ir kūrinys yra

„viduje“. Iš „Kolonų“ salės einant tolyn prie „Bike Messenger“, viskas staiga pasikeičia. Šis kūrinys yra „išorėje“, jis tobulai horizontalus, viskas žaibiškai kinta, miesto spalvos ir formos šmėkščioja paveikslo plokštumoje, gatvių garsai, perteikiami aštuoniais garso takeliais, bombarduoja lankytojus iš visų pusių. Kai kuriems žmonėms ima svaigti galva, žiūrėdami „Bike Messenger“ daugelis jaučiasi taip, tarsi būtų susirgę jūros liga. Palikę chaotišką erdvę, jie grįžta prie tylių transparentiškų „Kolonų“.

2007 m. gavote Calder premiją, bet su viena sąlyga: tam tikrą laiką negalėjote eksponuotis, Calder dirbtuvėje Prancūzijoje turėjote visą energiją sutelkti į naujus kūrinius. Po šito „karantino“ vėl dalyvaujate parodose, didelė personalinė ekspozicija surengta pas mus – Vienoje. Ar Jūs tuo didžiuojatės? Kaip tie pasikeitimai paveikė Jūsų santykį su darbu ir parodomis?

Iš tikrųjų nebuvo elgiamasi taip griežtai, kaip Jūs sakote. Turėjau teisę ir dalyvauti parodose, ir keliauti, bet abi pusės norėjome, kad laikas Calder dirbtuvėje būtų kuo racionaliau išnaudotas. Dalyvavau keliose grupinėse parodose, surengiau personalinę parodą. Bet daugiausia laiko praleidau dirbtuvėje ir tai nebuvo taip paprasta, kaip atrodo. Trūko žmonių ir klaikių miesto pramogų. Bet dėl tos pačios priežasties buvo nuostabu.

Dabar esu užsiėmęs savo parodomis, daug laiko atima kelionės, korespondencija ir kūrinių instaliavimas. Nebėra kada dirbti studijoje. Situacija visiškai priešinga nei prieš du mėnesius. Man patinka rengti parodas, bet vis tiek tai yra darbas atsisukant atgal – į tuos dalykus, kuriuos mintyse jau esu užbaigęs. Kai dirbu studijoje, žvelgiu į ateitį ir tai yra tikrų tikriausias nuotykis.

Iki šiol savo parodose, išskyrus porą išimčių, rodydavote tik vieną arba du darbus. Paroda Vienoje sumanyta kaip retrospektyva, čia nerodote naujų darbų, sukurtų specialiai šiai klasikinei baltos kubo erdvei. Kur slypi šios užduoties sunkumas?

Kunsthalle rodau šešis darbus. Šis skaičius – dar ne retrospektyva, taip vadinti parodos neleidžia ir darbų datos. Po du sukurta kasmet – 2006 m., 2007 m., 2008 m. Pernai realizavau devynis darbus, trys iš jų – ypač didelio mastelio. „Stiklo tvirtovė“, rodyta 7-ojoje *Manifesto-*

je, – tai vienuolikos su puse metro aukščio, šešių gylio ir dviejų metrų pločio kūrinys. „Didžioji O“, taip pat labai didelis darbas, rodoma buvusioje Saint Nazaire koplyčioje. Trisdešimties metrų ilgio „Tūba“ šiemet birželį bus rodoma 53-iojoje Venecijos bienalėje, Lietuvos paviljone. 2008 m. sukūriau ir lauko skulptūrą „Trikojai“. „How Motion“ sukonstruotas iš nerūdijančio plieno ir laikrodžių, o Kunsthalle nusprendžiau rodyti tik darbus iš magnetinės juostos, todėl šio kūrinio čia nebus. Instaliacija „Link“ rodoma San Francisko Moderniojo meno muziejuje cikle „Niujorkas“. Taigi liko tik trys 2008 metų kūriniai, parodai iš jų paėmiau du.

Jūsų klausimas verčia pasvarstyti apie apibūdinimus „senas“ ir „naujas“. Man tai labai reliatyvios sąvokos. Dauguma naujų mano instaliacijų remiasi senomis idėjomis, kurias jau ilgą laiką puoselėju. Kai baigęs darbą pastatau jį dirbtuvėje, praeina dar beveik metai, kol jį parodau. Todėl publikai atrodantis „naujas“ darbas, man yra jau senas. Iš tikrųjų tai nelabai svarbu. Manychiau, šiuolaikiškas dar nereikia „šviežiai pagamintas“ ir atvirkščiai. „Baltas triukšmas“ ir „Kolonos“ dar nerodyti Europoje. „Paralelės“ pernai buvo instaliuotos Vilniaus šiuolaikinio meno centre. Visi šeši parodos darbai dar nerodyti Austrijoje. Parinkau tuos, kurie tikėtų atvirai ir erdviai antrosios salės architektūrai. Pastatysim ir kiek pakeisim įėjimą, kad sukurtume kiek uždaresnę erdvę instaliacijoms. Visų šešių darbų dinamika

skirtinga – manau, jie papildys vienas kitą ir gerai derės kartu. Jie turėtų pereiti vienas į kitą kaip milžiniško laikrodžio dalys ir tapti vientisu paveikslu, kurį, tikiuosi, bus verta pamatyti. Mano akimis, tai kukli, tradicinė užduotis.

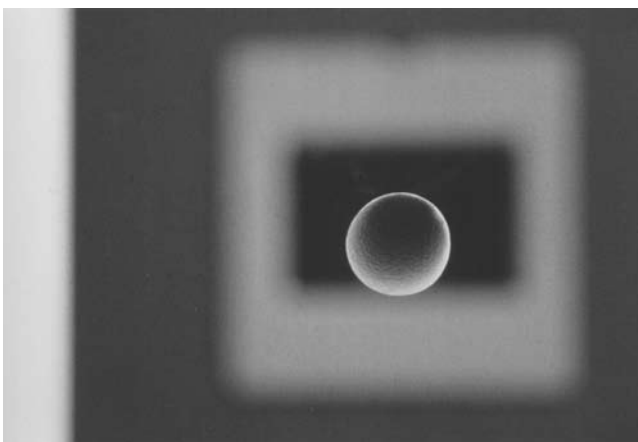
Paskutinis klausimas: ką iš „Mėnulio eskizo“ sužinome apie mėnulį?

Bijau, kad apie mėnulį negaliu pasakyti nieko, ko dar nežinotumėte! Bet gal galiu parodyti jo piešinį, kokio iki šiol nematėte?

Kaip ir daugumą kūrinių „Mėnulio eskizą“ reikia pačiam pamatyti. Bet galiu paaiškinti, kaip jis funkcioja. *Spencer Brownstone* galerijoje vyko grupinė paroda, kurioje buvo rodomi daugiausia šios galerijos dailininkų darbai popieriuje ar iš popieriaus. Nutariau panaudoti tradicines piešimo medžiagas – popierių ir anglį. Didelį popieriaus lapą nuspalvinau anglimi ir jis pasidarė juodas kaip varnas. Tada suvyniojau tamsiąją pusę į vidų. Ruloną pakabinau ant ilgos vielos prie sienos taip, kad vienas vamzdžio galas būtų nukreiptas tiesiai į sieną. Kitą galą, išsikišusį žiūrovų pusėn, uždengiau mažu kartono gabalėliu su tuščiais 36 mm dia rėmeliais, kad pro tą angą būtų galima žiūrėti į vidų.

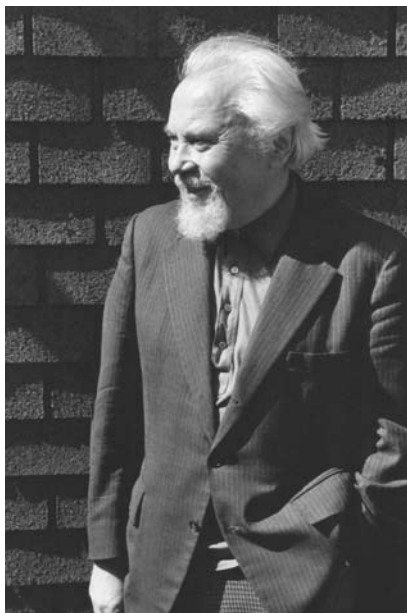
Tai primena teleskopą, absurdiškai atsuktą į sieną. Bet jei kas nors per šį popierinį teleskopą pasižiūrės, aiškiai pamatys nakties danguje šviečiantį mėnulį. „Mėnulis“ čia yra viso labo natūralus plyšys tarp popierinio vamzdžio ir sienos. Per šį mažą plyšį sklinda šviesa ir sukuria sferos iliuziją. Sieną iš šono yra švelniai apšviesta, todėl išryškėja jos struktūra, primenanti mėnulio paviršių. Akis, žiūrinti per šį popierinį teleskopą, neturi stereovizijos, todėl negali įvertinti atstumo, ir atrodo, tarsi mėnulis plauktų visatoje.

„Mėnulio eskizo“ moralas toks: menas negali nieko pridėti prie empirinių mūsų žinių apie pasaulį, bet leidžia mums bent akimirką regėti universumą, paprasčiausiai spoksant į sieną. ■

Žilvinas KEMPINAS. Mėnulio eskizas. 2005 m.

Iš vokiečių k. vertė Raminta JURĖNAITĖ

Algimanto Kezio nuotrauka

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ

PRO METŲ MIGLĄ – MORENŲ UGNYS

Poeto Kazio Bradūno dosniai paberti grūdai

Šventojo Jono fasadas
 Į mėlyną dangų kyla,
 Lengva ir grakšti kolonada
 Puokštėm žolynų suskyla.

Kazys Bradūnas. *Universiteto kieme*

Snyguriuojant vasario 13-ąją ėjau į Šv. Jonų bažnyčią atsisveikinti su Poetu. Didieji vartai į universiteto Skargos kiemą buvo užrakinti stora grandine. Reikėjo eiti aplinkui, pro mano laikų „filologyną“, per Sarbievijaus kiemą. Stabtelėjau prie apsnigto fontano. Mano studijų metais netoliese augo didelis senas beržas. Dabar toje vietoje stiebėsi liaunas, matyt, neseniai pasodintas medelis. Dingtelėjo mintis – ar senasis beržas augo čia jau ir tada, karo metais, kai po šį kiemą vaikščiojo studentas Kazys Bradūnas ir rašė sonetus apie Vilnių? Iš Suvalkijos lygumų kilusiam poetui neseniai atgauta sostinė buvo tikras karalių miestas, su jo istorija, su kunigaikščiais jis nuolat kalbėjosi ir gyvendamas egzilyje. Tiesa, Humanitarinis fakultetas, kurį jis baigė, tada buvo ne Sarbievijaus, o Skargos kieme, ten, kur ir Šv. Jonų bažnyčia, kurios koplyčioje poetas, prieš gerą dešimtmetį grįžęs po ilgo egzodo, dabar ilsėjosi, *nužengęs į savąją galutinę tylą* (Alfonsas Lingis).

Bandžiau prisiminti, kada pirmąkart mane pasiekė Kazio Bradūno eilės. Tikrai ne mano universiteto laikais. Lietuvių literatūros studijų programose tada nebuvo nei Aisčio, nei Brazdžionio, nei Bradūno. Išeivijos literatūra buvo nukirsta šaka, užginta ją net minėti.

Niūriais sovietiniais maršų ir odžių, ideologinės indoktrinacijos laikais prie senojo beržo rinkdavomės ne poezijos skaityti – šlapią rudeni čia turėdavome laukti, kol išveš į kolūkį bulvių kasti. Baigdami universitetą, pradėjome slapta iš sąsiuvinio į sąsiuvinį nusirašinėti Vytauto Mačernio vizijas, išsaugotas poeto sužadėtinės. Bet prabėgo dar dešimtmetis, kol per mūsų kartos rankas pradėjo eiti Amerikos išeivių poetų rinkiniai, kuriuos nelegaliai atgabendavo Šaltojo karo laikų „knygnešiai“. Dalijomės jais kaip duona, Kazio Bradūno žodžiais tariant, kaip ostija. Juk būtent egziliantų poezija mums, pokario vaikams, sugrąžino pamatinių žodžių – duona, žemė, žodis, kalba, grūdai, gentis, ugnis – sakralumą.

Žodį, kaip ostiją, pakeliu
 Ir įdedu į burną.
 Tebūna jis mano
 Kūnas ir kraujas.

Eilėrašcio pradžia

Mano pažintis su poetu prasidėjo nuo jo rinkinio „Morenų ugnys“. Šio pavadinimo magija ir šiandien kaip kaitri žarija skleidžia šiltą atsiminimų šviesą.

Ledynai traukiasi į šiaurę,
Sukilėlė ugnis
Morenose dega.
Ugnis

Buvo šalta, labai šalta žiema, gal irgi vasaris. Aštuntojo dešimtmečio pati pradžia. Visą dieną ant rankų nešiojavu dvejų metų sergantį savo vaiką, nes nuo grindų ėjo drėgnas šaltis, smarkiai pūtė vėjas pro didelius nesandarius langus. Pagaliau vaikas užmigo, ir aš atsisėdau prie vės-
tančios olandiškos krosnies, apkartusios nuo kasdieninių kūrenimų. Užsimoviau dideles tėvo puskojines iš šiurkščios rudos vilnos ir ištiesiau ranką prie knygų. Ant stalo gulėjo trys rinkiniai, prasprūdę pro muitinės kontrolę: Alfonso Nykos-Niliūno „Orfėjaus medis“, Henriko Na-

Pašnekesys Lietuvių rašytojų suvažiavime Augsburgėje, Vokietijoje (1947 m. liepos mėn. 11–12 d.). Stovi – Julius Kaupas, sėdi – bičiuliška jaunųjų trijulė: Henrikas Nagys, Kazys Bradūnas, Alfonsas Nyka-Niliūnas.

Don Šulaičio nuotr.

gio „Mėlynas sniegas“ ir Kazio Bradūno „Morenų ugnys“. Pirmieji du buvo skaityti perskaityti, skolinti ir gražinti. Bradūnas atėjo vėliausiai. Dabar buvo jo vakaras, nušviestas švaraus ir gryno žodžio skambesio, paprastų tiesų spindėjimo, natūralaus dainingo ritmo sruvenimo. Šaltis ir svetima valia kaustė miestą. Vaikas miegojo, o poezijos paukštė, pasiekusi mane iš anapus Atlanto, giedojo:

Nuploviau langą
Prie tavo lopšio
Kad žvaigždės tekėtų,
Tekėdamos mirgėtų,
Kad nebūtum viena,
Per naktų žę vieną.

Linguosiu gluosniu
Prie lygaus kelio,
Kad paukštis nutūptų,
Nutūpdamas čiulbėtų,
Kad nebūtum viena,
Kelionėje vieną.
Kad nebūtum viena

Rinkinyje kaip gyvi kraujo tvinksniai pulsavo gimtosios žemės vaizdiniai, praradimo skausmas, iš istorijos ataidintis genties balsas, brolių apraudojimai („Mano broliai Sibire kerta medžius, / Mano broliai taigoje stato kryžius“). Niveliuojančio socrealizmo fone toks tikras, be krislo melo, tiesus poeto žodis skambėjo neįtikėtinai gaiviai, tarsi kas būtų atvėręs „liturginių rūbų skrynią, užkastą žemėje“.

Tada nežinojau, kokiais tremties keliais poetas keliavo, į kokius miestus nubloškė jį likimas, kuo jis gyveno. Apie laiką, praleistą egzilyje, dabar žinau kiek daugiau, ypač iš Bradūno artimųjų pasakojimų.

Man į atmintį įstrigęs rinkinys „Morenų ugnys“ išėjo JAV 1958 metais. Išvaikščiojęs karo pabėgėlių takus Austrijoje ir Vokietijoje, išleidęs ten keletą rinkinių, poetas su šeima 1949 metais apsigyveno Baltimorėje. Šiame mieste prabėgo pirmasis Bradūno dešimtmetis Amerikoje. Tai buvo išgyvenimo svetimame krašte, sunkaus fizinio darbo metai, bet ir vieni iš kūrybin-

giausių. Poetas dirbo kapinėse duobkasiu, mintyse deklamuodamas „Hamletą“, ilgokai triūsė marmuro, granito ir akmens apdirbimo dirbtuvėje, kur džiaugėsi laisve mąstyti ir kurti. „Penktadienio vakarą/ nešdamas kietą ir sūrią/ prakaito algą namo“, jis grįždavo patenkintas, sakydavo: užstatai mašiną, žiūri, kaip vanduo paskui grąžtą bėga grioveliu, o tavo mintys teka savais grioveliais, eilutė po eilutės, va, ir susideda į posmą... Tikriausiai tada ir susiklostė jo eilės į rinkinius „Devynios baladės“, „Morenų ugnys“, buvo parašyta didžioji „Sidabrinių kamanų“ dalis. Šie rinkiniai man ir šandien vieni patraukliausių, persmelkti gyvų skaudžių emocijų, gimtinių ilgesio, namus praradusių tremtinių skausmo:

Taip sėdi jie dienų dienom
Širdim kietom ir kruvinom
Kaip medžiai tylūs, išrauti.
Ūkininkai tremtiniai

Baltimorėje Bradūnas pradėjo ir savo švietėjišką veiklą. Kas sekmadienį Šv. Alfonso parapijos gotikinės bažnyčios prieangyje pasistatydavo stalelį ir po mišių parduodavo parapijiečiams lietuviškas knygas. Virš stalelio buvo stogelis su išdrožtu užrašu: „Tautai nebemirti, kol gyva knyga / Todėl knygą pirkti mūsų pareiga.“

Baltimorėje ėmė rasti ir literatūrinė aplinka, skatinusi kūrybinius impulsus. Čia gyveno Alfonsas Nyka-Niliūnas, su kuriuo užsimezgė nuoširdi draugystė ir kūrybinis bendravimas. Gretimame mieste Vašingtone buvo apsistoję poetai Henrikas Radauskas ir Jonas Aistis. Atvykdavo iš Niujorko Antanas Škėma, iš Kanados – poetas Henrikas Nagys. Susėdę pas Bradūnus už stalo, jie leisdavosi į karštus literatūrinius ginčus, kuriuos visada taikiai užbaigdavo ne kas kitas, o Kazys, gebėjęs niekada su niekuo nesiptykti. Iš šių pokalbių ir polemikos atsirado du svarbūs literatūriniai reiškiniai: intelektualinės pakraipos žurnalas *Literatūros lankai* (1952–1959), kurį redagavo Kazys Bradūnas, ir jo sudaryta antologija „Žemė“ (1951), sutelkusi penkių poetų žemininkų – Juozo Kėkšto, Kazio Bradūno, Alfonso Nykos-Niliūno ir Henriko Nagio – eiles,

liudijančias šios generacijos solidarumą ir bendrą kūrybos linkmę. Penktasis buvo Vytautas Mačernis, kurio „poezija visus kitus maitino savo šaknimis“ (Juozas Girnius).

Iš šios antologijos poetų Bradūnas išskiria aštriausiai juntamu, daugialypiu ir itin artimu ryšiu su gimtąja žeme, kuri

ne tik maitina, prigludžia, bet ir susieja su protėvių kartomis, su genties ištakomis. („Kada mano motinos motinų motina/ Prausės šaltinį,/ Kad patiktų dievams...“) Pakylėta iki mistikos, žemės vizija užpildo visą poeto kūrybą. Tai ir žemdirbio žemė, auginanti grūdą, ir šventa poeto žemė, prilygstanti pagoniškai dievybei. Protėvių ir jų tikėjimų žemė. („Esu Sūduvoje pakrikštytas,/ Bet atėjau pagoniška žeme.“) Žemė – gyva, kraujuojanti ir gydanti, mieganti ir bundanti, alsuojanti jo vaikystės oru. Žemė, iš kurios ištryško gyvybinga tautosakos versmė, tokia svarbi šiam poetui.

Šią žemės šventumo ir liaudies kūrybos dovaną Bradūnas gavo vaikystėje iš aklos savo auklės, kurią vadino teta, – stambių ūkininkų Bradūnų vaikus Kiršų kaime, Suvalkijoje, prižiūrėjo našlė Ona Šulinskienė. Artimiausias jai buvęs Kazys. Sekdavo jam pasakas, sakmes, dainuodavo senąsias dainas, o mažasis Kaziukas vesdavosi ją už rankos po laukus ir pasakodavo, ką matęs: „Teta, ateik, va, kaip rasa ant žolės žiba!“ Gal todėl tiek daug rasos įvaizdžių jo poezijoje... Kas žino, gal teta Šulinskienė, išmokiusi stebėti gamtą, klausytis dainų bei legendų, kaip tik ir pažadino Kazio Bradūno poetinę vaizduotę, išugdė harmoningą pasaulėjautą, gyvenimo kaip amžinosios kaitos ciklo suvokimą, natūralią pagonybės ir krikščionybės jungtį?

Žemės antologijos aplankinis viršelis.

Piešinys Kazio Janulio

Susitiko Dievas ir Dievulis
Kryžkelėje vidury Kiršų.
Prie jų kojų akmenėlis guli –
Duonos ir vandens paduot nešu.

Susitikimas Kiršuos.

Pagal auklės Onos Šulinskiienės tikėjimus

Poetas visą gyvenimą buvo dėkingas savo auklei, paskyrė jai ne vieną eilėraštį, ne vienas eilėraštis radosi iš poetiškai transformuotų jos sakmių ir pasakojimų („Alvito varpai“, „Sūduvos antika“, „Vaiko monologas“, „Pėdos pasakų sapne“ ir kt.)

Bradūnas aiškiai suvokė, kur glūdi jo kūrybos ištakos ir poetinė jėga. Atsidūręs Amerikoje, jis, kaip ir jo bendraamžiai poetai žemininkai, daug skaitė, domėjosi Vakarų poezija, intelektualinėmis tendencijomis, bet, skirtingai nei Nykai-Niliūnui, jo kūrybai visa tai įtakos nedarė. „Jei bandyčiau eiti kitu keliu, nebūčiau aš. Mano stiprybė – mano žemė“, – poeto žodžius prisiminė Kazimiera Bradūnienė. Jis liko ištikimas savo kūrybinio kelio pradžiai.

1961 metais Kazys Bradūnas buvo pakviestas redaguoti dienraščio *Draugas* kultūrinio priedo ir persikėlė gyventi į Čikagą. Čia prasidėjo antras gyvenimo egzilyje laikotarpis, ryškiau orientuotas į kultūrininko, švietėjo, redaktoriaus, jaunų talentų ugdytojo veiklą. *Draugo* priedą, skirtą mokslui, menui ir literatūrai, jis pavertė, galima sakyti, savarankišku, rimtu išeivijos kultūrinio gyvenimo savaitraščiu. Kad ir prasmingas, šis darbas atėmė iš poeto daug jėgų ir laiko. Stigo bendradarbių. Kai pritrūkdavo medžiagos, pačiam Bradūnui tekdavo užpildyti visus aštuonis laikraščio puslapius. Gana alinantis, įtemptas redaktoriavimas nebuvo palankus kūrybai, sekino, prigesindamas emocinę kaitrą, bet kartu nukreipė poeto dėmesį į kultūros horizontalę, į poetinius susitikimus ir pokalbius su lietuvių istorijos, kultūros milžinais. Tai sudėta į rinkinius, išleistus Čikagoje: „Sonatos ir fugos. Susitikimai su Čiurlioniu“ (1967), „Donelaičio kapas“ (1970), „Pokalbiai su karaliumi. Anno Domini 1323–1973“. Šio laikotarpio

Bradūno eilės kupinos rimties, susikaupimo, klasikinio aukščio ir erdvės, kalbėjimo „ramia, valdoviška tarme“. Ypač tai pasakytina apie jo „Pokalbius su karaliumi“ – eilių ciklą su Gedimino laiškų epigrafais.

Livonijos ledėjantys laukai
Sniego pūgoj išbąla.
Ir tavo jau žili plaukai.

Kur jojame, kur jojame, karaliau?

Pasiuntiniai seniai paliko pilį,
Prislėgę antspaudą melu.
Tavo širdis ir lūpos tyli,
Pavirtę metalu.

Ir Dniepro vandens driekiasi stepe,
Derlinga lyguma be galo...
Gyvi tik duona tėviškės rupia,

Kur jojame, kur jojame, karaliau?

Septintasis pokalbis

Tautos likimo paaiškinimo poetas ieškojo ne tik istorijoje, vis dažniau atsigręždavo ir į netolimą praeitį, skverbėsi į vis dar kraujuojančias pokario partizanų, Sibiro tremtinių patirties žaizdas („Mišios Vorkutoje“, „Noktiurnas Mamertui“, „Miško brolių kapai“). Bradūnas atvirai ir skaudžiai rašė apie tautos dramą, apie tai, kas užginta tėvynėje, kur „širdis ir lūpos tyli, pavirtę metalu.“ („Kazys Bradūnas buvo poetas, kuris niekada nemelavo. Gal paskutinis...“ – vėliau apibendrina Jonas Juškaitis.) Buvo aštuntojo dešimtmečio pradžia, okupuotoje Lietuvoje sekimai, baimė ir cenzūra vis dar kaustė tautos valią, bet jau ėmė reikštis pirmieji pasipriešinimo daigai (Kalantos susideginimas, demonstracijos Kaune, pagrindžio leidiniai, atsiradę nepaisant leidėjų areštų ir lagerio bausmių).

Kazys Bradūnas buvo pirmasis išeivijos kultūros žmogus, kuris susisiekė su manim ir Jonu Jurašu, kai 1975 metų pradžioje mes atsidūrėme Vienoje, „išprašyti“ iš SSRS be teisės grįžti. Bradūnas siuntė interviu klausimus Jurašui, įkalbino mane parašyti apie kultūros

padėtį tėvynėje („Galiu tik liudyti skausmą“). Tada ir užsimezgė tiesioginis kontaktas su poetu, kurio pramintais takais pradėjome eiti: iš pradžių Miunchene, kur Bradūnai keletą metų gyveno kaip karo pabėgėliai, kur susilaukė pirmagimės Elenutės. Paskui Amerikoje, kur mūsų keliai kartais susikryžiuodavo. Gyvenome skirtinguose miestuose ir su Bradūnu susitikdavome tik tada, kai atvykdavome į Čikagą. Tie susitikimai, dažniausiai *Draugo* redakcijoje ar kokiame renginyje, buvo šilti, pagarbūs, bet reti ir trumpi. Poetas užrašydavo mums savo naujausią rinkinį, ir vėl ilgam atsisveikindavome.

Amerikoje Bradūnas niekada nesijautė esąs savas. Ten pragyventus dešimtmečius net ir poezijoje jis vadino tremties metais („Datuota mano tremties mieste Čikagoje...“). Bradūno santykis su jį priglaudusiu kraštu buvo greičiau racionalus, intelektualinis. Jis gilinosi į Amerikos istoriją, literatūrą, meną, su vaikais lankydavosi istorinėse Amerikos vietose, rašytojų gimtinėse, gėrėjosi šio krašto gamta ir daugeliu civilizacijos pasiekimų, bet tai buvo žvilgsnis iš šalies, tarsi per apšalusį stiklą (jo poezijoje dažna ledo ir ugnies priešprieša) iš kitos – vidinės erdvės, kurioje vyko tikrasis gyvenimas pagal gimtosios žemės dėsnius ir papročius. Didelėje triukšmingoje Amerikoje Bradūnas gyveno savąja maža, balsą pasaulyje praradusia Lietuva („Pasaulis didelis,/O tėviškė kaip grūdas/Po vyturio numintu grumsteliu...“). Greta kūrybos, augančios iš lietuviškos dvasinės patirties dirvos, visą veiklą jis skyrė lietuvybei puoselėti ir savaip atliepti okupuotos Lietuvos kultūrinį gyvenimą, užpildyti baltas dėmes, nes egzilio kūrėjai buvo ignoruojami. Kai sovietmečiu Lietuvoje išėjo lietuvių poezijos dvitomis, Bradūnas Čikagoje išleido trečiąją – išeivijos – poezijos tomą, tokio paties formato, panašiai apipavidalintą. Kartu su Rimvydu Šilbajoriu parengė literatūros istorijos tomą „Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990“, kuriuo papildė sovietinį „Lietuvių literatūros istorijos“ dvitomį. Kaip atgarsį į „Poezijos pavasarius“ Lietuvoje jis organizavo Poezijos dienas Čikagoje.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Kazys Bradūnas 1992 metais buvo pagerbtas Nacionaline premija, o po poros metų grįžo gyventi į Vilnių. Šis darbštus, ūkiškas suvalkietis per ilgus dešimtmečius Amerikoje neužgyveno beveik nieko, išskyrus didžiulę biblioteką, dailės, daugiausia lietuvių dailininkų, kūrinių kolekciją, keliaujant įsigytas mažas Don Kichoto ir pano statulėles... Vokietijoje ir Amerikoje jis išleido bene penkiolika kūrybos rinkinių. Tai kuklus, bet nemirtingumo žyme paženklintas turtas.

Pro morenų ugnis ir ledyną
Prasiskverbia balsas kalbos,
Kuri mus visus užaugino
Ant mirties ir gyvybės ribos.

O kur toliau mane vesi?
Jeigu man pasirinkti valia,
Paguldyk ažuolyno pavėsy,
Užklok debesų drobule...

Ir žemė giliai užsimerkia,
Sapnuodama džiaugias ir verkia.

Ant ribos

... Po Kazio Bradūno laidotuvių, prieš išvykdamą iš Lietuvos, aplankiau poeto našlę – ištikimą jo bendražygę, įžvalgią literatūros vertintoją, jo gyvenimo ramstį ir paguodą. Įžengusi į dešimtą dešimtį, Kazimiera Bradūnienė kėlė pasigėrėjimą savo aštriu protu, sąmojo blyksniais, literatūrine nuovoka ir šviesia atmintimi. Kalbėdamasi su ja, jčiau artimą Bradūnui suvalkietišką, žemišką pasaulio matymą, tiesų būdą, blaivų požiūrį į gyvenimą ir mirtį. „Ne, aš nerašiau už Kazį eilėraščių, – šyptelėjusi pradėjo kalbą, lyg kažkam atsikirsdama. – Spontaniškai jis kūrė, spontaniškai eilutė jam iššokdavo, tai einant, tai ką veikiant. Kartais susapnuodavo. Lipdydavo eilutę prie eilutės, kol susidėdavo eilėraštis, o aš tas eilutes vieną po kitos ir įsimindavau. Kiekvieną baigtą eilėraščių pirmiausia man perskaitydavo. Niekad nekritikuodavau, tik kartais pasakydavau – šiaip sau. To ir užtekdavau. Suprasdavo.“

Galvojau apie poeto bičiulius, kurių čia nebuvo, apie kitų kartų poetus, kitokios estetikos literatūrinį kontekstą, kuris supo Bradūną Lietuvoje. Ar kartais jis nepasijusdavo nereikalingas, ar jiedu nebuvo vieniši, po šitiekos metų sugrįžę į Vilnių? „Ne, tai jau tikrai ne, – net pyktelėjo dėl mano abejonių Kazimiera Bradūnienė. – Jautėmės namuose. Amerikos negalime peikti, bet ten nesijautėm namie. Grįžom namo. Vilnius – mūsų jaunystės miestas, tos pačios gatvės, tos pačios bažnyčios.“

Bradūnienė mintimis grįžo į tuos laikus, kai, Lietuvai atgavus Vilnių, jiedu su Bradūnu susitikdavo Vilniaus universitete, Skargos kieme. „Kazys mėgdavo sakyti, kad žmoną kortom išlošė“, – staiga nusijuokia ji. O buvę taip: vieną sekmadienį ji su Aldona Grajauskaite, būsimąja Aistiene, užsukusios į Tauro bendrabutį, kur rado Bradūną su Matuzevičium kortuojančius. Susėdo keturiose lošti „karasinką“ (taip „Karuselę“ vadindavę). Jiedu su Bradūnu išlošė prieš anuos du. Kad jau taip pasisekė, Bradūnas nutaręs, jog sykiu ir žmoną išlošė, dargi bendravarde – Kazimierą, patogų būsią tą patį

vardadienį švęsti. Susižiedavo Aušros Vartuose per šv. Kazimierą, kovo 4-ąją 1943 metais, o rudenį susituokė Vilkaviškio katedroje. Abu juk suvalkiečiai, ir tėviškės abiejų netoliese, „tikrai per paukščio skrydį“, kaip rašė Bradūnas eilėraštyje apie Donelaitį. Po metų, frontui artėjant, visa didelė Bradūnų šeima tvirtais arkliais pakinkytu vežimu patraukė į Vakarus. Tuo pačiu vežimu į egzilį kartu su jais išvyko ir poetas Bernardas Brazdžionis.

Po penkiasdešimties metų, praleistų svetur, Kazys ir Kazimiera Bradūnai Vilniuje pasijuto grįžę ne tik į namus, bet ir į savo jaunystę. Prisakę vienas kitam nežiūrėti į savo atspindžius vitrinose, kad tie neprimintų jų amžiaus, abu jautėsi jauni ir laimingi, lankė pažįstamas Vilniaus vietas, stabtelėdavo prie Pilies gatvės 10 numerio, kur studijuodamas gyveno Kazys, eidavo į Antakalnį ieškoti Kazimieros gyventos gatvės. Eidavo ir eidavo, kol, anot Bradūnienės, kojos nešė. Džiaugėsi kultūriniu gyvenimu, dalyvaudavo Poezijos pavasariuose. Galėjai juos sutikti

daugybėje renginių, literatūros vakarų, minėjimų.

Bradūnas teberašė eilėraščius – trumpus, kondensuotus, kartais kaip užrašus ant antkapių. Sudarinėjo savo poezijos rinktines, tarp jų ir solidų dvitomį „Sutelktinė“, dedikuotą Kazimierai. Kazio Bradūno 90-mečiui išėjo paties poeto atrinktų šimto eilėraščių knyga „Paberti grūdai“. Ta proga jo bičiulis Alfonsas Nyka-Niliūnas atvirlaiškyje rašė: „Nuostabūs tie Tavo „Paberti grūdai“, Kazy!

Bradūnų šeima, tėvams švenčiant vedybinio gyvenimo 40 metų sukaktį 1983 m. rugsėjo 25 d. Iš kairės: dukra Lionė, Kazys Bradūnas, sūnus Jurgis, Kazimiera Bradūnienė ir dukra Elena

Auksiniai grūdai, tapę parankine mūsų poezijos knyga. 2007. Kalėdos.“

Tarp tų auksinių poezijos grūdų skambėjo ir posmai, skirti Kazimierai:

Labai norėjau,
Kad būtų
Mūsų darže
Bent kiek ir poezijos.
Tai užkasčiau žemėn
Parinkto žodžio sėklą
Ir ilgai laukiau, žiūrėjau,
Kas išdygs, užaugės, pražydės...

Dabar jau suskinu
Visą eilėraščių puokštę
Ir atnešu tau
Vietoj rožių.
Vietoj rožių

Sugrižęs į gimtinę, Bradūnas gyveno ramiai ir harmoningai, kasdienybės darže vis išaugindamas kokią poezijos augalą. Su humoru žiūrėjo į drumstus Lietuvos politikos sūkurius, į savo senatvines negalias. Būdamas apdairus, praktiškas suvalkietis, jis mokėjo pasirūpinti žemiškais reikalais, padėti kitiems. Kai į Vilnių buvo parskraidinti iš Kanados jo bičiulio poeto Henriko Nagio palaikai, Bradūnas padėjo parinkti kapo vietą Menininkų kalnelyje, Antakalnyje. Tada Rašytojų sąjungos pirmininkas ir pasiūlęs, kad reikėtų visiems trims poetams žemininkams – Nagiui, Nykai-Niliūnui ir Bradūnui – atgulti tame pačiame kalnelyje greta vienas kito. Poetas tokiai idėjai pritarė, o Vilniaus meras davė leidimą visiems trims kartu vietą kalnelyje skirti. Vėliau Bradūnas net siuntė dukterį patikrinti, ar kapinių administracija tąjį mero potvarkį tebeturi.

Apie Bradūno blaivų požiūrį ir gebėjimą su humoru žvelgti į save ir į trumpalaikę žmogaus būtį liudija toks mažas gražus epizodas. Poeto duktė Elenutė pasakojo, kaip vieną vasaros dieną tėvai paprašę nuvežti juos į Antakalnio kapines – norėjo aplankyti iškeliavusius draugus. Sustoję jiedu prie Menininkų kalnelio ir ta-

riasi: „Tai, kaip manai, Kazyte, kurioj pusėj tu norėtum gulėti? Šitoj pusėj, arčiau Nagio, ar kitoj pusėj, arčiau vietos, kurią numačiau Nykai-Niliūnui? – paklausęs poetas. – Gal geriau aš gulsiu arčiau Alfonso? Pabandykim.“ Ir sugulė abudu greta vienas kito ant velėnos. Susidėjo rankas ant krūtinės ir juokiasi, kad smagu gulėti po tėvynės dangum... Taip juos duktė ir nufotografavo.

Kazys Bradūnas natūraliai žiūrėjo į mirtį. Taip, kaip jo tėvai ir protėviai: kas gimsta, turi ir mirti. Gyvenimo ratas apsisuka, ir grįžti į žemę, kur krauju krikštytas grūdas vėl gyvybe tampa... Žinai, kad ant vėlių suolelio gentainiai laukia. Anot Bradūnienės, nuo seno Kazys buvo susigyvenęs su mirtim, jos nebijojo, daug „smertelių“ eilėraščių buvo parašęs. Bradūno poezijoje mirties motyvas itin dažnas, skambantis įvairiomis tonacijomis, reiškiamas ir kasdieniška kalba, ir tautosakiniais, mitologiniais, apeiginiais įvaizdžiais (su senosiomis raudotomis, molio indan raudančiomis, su žėruojančiais įkapių lobiais, su genties pilkapiais, kur guli visi jauni, visi gražūs, su rūtom prie kepurų, susižiedavę su mirtimi). Ramiai, blaiviai žiūrėjęs į gyvenimą, poetas taip pasitiko ir mirtį. „Nugrimzdo į amžiną miegą su giedra išraiška veide“, – sakė Kazimiera Bradūnienė.

Eidama iš Bradūnų namų, prisiminiau, kaip tąkart Antakalnio kapinėse, dukterims beriant žiupsnelį Suvalkijos žemės ant tėvo karsto, išvydau aukštai danguje praskrendantį paukštį, lyg atklydusį iš poeto eilių:

Gyvenimas lyg paukštis,
Tik palingavo ant šakos
Ir nulėkė...

O liko tik
Eilėraščių čiulbėjimas.
O liko tik...

2009 m. kovas

TEATRAS IR CENZŪRA – NENUTRŪKSTAMAS RYŠYS

Dabar nemažai kalbama apie kultūros politiką, valdžiai prikašiojama dėmesio teatrui stoka. Tačiau daugelį šimtmečių (o kai kuriose šalyse ir šiandien) valdžia buvo net per daug dėmesinga scenos menui. Skirtumas tik toks, kad šiais laikais vienas iš pagrindinių kultūros politikos įrankių yra finansavimo prioritetai, o anksčiau režimas, ypač totalitarinis, pasitelkdavo cenzūrą. Teatro ir cenzūros ryšys daug glaudesnis negu gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, su jos poveikiu konkrečiose šalyse galima sieti net teatro estetinės raidos etapus ir krizes.

Cenzūra plačiąja prasme, jei ją suvoksime tiesiog kaip sąmoningą informacijos nuslėpimą, egzistuoja beveik tiek pat tūkstantmečių kiek ir civilizacija: laikinai ar nuolat tam tikras žinias nuslepia, dozuoja, filtruoja, koreguoja ne tik valdžia, bet ir privatūs asmenys. Siaurąja prasme cenzūra suvokiama kaip konkreti, sąmoningai vykdoma (dažniausiai valdžios) politika, kurios pagrindinis tikslas – neleisti platinti tam tikrų žinių, idėjų, teorijų. Kitaip tariant, tai yra objektyvuotų (perteiktų žodžiu, raštu, atskleistų meno kūrinys, teatro atveju – spektaklyje) idėjų ir teorijų griežta kontrolė, pasireiškianti prevencinėmis ir represinėmis priemonėmis. Cenzūra dažniausiai būdinga nedemokratinėms (autokratinėms ir totalitarinėms) režimams ir konservatyvioms visuomenėms, ji, kaip dominuojančios ideologijos gynėja, siekia apsaugoti visuomenę nuo „žalingų“ įtakų ir „klaidingų“ interpretacijų, galinčių paskatinti sociopolitinius pokyčius.

Cenzūrą su išlygomis galima suskirstyti į keletą kategorijų: politinę (politinę-ideologinę), religinę, moralinę, akademinę, karinę, visuomeninę ir autocenzūrą. Tačiau nubrėžti aiškias ribas tarp cenzūros rūšių yra sunku. Ypač

nelengva įrodyti ar apčiuopti subjektyviausią jos rūšį – autocenzūrą, bet, pasak Sigmundo Freud, „iš tam tikrų vingrybių ir teksto neaiškumų galime spėti, kad į būsimą cenzūrą atsižvelgta iš anksto“¹. Tai viena iš pavojingiausių cenzūros formų. Politinės cenzūros uždrausti meno kūriniai fragmentai (teatro atveju – spektaklių scenos ar mizanscenos) ar net ištisi kūriniai anksčiau ar vėliau, iš lūpų į lūpas perduodant pasakojimus apie juos (Lietuvos teatro istorijoje sovietinės cenzūros sužaloti spektakliai išliko kaip legendos ir jų poveikis visuomenei buvo net didesnis negu necenzūruotųjų) arba pasikeitus režimui, tampa visuomenei žinomi, o autocenzūra kai kurias idėjas numarina visiems laikams.

Nors cenzūra dažniausiai yra nedemokratinė režimų atributas, jos apraiškų pasitaiko ir demokratinėse valstybėse – tokiose kaip Jungtinė Karalystė, Prancūzija ar Jungtinės Amerikos Valstijos. Žinoma, yra didelis skirtumas tarp totalitarinio režimo vykdomos cenzūros ir to, kaip ji pasireiškia demokratinėse valstybėse, tačiau, pasak Floyd Abramso, abiem atvejais terminas cenzūra vienodai tiksliai apibrėžia žiniasklaidos ar meno kūrinų kontrolę².

Cenzūra pirmiausia suvokiama kaip žodžio ar spaudos laisvės suvaržymai, tačiau nemažą vaidmenį ji suvaidino ir teatro istorijoje. Reta kuri iš meno rūšių patyrė tiek persekiojimų: krikščioniškojoje Europoje teatras draustas keturis šimtmečius, Jungtinėje Karalystėje Oliverio Cromwellio vyriausybė statyti spektaklius draudė kone du dešimtmečius, o vėliau, iki pat XX a. vidurio, teatralai šioje šalyje buvo prižiūrimi cenzūros. Ką jau ir kalbėti apie Sovietų Sąjungą, kurioje teatras buvo suvokiamas kaip politinės ir ideologinės propagandos įrankis, todėl turėjo teisę

egzistuoti tik griežtai kontroliuojamas cenzorių ir partijos vadų. Ir vieni, ir kiti puikiai suvokė, kokią galią turi šis nuolat besikeičiantis, nestabilus ir sunkiai prognozuojamas reiškinys, todėl baiminosi, kad scenoje kuriama fikcija, esant glaudžiai aktorių ir publikos sąveikai, peržengs teatrines erdves ir laiko ribas, t.y. teatro idėjas bus bandoma įgyvendinti realybėje. Aktorius, dramaturgas, kultūros kritikas Walteris A. Davisas teigia: „Atėjęs į teatrą žmogus gali sužinoti apie save tai, ko žinoti niekada nenorėjo, ir nebepajėgs likti toks, koks buvo iki tol, nes spektaklis nuslopino jo savausaugos jausmą ir suskaldė asmenybę.“³

Taigi į teatro istoriją žvelgiant būtent per cenzūros prizmę, lengviausia įsitikinti, kokį didelį poveikį daro ši meno rūšis.

Filosofiniu, o ir psichologiniu požiūriu kūryba be asmens raiškos laisvės yra neįmanoma. Tačiau pasaulio kultūros istorija rodo, kad net žiaurios politinės spaudos sąlygomis kultūra kartais pasiekia neįtikėtinų kūrybinių aukštumų. Ši kone aksioma tapusį dėsni aptaria ir Freudas: „Kuo griežtesnė cenzūra, tuo meistriškesnė maskuotė ir tuo išradingesnės priemonės, nurodančios skaitytojams tikrąją prasmę.“⁴ Taigi, nors cenzūros terminas susijęs su itin neigiamomis emocijomis, vis dėlto vienareikšmiškai neigiamai vertinti cenzūravimo padarinių nereikėtų.

Pasaulio teatro istorija mirga įvairiais žinomais, o kartais tik numanomais ir sunkiai įrodomais faktais apie cenzūros poveikį. Vienas iš įdomesnių pozityvios cenzūros įtakos pavyzdžių – laisvųjų teatrų kūrimasis XIX a. pabaigos Europoje, glaudžiai susijęs su režisūros reforma, pakeitusia teatro estetiką, o ir visą jo struktūrą. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais iškilusi Naujoji drama kaip ir ankstesnių šimtmečių dramaturgija buvo cenzūruojama, o kai kurios didžiųjų dramaturgų – Henriko Ibseno ir Augusto Strindbergo – pjesės net visiškai uždraustos, motyvuojant tuo, kad jos yra nepadorios ir ardo visuomenės pamatus. Teatro tyrinėtojas Martinas Esslinas teigia: Naujosios dramos pradininkai steigė privačius klubus ir bendrijas būtent todėl, kad, radę spragą cenzūros įstatymuose, galėtų vaidinti rinktinei, revoliucinėms jų idėjoms pritariantį publikai⁵. 1887 m. Paryžiuje veiklą pradėjo André Antoine'o *Théâtre Libre*, 1889 m.

Berlyne atsidarė Otto Brahmo *Freie Bühne*, 1891 m. Londone Jacobas Thomasas Greinas įkūrė *Independent Theatre*. Tai išplėtė teatro galimybes, paskatino tolesnes reformas ir estetines naujoves.

Tačiau daugeliu atvejų cenzūra veikė teatrą žlugdantys – stabdė jo raidą, ribojo kūrėjų meninę raišką, smukdė kūrinių kokybę, žalojo ištisas teatro menininkų kartas, vertė teatrą pamiršti pirminę – meninę – savo misiją.

Vakarų Europoje teatro cenzūros kontekste ypač išsiskiria Didžioji Britanija, nes šioje šalyje cenzūra scenos meną kontroliavo beveik visais laikais. Kaip ir didžiojoje krikščioniškosios Europos dalyje, tuometinės Anglijos teatras visų pirma patyrė Bažnyčios kontrolę, vėliau tokios priežiūros ėmėsi monarchai ir parlamentas. Išleista daugybė potvarkių ir teatro veiklą ribojančių įsakų, o 1843 m. priimtas Teatrų reguliavimo įstatymas cenzūrą šalyje įtvirtino ilgam. Nors 1968 m. po keleto teismo procesų valstybinė teatro cenzūra Didžiojoje Britanijoje buvo panaikinta, tačiau prielaidų jai reikštis esama ir dabartiniuose įstatymuose.

Teatro cenzūros istorijoje išskirtinę vietą užima sovietinė cenzūra, veikusi daugiau kaip septynis dešimtmečius (paprastai sovietinės cenzūros įvedimo laikas skaičiuojamas nuo Glavlito įkūrimo 1922 m., tačiau politinę cenzūrą naujoji valdžia įteisino 1917 m. „Dekretu dėl spaudos“⁶). Jos sistema tokia sudėtinga, kompleksiška ir įvairiapusiška, kad rasti jai prilygstančių būtų sunku. SSRS politinė cenzūra buvo glaudžiai susijusi su valstybine ir karine, su represinėmis valstybės saugumo struktūromis, o vertikaliai nukreiptas jos veikimas (nuo aukščiausių valdžios institucijų iki konkretaus žmogaus) leido visoje šalyje nuosekliai įgyvendinti nustatytą ideologinį kursą. Oficialiai SSRS cenzūros nebuvo. Sovietinė propaganda tvirtino, kad Glavlitas ir jo padaliniai yra ne cenzūros, bet „kontrolės“ įrankis.

Sovietinė politinė cenzūra iš esmės rėmėsi trimis sovietinės valdžios institucijomis: SSKP, Valstybės saugumo komitetu (KGB) ir Glavlitu. Jų bendradarbiavimas primena susisiekiančių indų sistemą. Buvo veikama dviem lygmenimis. Pirmasis iš jų – oficialus, daugiau ar mažiau legalus, nustatytas įstatymų ir įvairaus pobūdžio potvarkių: teisės aktams, valdžios potvarkiams nusižengę asmenys

Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė ir Jonas Jurašas prie butaforinio Aušros Vartų Madonos paveikslo, kurį cenzoriai uždraudė rodyti spektaklyje „Barbora Radvilaitė“. Merkinė. 2002 A. Černiausko nuotr.

Kauno dramos teatre Jono Jurašo 1972 m. režisuota Juozo Grušo „Barbora Radvilaitė“ – vienas ryškiausių sovietinės cenzūros siautėjimo Lietuvoje pavyzdžių. Po peržiūros spektaklis buvo „glotniai sušukuotas“ ir pasirodė be režisieriaus pavardės. Jonas Jurašas parašė viešą protesto prieš cenzūrą laišką. Žaibiškai pasiekęs valdžios įstaigas, sovietinėje spaudoje jis nepasirodė, tačiau po kurio laiko buvo išspausdintas Londono Index on Censorship. Režisierius ir jo žmona po dvejų KGB persekiojimo metų buvo ištremti iš SSRS be teisės grįžti.

ar įstaigos buvo viešai persekiojami, baudžiami teismine ir administracine tvarka. Tačiau lygia greta egzistavo ir kitas politinės cenzūros įgyvendinimo lygmuo – čia remtasi „ideologiniu spaudimu“, provokacijomis, o atskirais atvejais ir smurtu ar net fiziniu susidorojimu.

Glavlito redaktoriai vadovavosi „slaptuoju sąrašu“ (jis vadintas „Talmudu“ arba „Sąrašu“), su itin aptakiomis „valstybės paslapčių“ sąvokomis. Šį sąrašą nuolat peržiūrėdavo ir papildydavo Liaudies komisarų taryba ir Komunistų partijos Politinis biuras. 1923 m. prie Glavlito skyrių buvo prijungtas Vyriausiasis repertuaro komitetas (*Glavrepertkom*), tapęs pagrindiniu scenos menų, filmų, muzi-

kos ir jos įrašų prievaizdu. Visų sovietinių teatrų salėse trys vietos (ne toliau kaip ketvirtoje eilėje) turėjo būti skiriamos *Glavrepertkomo* ir Valstybinės politinės valdybos atstovams. Taigi jau nuo 1923 m. visi SSRS veikę teatrai ir trupės turėjo būti suregistruoti, o scenoje vaidinami tekstai iš anksto patvirtinti ir nedelsiant pataisyti pagal cenzorių pastabas.

Sovietinei cenzūrai talkino ir ideologinė administracinė kultūros sistema, ir unifikuota valstybinių teatrų organizacinė struktūra.

Su represine cenzūra glaudžiai susijusi ir autocenzūra. Viena vertus, ją galima traktuoti kaip prevencinės ir represinės cenzūros pasekmę (menininkai, nepakėlę spaudimo, galiausiai patys imdavo cenzūruoti savo kūrinys), antra vertus, autocenzūrą galima laikyti viso sovietinės cenzūros aparato veikimo tikslu. Sovietų valdžia bandė priversti piliečius, kad jie „budriai“ kontroliuotų pačius save ir vieni kitus. Ši totalitarinės valstybės nuostata galiojo ir teatrui. Ilgus dešimtmečius formuota sovietinė teatro cenzūros institucijų sistema, jos veiklos modeliai ir kryptys rodo, kad siekta ne tik užkirsti kelią per spektaklius skleisti režimui nepriimtinas ar prieš jį nukreiptas idėjas, bet ir įtvirtinti pačių teatrų autocenzūrą, kuri turėjo peraugti, o neretai ir peraugdavo, į efektyviausią sovietinės cenzūros stadiją – menininkų autocenzūrą. Ilgainiui ji daugeliui tapo norma, o ne tik išgyvenimo ir apsisaugojimo sąlyga. Aukščiausia partinė valdžia tai laikė vienintele sovietinės kultūros egzistavimo forma. Sovietinės teatro cenzūros išskirtinumui api-

brėžti Marina Teks Čoldyn pritaikė sąvoką *visuotinė cenzūra* (всеецезура⁷).

Tačiau kalbant apie sovietinės cenzūros poveikį teatrui ir jį kūrusiems menininkams, negalima nepaminti, kad jis buvo dvejopas. Nuolatinė ideologinė kontrolė ir cenzūros siautėjimas be savaime suprantamos neigiamos įtakos meno raidai ir kūrinių kokybei, vis dėlto veikė ir kaip savotiškas stimulatorius. Ideologija, kurią galima apibrėžti kaip socialinių reiškinių ir idėjų, siauriau imant, įsitikinimų visumą, ėmusi dominuoti, netrukus sukelia pasipriešinimą. Taigi ir sovietinė ideologija, kurios diegimą mene turėjo užtikrinti cenzūra, dalį kūrėjų skatino priešintis. Tačiau tas priešinimasis nebūtinai buvo atviras. To laiko teatras (bent jau dalis jo kūrėjų) surado būdą kaip „paslėpti“ norimas išsakyti idėjas. Pasitelkę menines priemones, ypač metaforas, paradigmines transformacijas, ir suvokėjų vaizduotę, režisieriai kuriamą prasmę papildydavo kažkuo nauju, netikėtu ir „kūrybingu“⁸, taip susiklostė savita stilistika, paremta Ezopo kalba. Jos poveikis jaučiamas iki šiol.

Oficiali, įstatymais įteisinta cenzūra veikė ir Europos teatro gimtinėje – Graikijoje. Antrojo pasaulinio karo metais čia griebtasi prevencinės teatro cenzūros, tačiau realią galią ji įgavo 1967 m., po to, kai buvo įsteigtas cenzūros komitetas: „Nacionalinė vyriausybė, gerbdama meną, kurio lopšys nuo neatmenamų laikų buvo ši šalis, neketina įvesti jokių išraiškos įvairovės apribojimų, tačiau nuo šiol niekam nebus leista klastoti ar naudotis pigiomis ir neleistinomis spekuliacijomis, dėl kurių gali kilti abejonių sveikais graikų įpročiais ir papročiais, kurios gali ištvirtinti Graikijos gyventojus, ypač jaunimą. Nuo šiol aukščiau paminėtas komitetas vykdys prevencinę visų teatro ir muzikinių pastatymų, bet kokių viešų vaidinimų kontrolę.“⁹

Be įprastų draudimų, kuriuos taikė bene visi teatro cenzoriai, graikų teatre buvo draudžiama dar ir „deformuoti estetinę tautos evoliuciją“. Remiantis oficialiai įvardytais cenzūros kryptimis, Graikijos teatro cenzūrą aptariamuoju laikotarpiu galima apibrėžti kaip konservatyvią. Ji veikė pagal įprastą prevencinės ir represinės cenzūros modelį, tačiau išsiskyrė tuo, kad už cenzūros komiteto paslaugas reikėjo susimokėti (nuo 100 iki 1000 drachmų), o režisieriai privalėjo būti pasirengę bet kuriuo metu pateikti

raudonu cenzūros antspaudu pažymėtą leidimą vaidinti konkretų spektaklį, jei to paprašytų policija ar specialių cenzūros padalinių darbuotojai.

Į teatro cenzūrą Brazilijoje pasaulis atkeipė dėmesį 1971-aisiais, kai per gastroles šioje šalyje buvo suimti Judith Malina ir Julianas Beckas, garsiosios trupės „Living Theatre“ nariai. Oficialus arešto pretekstas – kaltinimai narkotikų laikymu. Nors tai ir tikėtina, tačiau Brazilijos karinė valdžia siekė menininkus nubausti ne už kvaišalus, o už nepriimtina jų kūrybą. Po tarptautinių protestų Malina ir Beckas buvo išlaisvinti, bet šis incidentas atskleidžia, kas vyko brazilų teatre daugiau nei penkiolika metų valdant kariniam režimui.

Po 1964 m. įvykusio karinio perversmo valdžia atsidūrė generolų rankose, Brazilijoje buvo įvesta karinė cenzūra, nors jos paprastai griebiamasi tik karo metais, siekiant apsaugoti karines ir valstybės paslaptis, o pokariu ji panaikinama. Tačiau militaristinės valstybės karinę cenzūrą taiko per visą režimo valdymo laikotarpį kaip valstybinės kultūros politikos priemonę. Taip atsitiko ir Brazilijoje – karinė cenzūra galiojo nuo perversmo iki pat režimo žlugimo 1979-aisiais.

Drauddami spektaklius, „karpydami“ pjeses cenzoriai vadovavosi itin aptakiais terminais: „ardantis“, „nervintis“, „įžeidžiantis“ ir pan. Remiantis šiais kriterijais buvo draudžiami ar „redaguojami“ ne tik iškiliausių Brazilijos dramaturgų kūriniai, bet ir tokios pasaulyje pripažintos dramos kaip Bertolto Brechto „Kaukazo kreidos ratas“ ar Sofoklio „Oidipas karalius“.

Priešindamasis cenzūrai, kurią buvo sunku prognozuoti, slegiamas suvaržymų ir nestabilumo, brazilų teatras tapo atvira politine arena. Neramumai gatvėse virto realybės teatru, o į sceną persikėlė gatvės demonstracijų atgarsiai. Septintojo dešimtmečio viduryje Brazilijoje dominavo naujoji teatro banga, nusigręžusi nuo *Teatro Brasileiro de Comédia* suformuotų tradicijų, pasukusi aršios režimo kritikos ir politinių diskusijų keliu. Brazilų teatrui tai suteikė didesnę išraiškos įvairovę, dramaturgai persiėmė stipresne, neretai brutalia kalba, pasinėrė į žemesniųjų socialinių sluoksnių kasdienybę, ėmė vengti istorinių temų. Spektakliai neretai tapdavo politinėmis manifestacijomis, kur apstu necenzūrinių žodžių ir nepadorių ges-

tų, siekiant šokiruoti ir provokuoti publiką. Taigi pasipriešinimas teatro cenzūrai Brazilijoje įgavo radikalų pobūdį, o jį toli gražu ne visada lydi meninė sėkmė. Pasak Oscarо Fernándezo, teatras pamažu buvo paverstas opozicinės propagandos įrankiu: „Nors nepateisinu teatrui primestos cenzūros, tačiau dauguma to, kas buvo ginama „meno“ vardu, kad ir kaip atlaidžiai tą traktuotume, nebuvo verta šio vardo.“¹⁰ Taigi aptariamuoju laikotarpiu cenzūra brazilų teatrą įstūmė į visokeriopą krizę: viena vertus, teatro menininkai, siekę bet kokia kaina priešintis valdžiai, politinius tikslus iškėlė aukščiau už meninius, todėl smuko spektaklių kokybė, antra vertus, politinėmis manifestacijomis scenoje nusivylusi publika nusigręžė nuo teatro.

Panašiai cenzūra paveikė ir palestiniečių teatrą Izraelio valdomose teritorijose. Nemažai žinome apie Izraelio ir palestiniečių konfliktus, savižudžių atakas, nuolatinis neramumas ir karo veiksmus Gazos ruože. Tačiau nei žinių laidose, nei spaudoje nieko negirdėti apie teatrą. O jis ir čia, be abejo, egzistuoja. Izraelyje, Gazos ruože ir Vakarų krante veikia ne tik Izraelio, bet ir palestiniečių teatrai. Jau penkis dešimtmečius jie nuolat prižiūrimi ne tik valstybinės, bet ir karinės cenzūros. Jos abi nesudaro bendros sistemos, o veikia atskirai ir ne visada viena kryptimi.

Palestiniečių teatras nuo pat pasipriešinimo (*intifados*) devintajame dešimtmetyje laikų stato išskirtinai politinius spektaklius ir publika juos suvokia tik kaip politinį aktą. Šio teatro spektakliai neretai atspindi tai, kas vyksta gatvėse. Nors remiamasi senosiomis Vidurio Rytų arabų teatro tradicijomis ir formomis (neverbalinis teatras, monologinis pasakojimas ir kt.), tačiau dažnai pasitelkiama improvizacija, asmeniniai potyriai, o į veiksmą įtraukti žiūrovai tampa spektaklio dalyviais.

Nuo 1949 m., kad gautų leidimą Izraelyje statyti spektaklį, pretendentai turi pateikti pjesę ar scenarijų arabų, hebrajų, o kartais ir anglų kalbomis. Pjesių ir filmų cenzūros tarybai prie Vidaus reikalų ministerijos, Švietimo ir kultūros cenzūros komitetui. Norint rodyti spektaklius Gazos ruože ar Vakarų krante, reikia gauti dar ir karinės vyriausybės leidimą. Valstybinė cenzūra savo reikalavimus apibrėžia kiek aiškiau, o karinės cenzūros aparatas nepateikia net orientacinio draudžiamų

temų sąrašo. Be to, net jei centrinė karinė valdžia duoda leidimą vaidinti, tai dar negarantuoja, kad spektaklio neuždraus vietinė karinė cenzūra. Viena iš problemų, su kuriomis susidūrė cenzoriai, buvo ta, kad daugelio spektaklių tekstai, kuriami improvizuojant, neretai nutoldavo nuo cenzūros patvirtintųjų. Todėl greta pjesių ir scenarijų imta reikalauti ir spektaklių vaizdo įrašų ne tik siekiant, kad būtų griežčiau laikomasi cenzūros nurodymų, bet ir bandant patikrinti spektaklio poveikį.

Tiesiogiai su cenzūra sietinas ir dar vienas palestiniečių teatro aspektas. Negalėdami nevaržomi kurti viešai, teatralai to imasi ten, kur tai mažiausiai tikėtina. Nemažai palestiniečių, tarp jų intelektualų ir menininkų, aršiai kovoja su Izraelio valdžia ir jos politika, todėl atsiduria kalėjime, o ten susitinka su kolegomis. Taigi teatras sugebėjo rasti ir čia. Aktorius Husamas Abu-Eshee, kuris už priklausymą teroristinei grupuotei buvo areštuotas viduryje spektaklio, kalėdamas Beersheva kalėjime parašė ir perpildytose kalėjimo kameroje pastatė tris pjeses, kurių atlikėjai, išėję į laisvę, tapo profesionaliais aktoriais¹¹.

Nors nuo 1989 m. Izraelio cenzūra kiek sušvelnėjo, tačiau jos griežtumas tiesiogiai priklauso nuo šalies politinės situacijos ir tarptautinių santykių su arabų šalimis būklės. Sustiprėjus neramumams, sustiprėja ir cenzūra, todėl teatras yra apimtas nuolatinės netikrumo būsenos.

Izraelyje veikiančio palestiniečių teatro pavyzdys rodo, kaip toli gali siekti cenzūros politika ir kaip prasiplėčia jos išprovokuoto menininkų išradingumo ribos. Tačiau, kaip ir Brazilijos atveju, besipriešindamas cenzūrai teatras gali nutolti nuo pradinių savo tikslų ir tapti politinių ar tautinių manifestacijų, o ne meno erdve.

Pridursime, kad Izraelio cenzūra peržengia šalies ir jos valdomų teritorijų ribas, ji siekia net Jungtines Amerikos Valstijas. 1989 m. Niujorke gastroliavusios vienos iš Izraelyje aktyviausiai veikiančių palestiniečių trupių *El-Hakawati* pasirodymas Viešajame teatre buvo atšauktas. Jo vadovas Josephas Pappas tai motyvavo susirūpinimu dėl galimos Niujorko žydų reakcijos ir teigė nenorintis atstovauti tik vienai pusei. Panašius žodžius beveik po dvidešimties metų pakartojo kito

teatro – *New York Theatre Workshop* – vadovas Jamesas Nicola, aiškindamas, kodėl „sustabdė“ spektaklio pagal britų aktorius Alano Rickmano ir dienraščio *The Guardian* žurnalistės Katherineos Viner dokumentinę dramą „Mano vardas Rachelė Corrie“ premjerą 2006-aisiais. Pjesės herojė – jauna, tragiškai žuvusi kovotoja už taiką Rachel Corrie (1979–2003). Nors ji buvo JAV pilietė, bet itin kritiškai vertino savo šalies politiką. 2003 m. mergina išvyko į Gazos ruože esantį Rafah miestelį, kur palestiniečių vaikus mokė anglų kalbos ir žuvo protestuodama prieš Gazos ruožo etninę valymą. Corrie namo rašyti laiški, išspausdinti dviejuose britų dienraščio *The Guardian* numeriuose, jos dienoraščiai tapo monodramos pagrindu. Spektaklio „Mano vardas Rachelė Corrie“ premjera 2005 m. Londono *Royal Court* teatre sulaukė didelės sėkmės ir pelnė ne vieną apdovanojimą. Teisės statyti pjesę siekė daugelio šalių teatrai, pirmenybė buvo suteikta *New York Theatre Workshop*. Spektaklio premjera Niujorke turėjo įvykti 2006 m. kovą, tačiau, kaip diplomatiškai suformulavo teatro meno vadovas Jamesas Nicola, ji buvo „atidėta“, o iš tikrųjų – nukelta neribotam laikui ir neaišku, ar ši pjesė grįš į teatro planus. Tokių teatro žingsnį, žinoma, lėmė su politiniu pjesės turiniu susiję nuogaustavimai. Pasak teatro vadovo, sprendimas atidėti spektaklio premjerą buvo priimtas pasitarus su vietinės žydų bendruomenės ir religiniais žydų lyderiais, kurie pareiškė, kad teatro viltys šią pjesę pristatyti tik kaip meno kūrinį, neužimant politinės pozicijos, tėra iliuzija.¹² Be to, tuo metu, kai Niujorke buvo rengiamasi statyti spektaklį, rinkimus Palestinoje laimėjo teroristine laikoma organizacija „Hamas“ – tai dar labiau pakurstė aplink spektaklį kunkuliuusias aistras ir politinius debatus, į kuriuos teatras nenorėjo veltis. Kad ir kaip būtų, šis atvejis viena-reikšmiškai vertintinas kaip teatro autocenzūra, o žydų bendruomenės sprendimas – kaip visuomeninės cenzūros atmaina.

Tačiau tai ne vienintelis teatro cenzūros ar ketinimų jos griebtis pavyzdys demokratines vertybes primygtinai deklaruojančiose JAV. Alabamos valstijos senatorius Geraldas Allenas 2004 m. parengė projektą įstatymo, kuris uždraustų valstybinių fondų lėšomis įsigyti knygas ar kitokio pobūdžio kūrinius, galinčius „skatinti homoseksualumą“¹³. Jei būtų buvęs priimtas, šis įstatymas tiesiogiai

paveiktų ir JAV teatrą: aukštųjų mokyklų teatro fakultetų finansavimą galima būtų nutraukti vien todėl, kad jie patatė, pavyzdžiui, miuziklą „Choro partija“ ar Tennessee'o Williamso dramą „Katė ant įkaitusio skardinio stogo“. Nors bandymui įvesti cenzūrą nepritarta, tačiau jis rodo, kad, nepaisant JAV didžiavimosi savo demokratine santvarka, pavojus meninės raiškos laisvei šalyje gali kilti net ir šiais laikais.

XVII a. pagrindinis Prancūzijos teatras *Comedie Française* buvo naudojamas kaip įrankis siekiant politinių tikslų. *Comedie Française* monopolis ir teatro cenzūra turėjo užtikrinti tam tikras valdžiai priimtinas teatro meno kryptis ir formuoti gyvenimo normas. Kai kurie teatro istorikai tokį teatro monopolio ir cenzūros tandemą laiko tragedijos ir komedijos nuosmukio XVIII a. pradžioje viena iš pagrindinių priežasčių. Kaltinimų dėl cenzūros šis teatras, beje, neseniai viešėjęs Lietuvoje, sulaukia ir dabar. Nemažą triukšmą 2006-aisiais sukėlė *Comedie Française* tuometinio direktoriaus Marcelio Bozonneti sprendimas atšaukti 2007 m. sausį planuotą Bruno Bayeno režisuojamos Austrijos dramaturgo Peterio Handke's dramos „Klausimų žaidimas, arba Kelionė į garsų šalį“ premjerą. Pagrindinio Prancūzijos teatro vadovas tokį sprendimą priėmė todėl, kad dramaturgas dalyvavo buvusio Jugoslavijos prezidento, teisto už karo nusikaltimus ir genocidą, Slobodano Miloševićiaus (1941–2006) laidotuvėse ir pasakė kalbą¹⁴. Taigi šį kartą buvo cenzūruojamas ne menininko kūrinys, o jis pats, jo, kaip asmens, veiksmai. Kokie yra Handke's įsitikinimai, Bozonneti negalėjo nežinoti: austrų rašytojas, turintis serbų kraujo, proserbiškas simpatijas viešai reiškia jau daugiau kaip dešimtmetį. Toks teatro sprendimas sukėlė karštą tarptautinę intelektualų ir menininkų diskusiją. Dramaturgo pusėn stjo Nobelio literatūrinės premijos laureatai Haroldas Pinteris ir Elfriede Jelinek, pavadinusi Handke „cenzūros auka“¹⁵.

Taigi nors kiekvienas teatras turi teisę laisvai formuoti savo repertuarą, politinis sprendimo atspalvis ir viešos reakcijos leidžia šį atvejį priskirti teatro autocenzūrai.

Kaimyninėje Baltarusijoje 1994 m. į valdžią atėjęs autokratinis Aleksandro Lukašenkos režimas iki šiol

taiko itin griežtą cenzūrą. Kalbėti šiuolaikinėmis, aktualiomis temomis šioje šalyje draudžiama, taigi klausimų dėl varžomos kūrybinės laisvės nekyla.

2005 m. sutuoktiniai dramaturgai Nikolajus Chalezinas ir Natalija Koliada Minske įkūrė „Laisvąjį teatrą“ ir jis bene vienintelis aktyviai priešinasi režimui. Šio teatro spektaklius gali išvysti toli gražu ne kiekvienas: norint patekti į Baltarusijoje uždrausto teatro spektaklius pirmiausia reikia užsiregistruoti telefonu, atvykus į susitikimo vietą būtina patvirtinti savo tapatybę ir tik tada žiūrovai palydimi į vietą, kur bus rodomas spektaklis. „Laisvasis teatras“ vaidina baruose, privačiuose butuose ir nuolat keičia buvimo vietą. Pogrindinio teatro vadoams ir aktoriams gresia represijos – jie gali būti ir jau ne kartą buvo areštuoti, net kalinami. Tačiau jiems suteikta tokia laisvė, apie kurią sovietinio režimo metais kūrė menininkai galėjo tik svajoti – „Laisvajam teatrui“ leista nevaržomai keliauti po užsienį. Ši trupė jau yra apvažiavusi daugelį Europos šalių, dažnai lankosi Prancūzijoje, ne kartą viešėjo ir Lietuvoje. Paliekant nuošalyje meninius aspektus – vertinimai gali būti labai įvairūs – darytina prielaida, kad tėvynėje persekiojamas teatras būtent dėl to populiarus svetur, šalyse, kur politinė ir ideologinė teatro cenzūra jau yra tapusi egzotika. „Laisvasis teatras“ irgi yra cenzūros paradoksaliai pozityvios įtakos pavyzdys – būtent cenzūra teatrą verčia išradimai ieškoti originalių formų ir netradicinių vaidybos erdvių. Savotiškai prieštaringa kūrybos ir politikos, negalinčių egzistuoti viena be kitos, simbiozė.

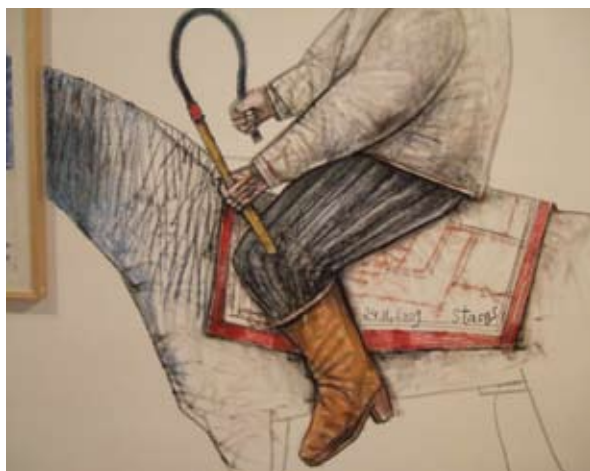
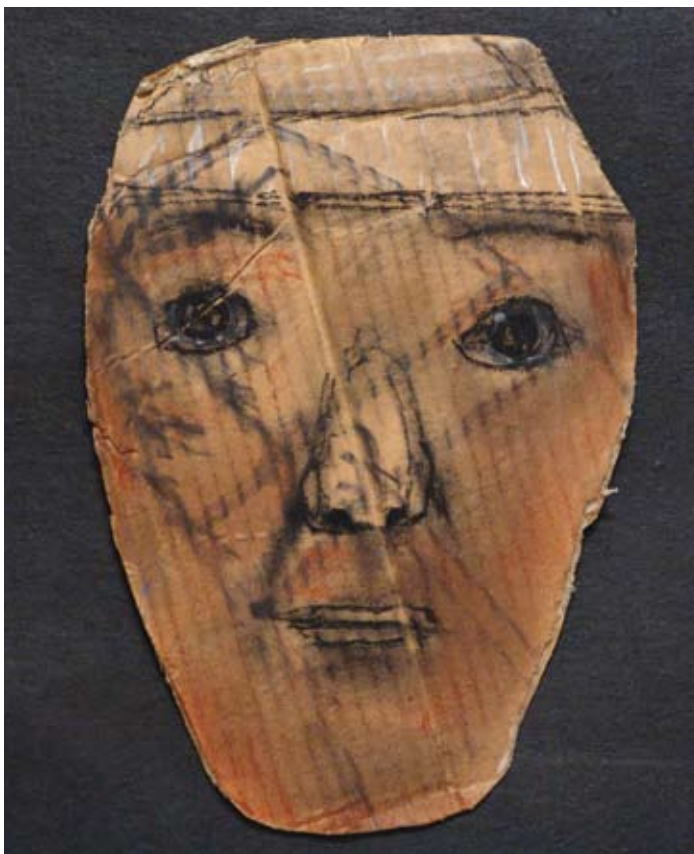
Tai tik keletas ryškesnių teatro cenzūros faktų. Jų apstu tiek Rytų ir Vakarų Europoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje, tiek Azijoje – teatras buvo ir tebėra cenzūruojamas ne tik komunistinėje Kinijoje, bet ir Indijoje, Indonezijoje, kitose šio regiono šalyse. Kai kas net teigia, neva tik cenzūra išgelbėjo klasikinės japonų teatro formas. Ne visi teatro cenzūros pasireiškimai ir padariniai yra išnagrinėti, ne visi aprašyti istorikų veikaluose. Nors cenzūros sistemos, mastai ir kryptys priklauso nuo šalies ir ją valdančio režimo, pagrindiniai prevencinės ir represinės (ši taikoma kiek rečiau) cenzūros principai išlieka tie patys. Įdomu, kad daugelyje šalių draudžiamos temos įvardijamos pasitelkiant tuos pačius neaiškius, vi-

siškai abstrakčius terminus: „nepadorumas“ „šventvaigiškumas“, „nesantaikos kurstymas“... Cenzūros atvejų gausa teatro istorijoje rodo ir teatro galią veikti publiką, net paskatinti ją veiksmui – ryžtis keisti nusistovėjusią tvarką. Būtent baimė, kad teatras gali daryti žmonėms didesnę įtaką negu valdžia, verčia stiprinti jo kontrolę. Tačiau, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, cenzūra atskirais atvejais padarė paradoksaliai teigiamą įtaką: paskatino kūrybiškumą tų, kurie bandė apeiti draudimus, privertė ieškoti naujų meninių ir teatro reprezentavimo formų, savitos estetikos... Stimuliuojamąjį cenzūros poveikį teatro menui galima prilyginti spaudžiamo garo efektui: jei neatsiranda plyšys, pro kurį garas galėtų išeiti, jis ima gaminti energiją. Tačiau pernelyg didelis spaudimas sukelia sproginimą...

- ¹ Sigmund Freud, *Psichoanalizės įvadas*. Paskaitos, Vilnius: ALK/Vaga, 1999, p. 125.
- ² Political Censorship, Sud. Robert Justin Goldstein, Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001, p. 14.
- ³ Walter A. Davis, *Art and Politics. Psychoanalysis, Ideology, Theatre*, Pluto Press, 2007, p. 4.
- ⁴ Sigmund Freud, *The Interpretation of Dreams*, Harmondsworth, 1976, p. 224.
- ⁵ Martin Esslin, *Modern Theatre 1890-1920*. In: *The Oxford Illustrated History of Theatre*, Niujorkas: Oxford University Press, 2001, p. 343.
- ⁶ Т.М. Горяева, *Культура и цензура: мифы и реальность, или история борьбы против правды (от составителей)*. In: *История советской политической цензуры: документы и комментарии*, Москва: Росспэн, 1997, p. 8.
- ⁷ Ten pat, p. 7.
- ⁸ John Fiske, *Įvadas į komunikacijos studijas*, Vilnius: *Baltos lankos*, 1998, p. 117.
- ⁹ G. Papadopoulos, *Censorship*. In: *The Drama Review*, 1969, Vol. 13, No. 4, p. 43.
- ¹⁰ Oscar Fernández, *Censorship and the Brazilian Theatre*. In: *Educational Theatre Journal*, 1973, Vol. 25, No.3, p. 289.
- ¹¹ Susan Slyomovics, „To Put One's Fingers in the Bleeding Wound": Palestinian Theatre under Israeli Censorship. In: *The Drama Review*, 1991, Vol. 35, No. 2.
- ¹² Jesse McKinley, *Play About Demonstrator's Death Is Delayed*. In: *The New York Times*, 2006-02-28.
- ¹³ Gary Taylor, 'We have to protect people'. In: *The Guardian*, 2004-12-09.
- ¹⁴ Agata Zawrzykraj, *Nie cenzurujcie Handkego*. In: *Dialog*, 2006, Nr. 9.
- ¹⁵ Brigitte Salino, *Elfride Jelinek défend Handke*. In: *Le Monde*, 2006-05-14.

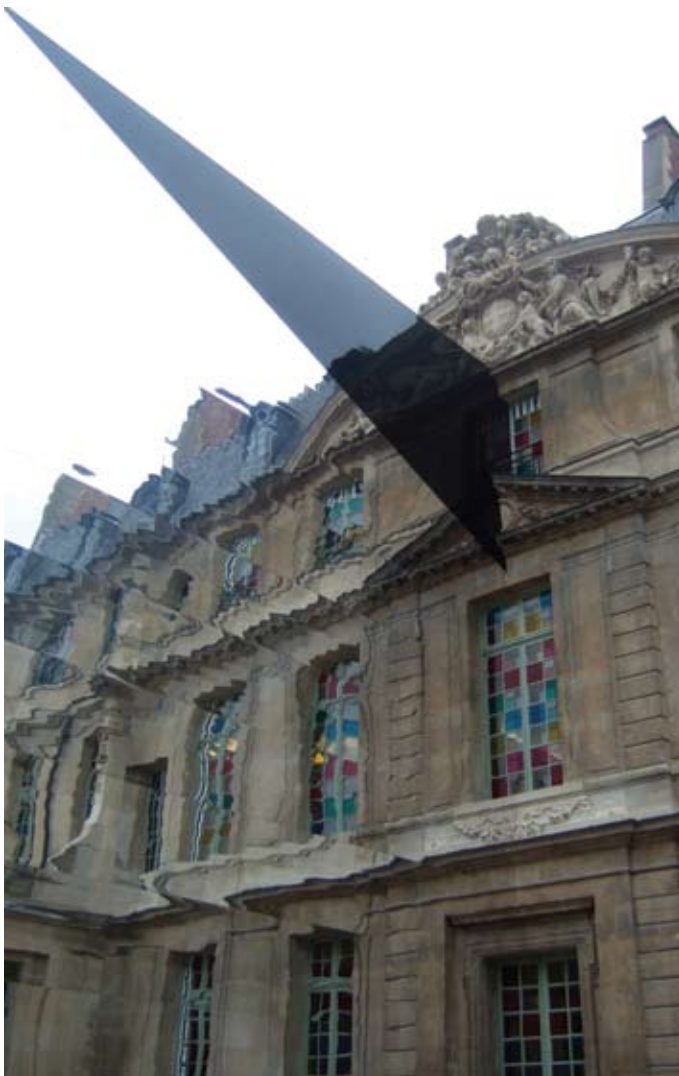

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Piešiniai iš ciklo „Bouzkashi“. 2007

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Piešinys ant sienos Blue Square galerijoje (Paryžiuje) parodai „Bouzkashi“. 2009

Picasso muziejaus fasadą papuošė Danielio Bureno veidrodis „La Coupure“

Jill MAGID. Instaliacija Yvon Lambert galerijoje

Stasys EIDRIGEVČIUS. Arklių ratas, sudegintas filme „Bouzkashi“, atkurtas Blue Square galerijoje. Pastelė, kartonas; 200x200 cm

Yves'o Saint Laurent'o ir Pierre'o Berge'o kolekcijos, parduodamos Christies aukcione, 5 tomų katalogas

TUŠTUMOS ILGESYS?

Iš meno klajūno dienoraščio

Skambutis iš Paryžiaus. Siūlo man, kad atskrisčiau Vasario 16 dieną. Nėra ko svarstyti – tokią dieną išsiruošti į kelią gal man ir skirta. Nors pašnekovas, esu tikras, nežino, kad tai Lietuvos diena.

Vasario 16 d. *Air France*. Lėktuve laikraščiai prancūziški ir angliški. Kaip visada akys ieško kultūros naujienų. Pasirodo, Madride ką tik baigėsi meno mugė „Arco“. Ir ten krizė – viskas blogyn... Na štai ir Paryžius. Jaučiuosi kaip namie – juk buvau čia ištisus metus 1998-aisiais ir 2003-aisiais. Apsistojau Jeano Goujono gatvėje – tai pusiaukelė tarp *Grand Palais* ir *Musée d'art moderne de la Ville Paris*. Skambina režisierius Jacques'as Debsas – kviečia vakarienės. Sakau, gerai. Jo žmonai nešu lietuvišką lininį rankšluostį ir rožių puokštę. Jacques'ui – vyno. Už stalo jau sėdi islandų dainininkas Sverriras Gudjonssonas. Jis dainuoja filme „Bouzkashi“, į kurio premjerą abu atvažiavome.

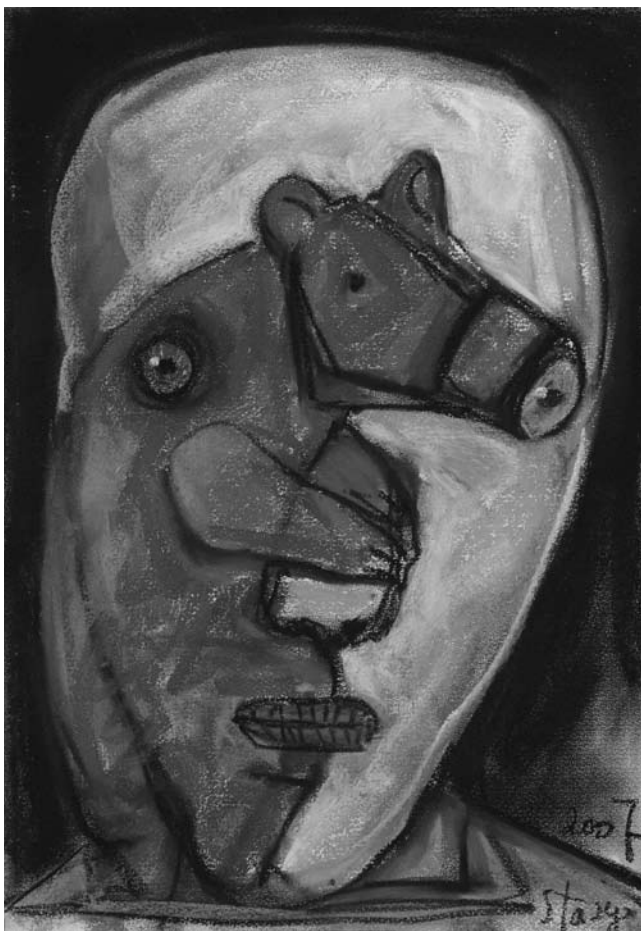
Vasario 17 d. Paryžiaus Moderniojo meno muziejus. Plakatai kviečia į dvi parodas – Jimmie'o Durhamo ir Giorgio de Chirico. Gerai pataikiau, galvoju, – jie abu mano mėgstami dailininkai. Su Jimmie'u Durhamu dalyvavau meno trienalėje Etchigo–Tsumari 2000 m. Japonijoje. Čia jo paroda vadinasi „Pierres rejetées“ („Numesti akmenys“). Muziejaus hole – nukritęs lėktuvas po milžinišku akmeniu. Prisimenu, mačiau kito dailininko Maurizio Cattelano kūrinį – ten akmuo buvo prispaudęs popiežių... O aš, pamaniau, nutapysiu paukštį, kurį akmuo spaudžia prie žemės. Jimmie's Durhamas mėgsta

absurdiškas įvairių daiktų – akmuo, medis, lenta, virvė, vamzdis, kėdė – jungtis. Prie tokios parodos lyg ir netinka jos autoriaus fotoportretas, kuriame jis nupaveiksluotas pasidažęs lūpas rausvai kaip Rosa Levy.

Giorgio de Chirico (1888–1978) – vienas iš man artimiausių siurrealistų. Esu matęs daug jo darbų įvairiuose muziejuose. Čia paroda pavadinta „La Fabrique des rêves“ („Sapnų fabrikas“). Parodos pradžioje – *Metafisica Florence* 1909–1911. Būtent jam būdingos lyg manekėnų figūros, dažnai be veido bruožų, teatrališka erdvė, architektūra, šviesa, šešėliai. Dailininkas prie paveiklo, prie antikinių skulptūrų. Tyla, laukimas, vienatvė. Keisti namai, stotys, brėžiniai, paveikslas už paveiklo, vanduo, griežtos ir minkštos linijos. Bananai, duona, balta skulptūra. Apollinaire'o portretas – baltas veidas su juodais akiniais (1914). Poetas ir jo mūza (1925). Dvi figūros – beveidės, be vilties, sulinkusios. Dailininko peizažisto siluetas lyg iš kokių daiktų sudėtas. Gal čia pats autorius? Chirico beveik realistiškai tapo pats save. Jo autoportretų yra daugybė – apie 1922-uosius tapė save šalia motinos, šalia skulptūrų, prie teatrinių užuolaidų, apie 1944-uosius matome jį, dėvintį istorinius kostiumus: raudoną, juodą lyg iš Rembrandto laikų, kartais ir nuogą. Vis dėlto kaip realistas jis yra daug silpnesnis. Šios parodos naujiena – „Besimaudantys jaunuoliai“ (apie 1935 m.). Keistų formų baseinai, šalia jų lyg persirengimo kambariai – būdos, nameliai. Jauni vyrai atrodo sutrikę, tylūs, braido po vandenį lyg būtų ką pametę.

Neobarokinis periodas (1940–1966), mano many-
mu, silpniausias jo kūryboje. Lyg stebėjo senuosius
meistrus, savaip tapė arklius, natūrmortus, portretus.
Tai nei realizmas, nei surrealizmas. Bet paryžiečiai
plaukte plaukia į šią parodą, vadina ją įvykiu. Prisi-
jungiau prie jų.

Po to skubu į *Blue Square* galeriją. Čia rengiama
mano darbų paroda. Galerinininkai Vincent'as Sator
ir Dianne Beal sako pakvietimų išsiuntę daugiau nei
tūkstantį. Bus eksponuojama tai, ką sukūriau Uzbe-
kistane per „Bouzkashi“ filmavimą 2007 m., taip pat
naujoji fotografija. Kaip parodyti panoraminę paste-
lę, kurios ilgis 10 m, o plotis 30 cm? Imam metrą ir
matuojam galeriją skersai išilgai. Niekaip neišėina
sutalpinti tų 10 metrų. Nusprendžiam, kad rodysim

Stasys EIDRIGEVICIUS. Iš ciklo „Bouzkashi“. 2007

fragmentą – kokius 4 ar 5 metrus. Toje pastelėje be-
veik visi filmo „Bouzkashi“ siužetai – raiteliai, arkliai,
burtininkės, stepės, Bucharą...

Vasario 18 d. Lankau galerijas. *Serge Le Borgne* ga-
lerija rodo Marinos Abramovič performansų fotogra-
fijas. Pasirodo, viską esu matęs. Jau nestebina. Susiti-
kau ją keliskart Japonijoje. Linksma, nuotaikinga. Čia,
parodoje, prasiveržęs pyktis, įtampa, riksmas. Bet tie
jausmai jau tapę istorija kaip pageltęs atvirukas. Gaila.
Einu toliau. Į *Yvon Lambert* galeriją užsuku visada – tai
viena garsiausių Paryžiaus galerijų. Tos galerijos er-
dvė ypatinga. Ir visada laukia koks nors netikėtumas.
Patinka ar nepatinka – tai kitas reikalas. Bet visada
ką nors keista čia rasi. Dažniausiai gero lygio. Dabar
čia Jill Magid paroda. Šalia – *Tadeusz Ropac* gale-
rija. Siurprizas – 12 dailininkų iš Irano. Deja, nė vienas
manęs nesudomino. Tik videofilmas, kuriame katinas
letenėlėmis beldžia į langą – nori vidun. Galerijoje
Taiss rodomi ruso Anatolijaus Tverdojaus koliazai –
skulptūriniai paveikslai. Sovietų kareivių uniformos,
sulankstyti virduliai – viskas sumontuota į deformuo-
tą visumą. Lyg ir efektinga, dailininkas sugeba mon-
tuoti, klijuoti. Ta kareiviška amunicija man pažįsta-
ma, žiūriu į ją su pasibaisėjimu, lyg prisimindamas
košmarą. Įdomu, su kuo prancūzams asocijuojasi tie
darbai? Makabriški suvenyrai iš SSRS vis dar labai
populiarūs...

Gigantiškoje *Emanuel Perrotine* galerijoje – ramių
Giuseppe'ės Gabellone's skulptūrų paroda. Žmonės čia
atrodo lyg nulipdyti iš tirpstančio plastilino...

Vasario 19 d. Mano parodą jau baigiama eksp-
nuoti. Vincent'as ir Dianne prašo, kad ant galerijos
sienos ką nors nupieščiau. Tai turėtų būti parodos
atrakcija. Pasteline kreidele piešiu viena linija kaip
kadaise Vilniuje, ant ŠMC sienų. Galerinininkai sako:
gražu. Bet klausia, ar čia jau viskas? Ko dar reikia? Pa-
modeliuok, – prašo. Gerai. Modeliuoju. Linija tirpsta,
jojiko koja tampa kaip tikra...

Vakare – filmo „Bouzkashi“ premjera. Filmu re-
žisierius Jacques'as Debsas ilgai laukė tos dienos. Aš
taip pat. Juk filme esu kaip aktorius, kuris vaidina
patį save – Stasį. Piešiu, kalbu, dainuoju. Lietuviškai.

Filmuodamas mane piešiantį, Jacques'as pasakė: dainuok. Maniau, kad tai režisieriaus pokštas. Ilgai negalvojęs užtraukiau „Ar aš tau, sese, nesakiau“. Po to žiūriu, viskas įmontuota. *Bouzkashi* – tai senas sportas, kur jojikai stengiasi atimti vienas iš kito mėsos maišą – ožį be galvos ir be pusės kojų. Žaidimo pradžia – ožio pjovimo ritualas. Brutalu? Taip. Dulkės, greitis, jėga. Dvi komandos – viena iš kalnų, kita iš lygumų. Tos, kuri laimės, vadas gaus merginos ranką. Ji dainuoja, juokiasi, verkia, audžia. Aš piešiu, fotografuoju, kalbuosi su jais visais.

Vasario 20 d. Filmavimui buvau sukūręs instaliaciją – arklių ratas. Filmavome, kaip mediniai arkliai išnyksta ugnyje ir nuskrenda į dangų. Nutariau bent jau iš kartono atkurti tą ratą ir eksponuoti. *Blue Square* galerija tapo mano dirbtuve. Devyni arkliai vienas šalia kito sudaro magišką ratą.

Vasario 21 d. Prie *Grand Palais* – didžiulė eilė, bus koks šimtas metrų. Kas čia? Didžiulis plakatas virš įėjimo skelbia: *Collection Yves Saint Laurent et Pierre Berge – Christies*.

Christies aukcionas surengė trijų dienų parodą to, kas bus išparduodama. Tai dviejų vyrų – mados karaliaus YSL ir bankininko, verslininko, kolekcininko Pierre'o Berge'o, praleidusių gyvenimą kartu, bendras turtas. Yves'as Saint Laurent'as mirė 2008 m. Jo draugui vienatvė su tokia gausybe meno, kurį įsigijo būdami kartu, pasirodė netikslinga. Nutarė išparduoti didelę dalį meno kūrinių ir gautomis lėšomis paremti kovą su AIDS. *Christies* aukcionas išleido milžinišką – penkių tomų katalogą. Vienas tomas sveria apie 10 kg, 1850 puslapių kartu sudėjus. Pirma dalis – impresionizmas ir modernusis menas: Jameso Ensoro paveikslas „*Pierrot neviltis*“ įkainotas 3 mln. eurų, Edwardo Muncho „*Jūros krantas*“ – 1,8 mln. eurų, o Henri Matisse'o natiurmortas – 18 mln. eurų. Menas, turtas, pinigai. Sunku patikėti, kad visa tai sukaupė du žmonės. II knyga – senieji paveikslai ir piešiniai. Ant viršelio – Franso Halso „*Vyras su kepure, laikantis knygą*“. III knyga – miniatiūros, medalionai, taurės, aukso, sidabro dirbiniai, skulptūrėlės, indai, brangakmeniai. IV knyga – XX a. dekoratyvusis menas, bal-

dai, veidrodžiai, vazos. V knyga – skulptūra, meno objektai, Azijos menas, archeologija, ginklai...

Kai įeini į parodą, išpūdis toks, tarsi Luvras staiga būtų nutaręs išparduoti vieną muziejaus sparną. Su laikės kvapą iš salės į salę slinkau kartu su nenutrūkstamu žmonių srautu ir jaučiausi atsidūręs svarbiausiam pasaulio renginyje.

Nusipirkau ir sunkųjį katalogą už 200 eurų. Vešiu į Rytus parodyti tą įdomybę.

Vasario 24 d. Mano parodos pirmasis atidarymas. Tarp svečių ir garsioji Orlan – pusė galvos geltona, pusė mėlyna. Žiūri žiūri ir sako: man patinka jūsų fotografijos.

Vasario 25 d. – antrasis atidarymas plačiajai publikai.

Galerija *Blue square* yra visai netoli Picasso muziejaus. Jame apsilankau visada, kai atvykstu į Paryžių. Tame muziejuje rodoma ne tik nuolatinė Picasso tapybos, skulptūros, grafikos, piešinių ekspozicija – laikinos parodos irgi būna labai įdomios. Kadaise mačiau parodą „Picasso ir Ingres'as“. Šį kartą muziejus pasikvietė Danielį Bureną, kuris pakeitė salių erdves, manipuliuodamas veidrodinėmis plokštumomis. Tos veidrodžių sienos pasirodo netikėtose vietose – toks išpūdis, kad siena dinga, nors ji tebėra. Įdomiausia atrakcija kieme – Burenas pastatė čia milžinišką veidrodį, kuris uždengia pusę muziejaus fasado, bet tame veidrodyje atsispindi matomoji jo dalis. Išpūdis toks, tarsi viskas taip, kaip ir turėtų būti, bet iš tikrųjų tai dailininko fantazijos vaisius.

Vasario 26 d. Einu į Pompidou centrą. Vakar ten atidaryta paroda VIDE („Tuščia“). Pakvietime – 9 dailininkų pavardės. Ateinu. 9 parodų salės visiškai tuščios. Lankytojai vaikšto, šypsosi, fotografuojasi. Tuštuma, nieko nėra. Kodėl? Gal kažkas išėjo ar dar neatėjo. Gal tų menų jau per daug. Pailsėkime. Pakalbėkime apie meno reikšmę. Šią parodą atsiminsiu ilgai, apie ją galima kalbėti, diskutuoti, bartis dėl jos. Ir kopijuoti... Tuštumą. ■

Kęstutis ŠAPOKA

APIE MORALĘ MENE IR GYVENIME

Rolando Rimkūno kūrinių paroda „Akademijos“ galerijoje

Ko gero, nesuklysiu sakydamas, kad mūsų dailėje tradiciškai ieškoma *giliųjų* kultūros ir individo *dvasios* klodų at(si)vėrimo. Kitaip tariant, mąstoma metafizinėmis kategorijomis. Vyraujanti „metafizinės ir dvasingos“ dailės samprata daro ir *šalutinį poveikį*. Mat įsigalėjus kokiai nors vienai sampratai, net jei ji remiasi *metafiziniu universalumu*, iš pradžių formuojasi tradicija, vėliau nustatomos taisyklės, o galiausiai visa tai virsta klišių rinkiniu, dailininkai pradeda *imituoti* dvasingumą, metafiziškumą.

Kartais ir metafiziką reikia revizuoti. Vienu iš revizavimo pavyzdžių tam tikru atžvilgiu laikytina Rolando Rimkūno grafika.

Personalinėje parodoje Vilniuje, „Akademijos“ galerijoje, dailininkas pristatė kelis ciklus, atspindinčius visą jo kūrybinį kelią. „Klasikos animacija“ (1999–2000), „Būk tvirtas!“ (2000), „Taip pat visatos dalis“ (2004) yra artimi „žaidybinei“, formos požiūriu nepriekaištingai, estetiškai grafikai, asocijuojasi su ankstyvąja Lino Jablonskio kūryba, Eglės Vertelkaitės ir Birutės Zokaitytės stilistika. Tiesa, Rimkūno ofortai yra kiek ironiškesni, piktesni, mažiau poetiški. „Klasikos animacijoje“ ironiškai apeliuojama į Francisco Goya, Williamą Hogarthą, Edmundą Sadladžių, Algirdą Steponavičių (vienas iš gojiškų/saladžiškų personažų laiko už uodegos pelytę, atrodytų, pagautą viename iš Steponavičiaus piešinių).

Kandumas, sarkazmas, apsimestinis „lėkštumas“ nebūtinai yra „metafizikos atliekos“, tam tikrais atvejais tai gali būti savarankiška ir vaisinga meninė taktika. Tiesa, Rimkūno grafika nėra labai radikalus tokios taktikos pavyzdys. Didžioji jo kūrybos dalis išsitenka meistriškos grafikos plotmėje ir netampa atvirai politine ar destruktvyvia.

Rimkūno kūrybines *intencijas* geriausiai atskleidžia „Antikos heraldika“ (1998–2000) ir „Žurnaliniai užrašai“ (2008). Šių ciklų kūriniai atrodo nemokšiški, net atstumiantys. Profaniškumas čia išreiškiamas ne tik turiniu, bet ir forma, o tai nebūdinga minėtai „žaidybinei“ grafikai. Tušinuku nupieštos pseudomitologinės kompozicijos primena kalinių meną. Gražiai, tvarkingai įrėmintos, jos kandžiai šaiposi iš suglumusių žiūrovų. „Žurnaliniai užrašai“ – ištraukų iš spaudos, televizijos, interneto kratinys – dvelkia sovietmečiu leisto *Šluotos* žurnalo estetika. *Metafizinę* dramos plotmę Rimkūnas keičia *socialine*.

Šiek tiek neaišku, kodėl autorius daugelį šio ciklo kūrinių pasirašo, jei ne visa pavarde, tai bent inicialais. „Žurnalinių užrašų“ karikatūriškumas, inspiracijos šaltiniai (masinė žiniasklaida) logiškai lyg ir kreiptų sąmoningos profanacijos ir anonimiškumo imitavimo link. Tokiu atveju parašas yra arba nereikalingas, arba turi tapti parodijos elementu. Net suabejojau, ar kalbėdamas apie autoriaus *intencijas* nebūsiu suklydęs?

Kad ir kaip būtų, Rolandas Rimkūnas gana kritiškai nusiteikęs kai kurių dailės (grafikos) klišių atžvilgiu, nors ir nėra beatodairiškas jų griovėjas. Jo kūriniai tarsi klausia: jei socialinėje plotmėje esame abejingi, meluojame ir apsimetinėjame, ką tada išreiškia masiškai „gaminamas“ „metafizinis“ menas? O plačiąja prasme dailininkas klausia, ar moralė mene ir moralė gyvenime yra tapatūs dalykai.

Taigi Rolandas Rimkūnas pataria: prieš vartodami eilinę dozę (pseudo)metafizinio meno, dėl galimo šalutinio poveikio pasitarkite su gydytoju ar vaistininku. ■

AVANGARDAS KAIP NUOLATINĖ BŪSENA

Valentino Antanavičiaus kūrinių retrospektyva

Apžiūrinėdamas Valentino Antanavičiaus parodą Vilniaus rotušėje dar kartą įsitikinau: galima drąsiai, be jokio pataikavimo teigti, kad tai menas, sukurtas ne iš išskaičiavimo, bet iš vidinės būtinybės ir talento sąlyčio.

Vidinė būtinybė visada reiškia *talento* konfliktą su aplinka, maksimalizmą, ėjimą prieš srovę, pasipriešinimą vidutinybių diktatui. Kai kurie Antanavičiaus kūriniai, nors sukurti prieš dvidešimt, dvidešimt penkerius metus, visai „neatsipo“ – yra tokie pat žeidžiantys, „aštrūs“, net sukrečiantys. Atrodytų, nei laikas, nei skonių ir mentaliteto kaita ne tik nesunaikino, bet dar labiau paaštrino jų prasmes. Todėl, manau, dailininkas be reikalo nuvertino save per parodos atidarymą sakydamas, kas jis jau „nebespėja“ su dabartiniu avangardu. Ko gero, tam tikri kodai yra būdingi visam menui, tik reikia mokėti juos perskaityti. Antanavičiaus „Pyktis“ (1972), „Auksinė žuvelė“ (1979), „Pilvas“ (1984), „Viršininko atostogos“ (1986) savo energetika, sarkazmu, tragikomiškumu nesunkiai nurungtų nemažą dalį šiuolaikinio meno.

Pasak Alfonso Andriuškevičiaus, dailininko asambliažų jėga ir įtaiga glūdi jų *paradoksalyje*, kai objektai perkeliama iš vieno konteksto į kitą iš vienos prasminės sistemos į kitą, ir įgauna visiškai naujų funkcijų. Kuo netikėtesnis toks perkėlimas, kontekstas, tuo didesnė jėga! Netikėti, bet kartu nedirbtiniai, klasikinių Antanavičiaus asambliažų akibrokštai įtaigūs, gerąją prasmę šokiruojantys ir provokuojantys.

Bet kalbant apie naujausius asambliažus jau reikia šiokių tokių išlygų. Paradokso ir sarkazmo juose mažėja, šiek tiek seklesnis tampa metafizinis, filosofinis lygmuo. Daugelis asambliažų, pavyzdžiui, „Senis“ (2006) ar „Stabas“ (2008) tiesiog meistriškai padaryti, o kiti, pavyzdžiui, „Sūnus palaidūnas pagal Rembrandtą“ (2003) – kiek iliustratyvūs. „Angelas“

(2004) ar „Pajūrio moterys mėnesienoje“ (2007) – lyriški, melancholiški, mąslūs, bet kartu primena dailius suvenyrus. Kita vertus, tai irgi galime suprasti kaip autoriaus akibrokštą savo paties kelių dešimtmečių kūrybai.

Kaip ir kaip būtų, ne išorinė forma, ne įvaizdis, ne pinigai ir ne biurokratinės manipuliacijos sukuria „avangardą“ (nors daugeliu atvejų kaip tik šie faktoriai ir būna svarbiausi), bet asmenybės gylis, talentas ir patirtis. Valentinas Antanavičius viso to turi su kaupu ir jo avangardas yra ne mažiau radikalus negu šiuolaikinių menininkų. ■

Valentinas ANTANAVIČIUS. Senis. 2006

Angelas. 2004. Asambliažai.
Vidmanto Ilčiuko nuotr.

IŠ DIPLOMATIJOS ŠEFO STASIO LOZORAIČIO LAIŠKŲ, RAŠYTŲ KARO METAIS (1942–1945)

Tęsiame Stasio Lozoraičio vyresniojo, vadovavusio egzilinei Lietuvos Diplomatinei tarnybai, laiškų, rašytų priverstinės emigracijos pradžioje, publikavimą (žr. *Kultūros barų* š.m. nr.2 ir nr.3). Laiškų nuorašus aptikau Romoje, Lozoraičių šeimos archyve, kuris dabar jau pargabentas į Lietuvą. Dauguma jų rašyti kolegoms, šios tarnybos diplomatams, ar jiems artimiems asmenims. Diplomatinės šefas daug rašė ir nelietuviams – žymiesiems kitų šalių politikams ir veikėjams, laikraščių redaktoriams. Tie laiškai – prancūzų, vokiečių, italų, lenkų kalbomis. Beje, dėl karo cenzūros reikalavimų kurį laiką net Kaziui Škirpai į Berlyną turėjo rašyti vokiškai.

Kai kurias vietas teko praleisti, nes jos sunkiau suprantamos, nežinant Lozoraičio gautų laiškų tu-

rinio. Siekiau, kad nesikartotų laiškuose kitiems adresatams jau paminėti faktai ar mintys. Neįtraukiau italų, šveicarų ir lenkų (emigracijos) laikraščių redaktoriams rašytų ilgų laiškų, kuriuose Lozoraitis kantriai bandė taisyti gausias tuose leidiniuose išspausdintų straipsnių klaidas ir skleidžiamą netiesą apie Lietuvą.

Laiškai, rašyti kitomis kalbomis, pateikiami išversti į lietuvių kalbą. Pridedami glausti paaiškinimai, lietuviškuose tekstuose įterptų svetimžodžių vertimai.

Trumpai pristatau Stasio Lozoraičio laiškų adresatus ir kitus juose minimus asmenis: Steponas Garbačiauskas – vicekonsulas Ciuriche, Šveicarijoje, dr. Jurgis Šaulys – diplomatinės šefo pavaduotojas, atstovas Šveicarijoje, Berne, Povilas Žadeikis – atstovas JAV, Vašingtone, Bronius Kazys Balutis – atstovas Didžiojoje Britanijoje, Londone, dr. Albertas Gerutis – diplomatas ir žurnalistas, dirbęs Šveicarijoje, Kazys Škirpa – buvęs atstovas Vokietijoje, Stasys Girdvainis – atstovas prie Šv. Sosto, Edvardas Turauskas – diplomatas, tuo metu gyvenęs ir dirbęs Šveicarijoje, dr. Antanas Valiukėnas – žurnalistas, karo metais gyvenęs Berlyne, pulk. Kazys Grinius – Prezidento Kazio Griniaus sūnus, nuo 1941 m. gyvenęs JAV, prof. Kazys Pakštas – geografas ir visuomenininkas, tuo metu gyvenęs JAV.

Norintiems išsamiau susipažinti su egzilinės Lietuvos Diplomatinės tarnybos veikla, rekomenduočiau Lauryno Jonušausko knygą „Likimo vedami“, išleistą 2003 m.

S. Lozoraitis su vyskupu P. Bučiu prie Šv. Petro bazilikos Romoje. 1950

Rimantas MORKVĖNAS

Roma, 1942 m. kovo 10 d.

[S. Garbačiauskui]
Mielas Ponas Konsule,

Per Berno Pasiuntinybę siunčiu Tamstai mano laiško iš III.3 p. Karl von Schumacher (1) nuorašą. Būsiu labai dėkingas, jei Tamsta malonėsi paklausti jį, ar jis tą laišką, išsiųstą iš čia paštu, yra gavęs.

Tamstos orientacijai priduriu, kad mano įspūdišiais pastaruoju laiku šveicarų spaudoj padažnėjo straipsnių bei atsiliepimų, kuriuose matosi noras užtušuoti bolševikų, Sov. Sąjungos tikrasis veidas ir pavojus, ar, geriausiu atveju, atsispindi tikros padėties nežinojimas. Tokių str. man teko matyti „Die Weltwoche“ (du), „Berner Wacht“, „Basler Nachrichten“. Blogiausia gi, jog jie paliečia ir Lietuvą, taip pat užtušuodami bolševikų užpuolimo baurumą. Štai kodėl aš esu parašęs p. v. Sch. tokį ilgą laišką. [...] Jeigu šveicarų laikraščiai tęs šitą liniją, tai jie galės mums labai pakenkti. Galop, tai, kas lig šiol parašyta, jau yra didžiai kenksminga.

Jei Tamsta turėtumėt man ką šituo dalyku patarti, būčiau dėkingas; ar ir kam, kuriuo tonu parašyti. Gal Tamsta turi kokių iškarpų šituo reikalu? Prašom atsiųsti, sunaudojęs – sugrąžinsiu.

[...]

Širdingai spaudžiu ranką.

[Parašas:] S. Lozoraitis

(1) *Karlas von Schumacheris – laikraščio Die Weltwoche vyriausiasis redaktorius, kuriam Lozoraitis parašė 20 psl. laišką su pastabomis dėl vieno straipsnio apie Rusiją ir Europą.*

[Roma] 1942. IX. 12

[Dr. J. Šauliui]
Mielas Daktare,

Ačiū už laišką iš VIII. 22.

P. p. Žadeikio ir Balučio laiškai vis dėlto parodo tam tikrą pažangą, nes tiek pirmojo mintis – sušaukti Amerikoje Pasiuntinių Konferenciją, tiek antrojo pasiūlymas išsikviesti Amerikon žmonių iš Europos, yra praktiški, o svarbiausia, Konferencijos ar p. Balučio siūlomų paruošiamųjų darbų pretekstu būtų galima galop įvykdyti kelionės į Ameriką sumanymą. [...]

Konferencija šauktina Vašingtone ir dar šiais metais, nes be kitų priežasčių, ligi pavyks susirinkti, bus paaiškėję vasaros bei rudens kampanijos Rusijoje padariniai. [...]

Kadangi Lenkija yra sąjungininkė D. Britanijos, kuri kartu su JAV yra sprendžiamas veiksnys būsimajai Europos santvarkai nustatyti, Vilniaus klausimo pastatymas anglo-saksams reikalauja daug apdairumo, takto bei anglo-saksų psichologijos pažinimo. Todėl geriausia, kad temą „Vilniaus klausimas ir Atlanto pareiškimas“ pasiimtų p. Žadeikis ar p. Balutis.

Abiejų laiškuose minima ir mano pavardė, todėl noriu pasakyti, jog, aiškus dalykas, man nėra jokios vilties gauti italų leidimą laikinai nuvažiuoti į Vašingtoną su teise grįžti Italijon. [...]

Daug labų dienų.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

[Roma] 1942. X. 7

[Dr. A. Geručiu]
Mielas Ponas Daktare,

Labai dėkui už laišką iš IX. 30 su visais priedais.[...]

Su Kaziu (2) aš irgi susirašinėju. [...] Tų laiškų nuorašų aš kitur nesiunčiu, kad ko neišeitų, kad nebūtų maitinama ta bergždžia ir nuodinga atmosfera, kuria apsupamas kiekvienas, kad ir sąžiningas, nepasisekimas. Tie nepasisekimai iš viso yra įdomūs tiek dialektikos, tiek sporto atžvilgiu. Dialektiškai todėl, kad tam tikru momentu tie, kurie piršto prie jokio darbo pridėti nenori, ima šaukti: ar mes nebuvom sakę. Sportiškai gi imant, nepasisekimui įvykus, *Mitlaeufer'iai* ir *Mitmacher'iai* (3) pirmas dalykas bėga į artimiausius krūmus. Deja, nuo 1940 metų šitus dalykus galėjom patirti ypač ryškiai. Juk nuo 1938 m. gruodžio mėn., kai aš išėjau iš kabineto, visi – tautininkai, kr[ikščionys] demokratai, liaudininkai – *waren an der Stange* (4). Jei iš viso kelti atsakomybės klausimą, ko aš nedarau, tai visi turi savo atsakomybės dalį. Tas pats ir su Kaziu: *alle haben mitgepumpt* (5). Ir dargi ant to ir pasirašė, kalbant gaisrininkų stiliumi. Tragikomiškiausia gi, kad Prezidentas, toks Platono žinovas, nesugalvoja trumpu sokratišku dialogu užčiaupti burnas tiems demokratams, kurie kaltina jį užleidus bolševikus ant Lietuvos. Jei jis pavartotų vienų vienintelį argumentą, tai ne tik nuramintų savo puolėjus, bet ir didžiai patarnautų Lietuvai sąjungininkų tarpe.

Davinių, kuriais būtų galima pagrįsti spėliojimus dėl palankios mums evoliucijos, šiuo tarpu, deja, vis dar nėra. [...] Tuo tarpu gi gaunamuose čia laiškuose [iš Lietuvos] greta pasibaisėjimo buvusią okupaciją reiškiamas didelis nusistebėjimas dabartiniu įžūlumu ir brutalumu. [...]

Visi mes širdingai dėkojame už linkėjimus ir siunčiame Jums ir Poniai Gerutienei daug labų dienų.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(2) Kazys Škirpa

(3) *(buvę) pritarėjai ir pagalbininkai (vok.)*

(4) *čia: buvo sukaustyti viena grandine (vok.)*

(5) *visi kartu pumpavo (vok.)*

Roma, 1942. X. 12

[P. Žadeikiui]

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri,

Pasinaudodamas p. Min. Girdvainio turimu galimumu susisiekti su Tamsta dipl[omatiniais] pakeitais, su šiuo siunčiu Tamstai kiek medžiagos Lietuvos reikalais. [...]

Ministerių Kabineto posėdžio (6) protokolas siunčiamas Tamstos, p. Respublikos Prezidento ir p. p. Konsulų orientacijai. Jis turi būti laikomas slapta, viena, todėl, kad nediskrecija galėtų iššaukti represijų iš vokiečių pusės prieš mūsų patriotus, o antra, tonas, kuriuo patriotai Lietuvoje yra privirsti tam tikrais atsitikimais kalbėti, dažnai gali būti nesuderinamas su Amerikos atmosfera. Protokolo duomenys (ne tekstas) gali būti pranešti *State Department*, jei Tamsta laikytum tai reikalinga. [...]

Žydų padėtis [Lietuvoje], be abejo, yra baisi, tačiau jie, palyginamai su mumis, gali turėti bent tiek paguodos, kad jų persekiojimą smerkia ir juos užtaria pasaulio spauda, viešojo opinija, vyriausybės. Galop, ir patys žydai, matomai, turi neblogą propagandos įrankį. Tuo tarpu gi apie mums bolševikų padarytas ir dabar vokiečių daromas kruvinas, nebepataisomas skriaudas tylima. Net padėti deportuotiesiems ir tai negalima. Vienur tylima todėl, kad Sov. Sąjunga sąjungininkė, kitur reikia vykdyti savotiškai suprastą neutralumą, dar kur – tiesiog dėl to, kad esą maskoliai gerai mušasi. [...]

Einant tomis negausiomis žiniomis, kurios mus pasiekia, nuotaika Lietuvoj yra tiek pat antivokiška, kiek antibolševikiška. [...] Iš viso, Lietuva yra vokiečių traktuojama lygiomis su kitais okupuotais kraš-

tais. Neseniai gautomis čia žiniomis Vokietijoje yra jau šimtas tūkstančių lietuvių darbininkų. [...]

Būčiau dėkingas, jei Tamsta malonėtųm pranešti, ar mes, Europoje esantieji, galėtumėm kuo prisidėti, pav. rašydami į spaudą ar atskiriems žmonėms, prie lietuvių Amerikoje savitarpio santykių išlyginimo. [...] Mes esame dviejų – vokiečių ir bolševikų – mirtinų pavojų akivaizdoj. Vokiečiai yra Lietuvoje, o bolševikų frontas eina už trejeto šimtų kilometrų nuo Lietuvos. Kiek draugų mes turime, kurie mus užtaria, ir kiek nedraugų, kurie mus juodina? Jei Lietuva būtų 10 kartų didesnė ir turėtų 10 kartų daugiau valstybės vyrų, tai ir tada valstybiškai nusistačiusių visuomenės srovių ar valstybės vyrų vidujinis, o ypač išorinis, vieningumas būtų ne liukšusas, bet būtinybė.

Tai yra, be abejo, dalykai tiek aiškūs, kad skamba banališkai, juo skaudžiau tad turėti dabar įspūdį, kad yra reikalo jais operuoti.

Tikėdamasis, kad šituo keliu galėsime susisiekti su Tamsta dažniau ir kiekvienu atveju – saugiau, siunčiu Tamstai geriausių linkėjimų ir prašau, progai esant, pasveikinti Poną Respublikos Prezidentą.

Giliai Tamstą gerbiąs

[Parašas:] S. Lozoraitis

(6) Lietuvos Laikinosios vyriausybės 1941.VIII.5 d. posėdžio protokolas

[5]

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a
1942. X. 19

Dr. J. Šauliui

[...]

Bolševikų okupacijos laiku Vilniaus krašte lenkų bolševikai turėjo daug kur vadovaujamą vaidmenį ir vartojo jį prieš lietuvius. Tačiau mes nedarėm iš to jo-

kių išvadų, kurios galėtų paliesti kitus lenkus, ne bolševikus. Aš nežinau, kurie yra faktai, kuriais dabar lenkai remiasi, bet jei ir prileistumėm, kad koks lietuvis policininkas yra verčiamas dalyvauti antilenkiškoj akcijoje, tai yra dalykas, kuris neturi nieko bendra su dviejų tautų santykiais, kuriuos reikia taisyti bei plėsti, o ne nuodyti. [...]

Kiek tai [esą lietuviai - hitlerininkai] priešinga teisybei, parodo mūsų laikysena Vokietijos ir Lenkijos atžvilgiu, o ypač 1939 metų įvykiai. Tuo metu, kai latviai varė lenkų pasiuntinį, mes, Lenkijai esant parblokštai, patikindavom Lenkijos pasiuntinį, kad jo padėtis palieka nepakeista. Nežiūrėdami Vokietijos ir Sov. Sąjungos spaudimo, mes priėmėm desėtkus tūkstančių jų kareivių ir pabėgėlių. Pagaliau, jiems yra žinoma mūsų laikysena pagrindiniu klausimu (7), kuri buvo visos mūsų vėlesnės tragedijos priežastimi. Šitus faktus jie turėtų visados atsiminti ir juos tinkamai įvertinti.[...]

(7) turima omenyje, kad Lietuva tada nepanaudojo karinės jėgos, kad atsiimtų Vilnių

[6]

[Roma] 1942. X. 31

[Dr. A. Geručiu]

Mielas Daktare,

[...]

Ta aplinkybė, kad bolševikai galėjo dumti akis pasauliui tariamais rinkimais ir pan., yra padariusi mums labai daug žalos. Šita žala būtų padvigubinta, jei dabar dar ir Vokietija iš savo pusės, kėsindamasi prieš Lietuvos nepriklausomybę, galėtų operuoti panašiu būdu sufabikuotais argumentais. Žinoma, vokiečiai gali tokių argumentų ir patys susifabikuoti, tačiau mes prie to savo rankos pridėti neprivalome. Savo laiku aš pritariau Kazio pastangoms susitarti su vokiečiais dėl nepriklausomybės atstatymo, bet tai dariau dviem sumetimais: dėl pačios nepriklausomybės ir dėl to, kad būtų sudarytas argumentas prieš bolševikų pretenzijas.

Nepasisėkus šitai politikai ir, jei negalima ją įvykdyti dabar, laikau, kad mums naudingiau būti okupacijos ar vienpusiškos aneksijos objektais, negu pasidaryti tariaimais subjektais tam, kad iš mūsų išgautų parašą, pažeidžiant mūsų nepriklausomybę. [...]

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

[7]

Jo Ekscelencijai
Ponui Respublikos Prezidentui
Antanui Smetonai

[Roma] 1942. XII. 17

Aukštai Gerbiamas
Ponas Prezidente,

Naudodamasis tuo, kad p. Min. Girdvainis turi saugų kelią susisiekti su p. Min. Žadeikiu, rašau Tamstai, prašydamas priimti labai širdingus linkėjimus, kuriuos mes visi – mano žmona, p. Girdvainis, p. p. Gauriliai (8) ir aš pats – Kalėdų ir Naujųjų Metų proga siunčiame Tamstai ir Poniai Prezidentienei.

Gaunamomis iš Lietuvos žiniomis, vokiečiai plėšia mus kiek tik gali, o dabar jie gali nepalyginamai daugiau kaip ano karo metu. Grobia viską, privatų ir valstybės turtą, valdžios priemonėmis ir privačia iniciatyva. Ir vis dėlto bolševikų okupacijos pakeitimas vokiečių okupacija mums yra didelis žingsnis pirmyn, Nepriklausomybės atstatymo linkui, nes bolševikų okupacija – tai mirtis, kaip vėžio liga, kuriai vaistų nėra, o prieš vokiškąją šiltinę įtrėškimų yra ir, kaip matom, sąjungininkai juos vartoja labai sėkmingai.

Todėl aš tebesu tos nuomonės, jog mums pirmiausia, būtina sąlyga, kad bolševikų kariuomenė negalėtų Lietuvon grįžti. Esant šitai sąlygai, viskas kita susitvarkys, nes vokiečiai bus sutramdyti.

Labai gaila, kad mūsų ir šiaip neskaitlingi žmonės užsieniuose yra taip išsklaidyti, viens nuo kito tūks-

tančiais kilometrų atskirti. Neturime nei vienos vietos, kur būtų darnus, vieningas mūsų jėgų centras. Suprantamas dalykas, kad aš kalbu apie tai ne todėl, kad kur nors trūktų gerų galvų – gerų galvų ir gerų norų yra visur – bet dėl to, kad daugiau žmonių daugiau naudingo darbo nuveikti gali. Galop, juk taikos metu laikėm užsienio reikalų ministeriją, juo labiau tad šiuo laiku būtų reikalo turėti kokį darbo centrą, kad ir miniatiūroj.

Štai kodėl aš su dideliu susirūpinimu galvoju ne tik apie tą, jau nebetolimą laiką, kai susirinks taikos konferencija ar kuris kitas organas tvarkyti Europai, bet ir apie dabarties darbą.

Iš p. Žadeikio raštų matau, kad dėl mano telegramos, kurią siunčiau Tamstai bene 1941 m. balandžio mėnesį per p. Šaulį ir p. Žadeikį ir kurioje minėjau apie „du žinomu aktu“, buvo kilęs tam tikras nesusipratimas. Nors iš to nebuvo jokių pasekmių, vis dėlto noriu precizuoti, jog mano minėti „du žinomi aktai“ buvo Kybartų aktai (9), nes pagal Konstituciją tikrai tokie aktai nereikalingi kontrasignacijos.

Neseniai man rašė p-lė Rusnė Šilingaitė, kad jos tėvas yra deportuotas kartu su žmona ir dukterim Raminta. Iš kitų Tamstos artimesnių bendradarbių yra deportuoti: Julius Indrišiūnas, Benediktas Grėbliūnas-Grėbliauskas ir Dr. Janavičius. Pastarasis 1941 m. gegužės mėn. buvo Čekos nuteistas 8 metus kalėti ir išvežtas į Severo-Pečorskij lager, geležinkelio stotis Kotlas.

Jei Tamsta turėtų kada reikalo man parašyti, prašau malonėti siųsti laišką per p. Min. Žadeikį.

Pakartodamas širdingiausius linkėjimus, prašau priimti, Ponas Prezidente, mano labai gilios pagarbos žodžius.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(8) Juozas Gaurilius – atstovybės prie Šv. Sosto bendradarbis

(9) Šiais aktais atgaline data (1940.VI.15) Prezidentas Antanas Smetona atleido iš pareigų Ministrą Pirmininką Antaną Merkį ir visą jo sudarytą Vyriausybę ir paskyrė Stasį Lozoraitį Ministru Pirmininku, pavesdamas jam pavaduoti Prezidentą

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a
1943. II. 24

[Kolegoms Lietuvos diplomatomams]

„Basler Nachrichten“ N. 46 (II. 16) straipsnyje „Litauen und das Internationale Gewissen“ (10) tarp ko kita paskelbta, jog 1937 m. Lietuvos Vyriausybė padariusi Lenkijos Vyriausybei pareiškimą, kad Lietuva nepuls Lenkijos, pabrėždama, kad šitas pareiškimas liečia ne tik ano meto padėtį, kurios vyriausia žymė buvo aštrus įtempimas tarp Reicho ir Sov. Sąjungos, bet turės galios taip pat ir tuo atsitikimu, jei pasakytų valstybių priešingumas išnyks ir užleis vietą bendradarbiavimui.

Štai „Basler Nachrichten“ žinia yra tikra. Štai kuriozais aplinkybėmis buvo padarytas Lietuvos Vyriausybės pareiškimas.

1933 m. Lietuvos Vyriausybė, ieškodama kelių pagerinti santykius su Lenkija ir paruošti dirvą ginčui išspręsti, įsileido „Gazeta Polska“ atstovą p. Katelbachą. Netrukus pasirodė, kad p. Katelbach ne tik negali prisidėti prie santykių pagerinimo, bet priešingai – veda prie santykių paastrinimo. Priežastis buvo Katelbacho neceremoningoj laikysenoj lenkų mažumos Lietuvoje atžvilgiu. Į tai Lietuvos Užsienio Reikalų Ministeris (11) atkreipė Lenkijos Užsienio Reikalų Ministerio dėmesį 1935 m. Ženevoj, Tautų Sąjungos plenumo metu. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos Vyriausybė nusistatė palaikyti neoficialų kontaktą su Lenkijos Vyriausybe per savo patikimą žmogų, kuris kartu būtų gerai priimtas Varšuvoj. Šitoks žmogus buvo surastas asmenyje p. Kazimiero Narutavičiaus, Lietuvos piliečio, Dzidų dvaro savininko, Lietuvos Valstybės Tarybos nario a. a. S. Narutavičiaus sūnaus ir Lenkijos Prezidento a. a. Gabrieliaus Narutavičiaus brolo.

P. K. Narutavičius, vykdydamas savo misiją, daug kartų buvo nuvykęs Varšuvon.

1937 m., tęsiant kontaktą su Lenkijos Vyriausybe, buvo rasta reikalinga painformuoti Varšuvą apie pagrindines Lietuvos politikos tezes apskritai ir apie jos laikyseną Lenkijos atžvilgiu atskirai. Šiam tikslui mūsų Užs. Reik. Minis-

teris suredagavo kalbamo pareiškimo projektą, kuris buvo apsvarstytas ir priimtas posėdyje pas Respublikos Prezidentą, dalyvaujant Ministeriui Pirmininkui J. Tūbeliui, Ministerio Pirmininko Pavaduotojui, Susisiekimo Ministeriui J. Stanišauskui, Kariuomenės Vadui Gen. S. Raškiui ir Kariuomenės Štabo Viršininkui Gen. J. Černiui. Užsienio Reikalų Ministeris buvo įgaliotas tą pareiškimą pranešti per p. K. Narutavičių Lenkijos Vyriausybei.

Atlikdamas šį pavedimą, p. K. Narutavičius, nuvykęs į Varšuvą, perdavė pareiškimą Lenkijos užs. reik. min. p. Bek'ui, dalyvaujant Lenkijos Generalinio štabo viršininkui gen. Stachiewicz'ui. Procedūra buvo atlikta tuo būdu, kad Lietuvos Vyriausybės patikėtinis paskaitė pareiškimą iš Lietuvos Užs. Reik. Ministerio ranka parašyto rašto, o p. Bek jį užsirašė.

Apie šį įvykį, lygiai kaip iš viso apie K. Narutavičiaus misiją, be nurodytų posėdžio pas Respublikos Prezidentą dalyvių, Lietuvos pusėje žinojo U.R.M. Generalinis Sekretorius J. Urbšys.

Eventualiai operuojant šiomis žiniomis, reikia atsiminti, kad p. p. Stanišauskas, Urbšys ir Narutavičius yra bolševikų deportuoti.

(10)) „Lietuva ir tarptautinė sąžinė“

(11) t. y. Stasys Lozoraitis

[Roma] 1943. III. 11

Mielas Ponas Turauski,

[...]

Pagal visą mūsų patyrimą, o ypač einant daviniais apie padėtį Lietuvoj ir kitur, nėra pagrindo laukti, kad dalykas galėtų būti išspręstas mums priimtinu būdu ar iš viso koku nors *raisonable* (12) būdu. Tam yra ar per vėlu, ar dar per anksti. Per vėlu todėl, kad Lietuvoj vokiečiai yra per daug užsivarę kiekvienoj srityj ir dabar joku būdu iš užimtų pozicijų nepasitrauks, net jei ir sutiktų duoti tai, ką jie vadintų nepriklausomybe. Prileiskime, kad jie, pav., sutiktų, kad būtų sudaryta ne nacionalsocialistinė vyriausybė, bet argi jie galėtų likviduoti visokias [okupacines ūkio struktūras]?

Ar leistų mūsų darbininkams grįžti iš Vokietijos, nustotų alinę ir plėšę kraštą, grąžintų į ūkius išstremtus pasienio ūkininkus? Mano įsitikinimu, nėra, deja, jokios vilties, kad mes galėtume gauti tokią padėtį, kuri būtų bent kiek panaši į Suomijos ar net Slovakijos padėtį. [...]

Visa tai nereiškia, kad su vokiečiais visai nereikia kalbėti apie nepriklausomybės (kaip mes ją suprantam) atstatymą. Žinoma, galima kalbėti, bet tiems pasikalbėjimams vieninteliai kompetentingi yra žmonės krašte. Jie yra tokie pat geri patriotai, kaip ir mes, apie bendrą politinę padėtį nusimano tiek pat, kiek ir mes, bet turi prieš mus tą pirmenybę, kad žino, ko reikia pagerinti krašto padėčiai. [...]

Spaudžiu ranką. Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(12) *protingu, racionaliu (pranc.)*

[10]

[Roma] 1943. VI. 1

[P. Žadeikiui]

Aukštai gerbiamas Ponas Ministeri,

Labai ačiū už I.14 raštą N. 167 ir malonius linkėjimus. Atsakymą kiek nudelsiau, nes esant reikalui koncentruoti kiek galima laišku turinį, norėjau palaukti ligi susirinks daugiau žinių iš Lietuvos. [...]

Raudonu pieštuku išbrauktos vietos [siunčiamoje su šiuo laišku medžiagoje], mano nusimanymu, netinka spaudos ar šiaip viešai informacijai, bet ir jos gali būti praneštos konfidencialiai JAV Vyriausybės žiniai. Braukydamas tekstus, turėjau tikslą apsaugoti žmones nuo okup. valdžios represijų arba nesuteikti vokiečiams žinių, kuriomis eidami jie galėtų susekti informacijų šaltinius ar kokios akcijos krašte branduolius. Žinoma, platesniems sluoksniams būtų įdomu žinoti, pav., kurios mūsų polit. srovės leidžia nelegalius laikraščius. Ir vis dėlto nuo tokių žinių skelbimo tenka susilaikyti, nes jos galėtų nurodyti

tam tikrą kryptį tyrinėjimams ar represijoms.

Skelbiant šitą medžiagą, bus geriausia pranešimus parafrazuoti, nes negalime būti visai tikri dėl kelių, kuriais pranešimai eina iš Lietuvos ar Vokietijos.

Prie visų šių rezervų prisidės, žinoma, tos, kurių padarysi Tamsta, išeidamas iš vietos sąlygų.

Kai dėl mano kelionės, tai aš nuo pat pradžios buvau ir tebesu pasiryžęs važiuoti ten, kur mano darbas būtų nauingesnis. Nuo pat pradžios maniau, kad tokia vieta yra JAV, juo labiau kad iš tenai, turbūt, būtų lengviau, reikalui esant, nuvažiuoti ir pas Bronių (13). Savo laiku mano pastangos įvažiuoti pas Jus nepasisėkė. Džiaugiuosi tad, turėdamas įspūdį, kad bent dabar dalykas turi geresnių perspektyvų ir lyg gali būti pradėtas svarstyti konkrečiau. Mano nuomone, būtų nepraktiška atidėti kelionę ligi karo paliaubų ar ligi aš atsidurčiau anglo-saksų okupacijoje. Juo anksčiau mobilizuosime savo jėgas, juo bus geriau. [...]

Grįžtant prie karo paliaubų, tenka bijoti, kad, ligi jos įvyks, daugelis sprendimų jau bus padaryti. Antra vertus, kada jos dar beįvyks? Kai dėl Italijos okupacijos, aš, profanas būdamas, manau, kad užėmimas Italijos, kurią nuo Vokietijos atskiria Alpės, vargiai besuteiktų sąjungininkams tokių lengvatų, kaip, pav., Balkanų užėmimas. Todėl man kyla klausimas, bene bus Italija vienas tų kraštų, kurie bus okupuoti paskutiniai, bent kiek tai liečia jų visą teritoriją ar žymią jos dalį. Be viso to, yra labai galimas dalykas, jog karo veiksmams baigiantis kontinentas bus tiek karo ir vidaus neramumų dezorganizuotas, kad ne tik į Ameriką, bet ir tramvajum kurį laiką nebus galima važiuoti.

Jeigu mano kelionės projektas imtų pas Jus konkretizuotis ir tektų rūpintis technikos dalykais, tai aš pats tegalėčiau pasirūpinti italų, ispanų ir portugalų vizomis. Dėl visa ko kita man tektų atsidėti Tamstos demaršais, įskaitant čia ir teisę kuriuo nors būdu iš Lisabonos vykti į Ameriką.

Tų technikos dalykų tarpe yra, beje, ir mano šeimynos klausimas. Išvažiuodamas dirbti viešai (ar viešiau, kaip lig šiol) politinį darbą, jos čia palikti negalėčiau, nes esu vienas daugiausiai įsipykusių vokiečiams Lietuvos politikų. Nors iš Vyriausybės pasitraukiau 10 mėnesių prieš karo pradžią, vokiečiai, kaip vis dar girdėti, daugelį dalykų, įvykusių man ne-

sant Vyriausybėje, verčia ant mano galvos. Atrodytų normaliausia, jei mano šeima galėtų važiuoti kartu su manim.

Suprantamas dalykas, kartą išvažiavęs iš Italijos, negalėčiau čia grįžti ligi sąlygos nepasikeistų, nes manęs atgal italai neišleistų.

Siųsdamas daug linkėjimų, palieku didžiai Tamstą gerbiąs

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(13) pas Bronių Kazį Balutį, t. y. į Londoną

[11]

Roma, 1943. VI. 6

[Dr. A. Valiukėnui]

Aukštai Gerbiamas Daktare,

Širdingai ačiū už Tamstos V. 26 laišką, kuris atėjo V. 31. Atsakymo į mano laišką, kurį Tamsta mini, nesu gavęs. Bet tai nesvarbu. Svarbu, kad Tamsta esi sveikas ir gyvas ir kad pertrauka mudviejų susirašinėjime nebuvo išaukta kokių ypatingų įvykių.

Nors nesu matęs Dr. Dirmėikio (14) brošiūros, mane kiek stebina priekaištai, kad jis iš Lietuvos – Sov. Sąjungos santykių nepadarė išvadų, nušviečiančių mus ištikusios katastrofos priežastis. Iš tikrųjų tos priežastys glūdi tikrai Maskvos vyriausybės maskoliškai-komunistiniame imperializme ir tose, ne nuo mūsų pareinančiose, aplinkybėse, kurios leido bolševikams vykdyti savo ekspansiją į Vakarus. Visa tai neturėjo nieko bendra su vienokiais ar kitokiais mūsų ir Sov. Sąjungos santykiais, kuriuos, beje, mes stengėmės išlaikyti geros kaimynystės lygmenyje, nesuteikdami tačiau jiems niekados kokio artimesnio bendradarbiavimo charakterio. Kažin, ar Tamstai būtų sunku gauti Dr. D. brošiūrą ir man ją atsiųsti?

O kai dėl p. Respublikos Prezidento *pro memoria*, tai aš visai nesistebiu, kad jo paskelbimas spaudoj sukėlė nuo-

monių skirtumą. Spėju, kad tai yra *pro memoria*, surašytas 1940. VI. 1–25 ir liečiantis Vyriausybės pasitarimus dėl Ministerio Pirmininko kelionės Maskvon padarinių ir dėl bolševikų VI. 14 ultimatumo. Jei tai tas pats dokumentas, tai jo paskelbimą laiku didžiai apgailėtina. Ir štai kodėl.

Yra sena ir didesnio patyrimo žmonių, negu mes, žiūrima taisyklė neskelbti nieko apie vadinamą *cuisine interieure* (15), kiek ji liečia aktualiuosius užsienio politikos reikalus, nebent tik to reikalaujant svarbūs krašto interesai. Šiuo atsitikimu jokie krašto interesai nepateisina tokių revelacijų. Priešingai, jų skelbimas yra kenksmingas Lietuvos interesams pirmiausia dėl to, kad tokios žinios gali būti bolševikų panaudotos prieš Lietuvą.

Pasikėsinimas prieš Lietuvos nepriklausomybę buvo vienas ryškiausių Sov. Sąjungos nusikaltimų. Apie tai tad ir tereikia kalbėti, šaukti, rašyti. Skelbimas gi tokių žinių, kaip laikėsi mūsų Ministeris Pirmininkas, ar buvo energingas, ar apatiškas ir pan., gali nukreipti dėmesį nuo Sov. Sąjungos veiksmų.

Tai reikia atsiminti, ypač matant, kaip bolševikai stengiasi apdumti akis pasauliui ir kaip dar daug žmonių duodasi apdumiami dėl kvailystės ar dėl baimės. Galimas dalykas, jog bėdnas Merkys buvo nustojęs lygsvaros tomis tragiškomis 1940 m. birželio dienomis, bet ar tai ir reikia mums dabar vilkti viešumon? *Haben wir keine anderen Sorgen?* (16) Skelbkime verčiau, kad nei tada, nei, pav., panaikinus internacionalą, Molotovas nenustojo būti komunistiniu žuliku.

Tuščias ir bergždžias dalykas yra liesti ir erzinti žaizdas. Gelbėti sergančiam žmogui nesvarbu sužinoti, ar ir kas jį blogai gydė praeity, bet svarbu nustatyti, kuria liga jis serga dabar ir kaip jį tuojau gydyti. Žinoma, tauta nori ir turi patirti, kaip ir dėl ko nelaimė ją ištiko. Tačiau tą tautos reikalavimą tegalima patenkinti ne skelbiant atskirus epizodus, bet pateikiant visą paruoštą užsienio bei vidaus politikos dokumentaciją ir pasibaigus tam tikram įvykių ciklui.

Tuščias, bergždžias ir kenksmingas darbas yra tokioj padėty, kaip mūsų, liesti ir erzinti žaizdas, nes tai veda prie nesantaikos. Net jei būtų galima dabar nustatyti ir būtų nustatyta, jog padaryta klaidų ir tos klaidos buvo nelaimės priežastimi, tai ir tada reikėtų, sukandus dantis, galvoti ne apie tai, kas reikėjo daryti prieš trejus metus, bet apie tai, kas darytina dabar anų klaidų pasekmėms panaikinti; ir tada

reikėtų ieškoti savo tarpe ne gaisro kaltininkų, bet gesinti gaisrui talkininkų. Lietuvos darbe talkininkas yra kiekvienas lietuvis, ne komunistas. O kam turi tekti svarbesnis vaidmuo, po tokių didelių sukrėtimų paaiškėja beveik automatiškos atrankos keliu. [...]

Visa, ką aš čia sakau, neprejudikuoja nei eventualių kaltinimų esmės, nei moralinės ar net baudžiamosios atsakomybės klausimų, kurių svarstymas tačiau turi būti atidėtas tinkamam laikui. O ligi tas laikas ateis, galvojant apie tariamąsias ir tikrąsias klaidas, galima kiek pasiguosti, kad nuo jų niekas nėra apsaugotas. [...]

Ar neturi Tamsta kartais žinių, kaip gyvena kun. Dekanas Mironas (17)? Pernai kurį laiką susirašinėju su juo, bet vėliau tai nutrūko. Lietuvos laikraščių jau nebeprašau, nenorėdamas kvaršinti Tamstai galvos neįvykdomais prašymais. Būsiu labai dėkingas už kiekvieną laišką, ypač žinodamas, kad Tamsta, sunkiai dirbdamas, mažai laiko teturi.

Siųsdamas daug gerų linkėjimų, prašau sveikinti p. Min. Škirpą, p. Skipitį, p. J. Aleksą, jei jis Berlyne.

Spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(14) *Bronius Dirmeikis, buvęs prieš karą „Lietuvos aid“ redaktorius*

(15) *vidaus virtuvė (pranc.), t. y. medžiaga vidaus vartojimui*

(16) *Ar mes neturime kitų rūpesčių? (vok.)*

(17) *Vladas Mironas, buvęs Ministras Pirmininkas*

[12]

[Roma] 1943. VI. 15

[P. Žadeikiui]

Aukštai gerbiamas Ponas Ministeri,

[...]

Dr. Valiukėnas buvo pranešęs, kad Šiaulių laikraščiui „Tėviškė“ paskelbus p. Respublikos Prezidento *pro memoria*, kilo visuomenėje tam tikrų

nuomonių skirtumų dėl tokių skelbimų tikslingumo. Norėdamas ir iš savo pusės paveikti atitinkamus Lietuvos sluoksnius, savo nuomonę išdėstiau laiške [dr. Valiukėnui], kurio ištrauką čia siunčiu. Suprantamas dalykas, kad mano nusistatymas liečia bet kam ir bet kieno daromų priekaištų kėlimą viešumon ryšyje su bolševikų agresija. Siųsdamas laišką paštu, tegalėjau kalbėti apie bolševikus, bet gavėjas supras, jog lygiu būdu turėjau galvoj ir vokiečius.

Jei gerai supratau, Tamsta (rašte N. 167) laikai naudinga pradėti derybas su Lenkija dabar, nes vėliau, mišriajai okupacijai įvykus, lenkai, kaip Tamsta teisingai sakai, būtų ant balno, o mes pėsti. Žinoma, net ir neturėdami dabar dipl. santykių su bolševikais, lenkai negali leisti sau liuksuso per daug erzinti juos, bet atrodo, kad derybų slaptumas būtų pakankamas vaistas nuo sunkumų iš sovietų pusės. Šiaip jau, pasakyti, kad lenkai santykiuose su mumis turi atsižiuoti sovietų veiksnio, geriausiai galėtų patys lenkai.

Būtų sunku nustatyti tikslia ir bendra formule, kiek Vyriausybės nebuvimas aprėžia mūsų veikimo laisvę. Geriausia spręsti apie tai kiekvienu atskiru ir konkrečiu atsitikimu. Vis dėlto aš manau, kad šiuo klausimu galima rasti tam tikrų bendrų dėsnių ir juos išmintingai vykdyti praktikoje, k. a., kad dėl organo, paskirto kuriai funkcijai atlikti, nebuvimo negali nukentėti pati funkcija – šiuo atsitikimu Lietuvos interesų gynimo funkcija – ir kad Vyriausybei nesant padarytieji aktai tam tikrais atsitikimais turi ar gali turėti provizorinį pobūdį, nes jų patvirtinimas turi ar gali būti rezervuotas Seimui arba Vyriausybei.

Tokiu būdu Vyriausybės nebuvimo faktas neturėtų būti kliūtimi mūsų autoritetingoms įstaigoms ir organizacijoms rūpintis neatidėliotinais Valstybės reikalais. [...]

Siųsdamas daug gerų linkėjimų, ypač dėl Tamstos vardo dienos, ligi kurios, tikiuosi, mano laiškas Tamstą pasieks, lieku

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

Tęsinys kitame numeryje

Vygantas VAREIKIS

KLAIPĖDOS KRAŠTO PRARADIMAS: TARP ILIUZIJŲ IR *REALPOLITIK**

Kapituliacija

Kovo 21 dieną Juozas Urbšys Ministrų Tarybos posėdyje, pirmininkaujant Antanui Smetonai, perteikė pokalbio Berlyne turinį. Išklausius ministro pranešimą, buvo nutarta kraštą perleisti Vokietijai ir apie tai informuoti Klaipėdos Konvencijos garančių – Prancūzijos, Italijos ir Didžiosios Britanijos – atstovus Kaune. Tačiau šios šalys jokių vilčių nesuteikė. Tai patvirtino Lietuvos diplomato Broniaus Kazio Balučio telegrama iš Londono. Anglijos užsienio reikalų ministras lordas Edwardas Halifaxas kovo 22 d. jam pareiškęs: „Primo, anglų Vyriausybės užuojautą; secundo, mes manome, kad su bet kokia vyriausybe, išskyrus vokiečių, galima būtų buvę klausimą abiem šalims patenkinimai sureguliuoti; tertio, Britų vyriausybė, apgailestaudama, kad taip turėjo įvykti, mano, kad Lietuvos vyriausybė tokiomis aplinkybėmis, neturėdama jokios kitos išeities, kitaip negalėjo pasielgti.“¹

Dar nepasirašius oficialių krašto perleidimo dokumentų, kariuomenei buvo duoti pirmieji įsakymai sustiprinti apsaugą Lietuvoje (išskyrus Klaipėdos kraštą) ir pradėti slaptą karinę evakuaciją Klaipėdos krašte. Įdomiausia, kad gabenti ginklus į Kretingą buvo pradėta kovo 20 dienos ryte, kai Urbšys dar tik kalbėjosi su Ribbentropu Berlyne, jie buvo vežami ir visą kitą dieną. Jau kovo 3 d. kariuomenės štabas nurodė 6-ojo pėstininkų pulko vieną batalioną

skubiai perkelti į Kretingą, kur turėjo vykti pulko mobilizacija karo atveju, o kitą – priedangos – batalioną palikti Klaipėdoje ir atleisti nuo mobilizacijos. Klaipėdos krašto rezervistų įsakyta nemobilizuoti.² Kovo 17 d. 6-ojo pėstininkų pulko vadas gen. št. pulk. A. Breimelis gavo įsakymą evakuoti dalį pulko amunicijos į Kretingą, nes ten buvo perkeltas pulko mobilizacijos centras. Evakuacija prasidėjo.

1938 metų gruodžio mėnesį Krašto apsaugos ministerija buvo parengusi direktyvą ŠADIR: konstatuota, kad Klaipėdos krašte, kariuomenei atsitraukus, dėl gyventojų nepalankumo partizaniniai karo veiksmai, skirtingai negu Didžiojoje Lietuvoje, būtų neįmanomi. Numatyta, kad pavojaus atveju 443 Klaipėdos miesto šauliai surinktų ir į 6-ąjį pėstininkų pulką pristatytų turimas transporto priemones.³

Karo pavojaus Klaipėdos krašte atveju šauliai turėjo malšinti vietinių vokiečių pasipriešinimą, padėti pasienio policijai sustiprinti sienos apsaugą, saugoti strateginius objektus. Nurodyta, kad traukdamiesi jie rengtų kliūtis priešui, naikintų infrastruktūrą, surinktų ir kariuomenei pristatytų transporto priemones. Klaipėdoje šauliai turėjo saugoti įvairius objektus: paštą, uostą, tiltus, gamyklas, sandėlius, komendantūrą. Deja, šaulius teko nuginkluoti. Vėliau 6-ojo pėstininkų pulko vadas raporte rašė: „XX Klaipėdos šaulių rinktinė buvo laikoma realia pajėga Klaipėdos krašte. Reikalui esant jai buvo numatyta operatyvniai uždaviniai – saugoti Centro valdžios įstaigas. Pasitikėti kaip realia jėga šiuo kritišku momentu pasirodė didžiulė

* Tęsinys iš nr. 2. Pabaiga.

Kovo 22 d. 5 val. ryto vokiečių pėstininkai įžygiavo į Klaipėdos kraštą Karalienės Luizės tiltu

klaida. Šaulius prisiėjo nuginkluoti iš kovo 21 į 22 d. naktį. Jų ginklai buvo pergabenti į kareivines. Nuginklavus šaulius sugriuvo visokie operatyviniai planai ir buvo atsidurta prieš minios šeiminingumą. Panaudoti 6 PP dalinius, buvusius Klaipėdoje, Centro Valdžios įstaigas saugoti buvo lygu išsibarsčius siaučiančioje minioje sutirpti.⁴

Kovo 21 dienos vakare prie 6-ojo pėstininkų pulko kareivinių pradėjo rinktis karingai nusiteikusi minia. 22 val. 10 min. trečiosios pėstininkų divizijos vadas divizijos generolas M. Rėklaitis, gavęs kariuomenės vado įsakymą trauktis iš Klaipėdos krašto, 22 val. 30 min. telefonu apie tai informavo 6-ojo ir 7-ojo pėstininkų pulkų Klaipėdoje vadus pulkininkus A. Breimelį ir P. Genį.⁵ Saugomi kareivių kuopos su sunkiuoju kulkosvaidžiu, kunigaikščio Margirio (6-ojo) pulko pėstininkai savo karinę amuniciją susikrovė į sunkvežimius.

Pasitraukimas: 1939 m. kovo 22 d.

Išaušo saulėtas kovo 22-osios, trečiadienio, rytas. Juozas Urbšys su juridiniais ekspertais doc. Petkevičiumi ir dr. Krievicku dar tik sėdo į vokiečių atsiųstą lėktuvą skristi į Berlyną, o virš Klaipėdos jau prašvilpė keli vokiečių lėktuvai su

svastikomis. Tai buvo pirmasis Reicho pasisveikinimas, lietuviams sukėlęs paniką. Uosto darbininkai – lietuviai ir vokiečiai – aptarinėjo įvykius ir gandus. Apie 9 valandą staiga pradėjo kaukti galinga Smeltės celiuliozės fabriko sirena, jai pritarė ir kitų fabrikų sirenos. Uoste stovintys vokiečių laivai irgi įjungė sirenas. Ėmė skambinti visų miesto bažnyčių varpai. Klaipėdos vaizdas tą rytą pasikeitė per akimirką. Pradėjo dygti trispalvės Klaipėdos krašto ir Reicho vėliavos su svastikomis ir Hitlerio portretais. Vėliau liko vien nacių vėliavos. Išskambinti vėliavas su svastikomis nurodė Vokietijos vyriausybė, nors Klaipėdos kraštas formaliai vis dar buvo Lietuvos suverenumo.

Klaipėdiškiai atsidūrė visiškoje nežinioje. Kauno radijo stotis transliavo lengvą pramoginę muziką – jokios informacijos, jokio patarimo. Užtat vokiškos radijo stotys trenkė skambius maršus, pertraukiamus iškilmingų *Sondermeldung* apie „išvaduotą“ Klaipėdą, ir patarinėjo gyventojams nebėgti iš krašto, nes Vokietijos Reichas visiems garantuosiąs darbą ir gerą gyvenimą.

Klaipėdos krašto gubernatorius Viktoras Gailius kovo 22 d. išleido atsišaukimą, raginantį, kad „santykiai po Klaipėdos krašto atidavimo išliktų ir toliau draugiški. Gyventojai laikytųsi ramiai, nepasiduotų jokiems drumstimams ar gandams“⁶.

Lietuvos aide jau tą dieną buvo išspausdintas komunikatas, kad Lietuva perduos Klaipėdos kraštą, bet perduoti jį taip greitai nebuvo pasirengta, nesuskubta išvežti gubernatūros ir Lietuvos įstaigų turto, archyvų ir dokumentų. Klaipėdos vyriausybinių įstaigų vadovai dėl evakuacijos kreipėsi į 6-ojo pėstininkų pulko vadą A. Breimelį, nes niekas neturėjo informacijos, kaip reikėtų elgtis⁷. Dėl skambučių gausos sutriko Klaipėdos automatinės telefonų stoties darbas. Vokiečiai, kaip pažymėjo Martynas Ansysas, turėjo aiškų tikslą – forsuoti krašto užėmimą pagal jau ne kartą išbandytą scenarijų,

kad į savo rankas perimtų kuo daugiau archyvinės medžiagos, turto ir bankų indėlių.⁸ Iki vidurdienio visas Klaipėdos miesto vyriausybės įstaigas ir Jakų radijo stotį užėmė SA būriai. Į lietuvišką „Ryto“ spaustuvę atėję SA kariškiai ir *Ordnungsdiensto* smogikai pareiškė, kad darbas nutraukiamas, ir ją užrakino. Tą dieną išėjo paskutiniai *Lietuvos keleivio* ir *Vakarų* numeriai. Direktoriaus paskolintas sunkvežimis, kuriuo buvo vežamos gubernatūros bylos, sugedo viduryje gatvės, o vokiečiams buvo gardaus juoko, kad „žemaičiai netvarkingai bėga“.⁹ Sunkvežimis su bylomis buvo partemptas į gubernatūros garažą ir ten stovėjo iki 1940 metų vasaros, kai Lietuvos generalinis konsulas Klaipėdoje sovietų ir nacių susitarimu buvo uždarytas, o bylos, prieš tai peržiūrėtos gestapo pareigūnų, atiduotos sovietams.¹⁰

Evakuacija iš Klaipėdos vyko chaotiškai, niekas neturėjo aiškios informacijos, laiku negavo nurodymų. Karinei amunicijai išvežti trūko transporto, o pažadėtasis vėlavo arba neatvyko. Kovo 22 dieną Klaipėdos krašte Lietuvos vyriausybė jau nebekontroliavo padėties.

Apie pietus, išgabenusi tik dalį amunicijos, iš Pagėgių išvyko 7-ojo pėstininkų pulko dviratininkų kuopa. 16 val. į Klaipėdą pagaliau atvyko sunkvežimiai iš Kretingos ir Telšių, skirti karinei amunicijai evakuoti.¹¹ 18 val. Klaipėdos komendantas pulkininkas J. Andrašūnas atvyko į 6-ąjį pėstininkų pulką.¹² Prie kareivinių buvo neramu – į jas jau du kartus buvo įsiveržusi nacių minia ir Lietuvos kariams teko juos išstumti jėga. Pulke budėjo sustiprinta apsauga, kulkosvaidžiai buvo kovinės parengties.¹³ Į Klaipėdos komendantūrą atvykę SA kariškiai, tarp jų buvo ir tarnavusių Lietuvos kariuomenėje, pareikalavo atiduoti ginklus ir bandė sutrukdyti išvežti bet kokią turtą.¹⁴

18 val. Berlyne, Tempelhofo oro uoste, nusileido Juozą Urbšį atskraidinęs lėktuvas.

Organizuotą pasitraukimą iš Klaipėdos trukdė vietiniai nacistai, gavę nurodymus iš Reicho pareigūnų, atvykusių į Klaipėdą dar prieš sutarties, perleidžian-

čios kraštą Vokietijai, pasirašymą. Žmonės nervingai grūdosi geležinkelio stotyje, vakarėjant įtampa vis labiau augo. Devintą valandą vakaro perpildytas paskutinis civilinis traukinys Klaipėdos stotyje laukė leidimo išvykti. „Traukiniui dar neišėjus, prieš pat 10 val. kilo kažkoks subruzdimas ir pasigirdo vokiškos komandos. Pažiūrėjęs pro langą, pamačiau į peroną įeinant keletą aukštų vokiečių policijos ir SS karininkų ir jų tarpe iš laikraščių nuotraukų pažįstamo SS vado ir gestapo viršininko Heinrich Himmlerio veidą. Sustojęs per savo storuosius akinių stiklus jis dairėsi stotyje ir žiūrėjo į vykstantį susigrūdimą prie išvažiavimui paruošto traukinio. Davė keletą įsakymų. Kai kurie vietiniai gyventojai ir geležinkelio tarnautojai, pro šalį praeidami, nesusilaikė jo nepasveikinę su „*Heil Hitler!*“¹⁵ Pagaliau gerokai pavėlavęs traukinys pajudėjo Kretingos link. Keleiviai lengviau atsidoso.

Berlynas stengėsi sudaryti įspūdį, neva Klaipėdos kraštą Lietuva perduoda „savo noru“. Nors kai kurie vokiečių autoriai mėgsta kartoti Vokietijos užsienio ministerijos sekretoriaus Ernsto von Weizackerio, dalyvavusio derybose, žodžius, kad lietuviai atidavė Klaipėdą „*halb Freiwillig halb unfreiwillig*“¹⁶ (pusiau savanoriškai, pusiau prievarta), tačiau Vokietijos laikysena buvo ne kas kita, o karinis spaudimas ir politinis šantažas.

Vokietijos karo jūrininkų paradas Klaipėdoje

23 val. 55 min. Juozas Urbšys pasirašė Klaipėdos krašto perleidimo sutartį.

6-ojo pėstininkų pulko kariai iki 21 val. Klaipėdos geležinkelio stotyje pakrovė daugiau kaip 80 vagonų karinės amunicijos, bet vokiečių geležinkelininkai specialiai užlaikė garvežį, ir sąstatas negalėjo išvykti¹⁷. Tik atsiuntus garvežį iš Kretingos ir pulko vadui pagrasinus panaudoti karinę jėgą, jau naktį – 2 val. 30 min. traukinys pajudėjo Kretingos link. 2 val. 45 min. iš Klaipėdos kartu su komendantūros personalu sunkvežimiais pasitraukė 6-asis pėstininkų pulkas, 7 val. 40 min. jis be incidentų kirto Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos sieną. Kovo 23 dieną 8 val. ryto, paskutiniai du lietuvių karininkai Klaipėdos kareivines, kuriose jau seniai šeimininkavo vyrai su *Ordnungsdiensto* uniformomis, perdavė Klaipėdos krašto policijai.¹⁸

Reicho valdžioje

Kovo 22 dienos pavakarę Svinemiundėje įlipęs į šarvuotą karo laivą „Deutschland“, Hitleris pasuko Klaipėdos link. Šiame laive kovo 23 d. 1 val. 30 min., gavęs Ribbentropo telegramą, jis pasirašė Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos įstatymą. Hitleris pirmą kartą plaukė į tokią ilgą kelionę jūra ir taip toli į šiaurės rytus.

Kovo 23 d. 5 val. ryto 43-ojo pulko iš Tilžės ir 1-ojo pėstininkų pulko iš Kenigsbergo dalys Luizės tiltu, ant kurio lietuviški simboliai jau buvo pakeisti vokiečių vėliavomis, įžengė į Klaipėdos kraštą.¹⁹ Kavalerijos eskadrono dalys žygiavo Vilkiškės link, atvyko viena tankų kuopa. „Pamačius vokiečių būrius Priekulėje, džiaugsmas buvo begalinis: mes vėl buvome vokiečiai – tik tai buvo svarbu! Gyventojus, pasijutusias vokiečiais, gaubė euforija“, – prisiminė priekuliškis Gerhardas Jankus. Tą pačią dieną buvo mobilizuoti *Zollschutz*o – muitinių atsarginiai iš gretimų Rytų Prūsijos pasienio rajonų naujiems pasienio punktam organizuoti.

10 val. ryto Vokietijos karo laivų eskadra pasiekė Klaipėdos uosto prieigas. Dėl stipraus bangavimo ir didelės grimzlės „Deutschland“ negalėjo įplaukti į uostą, todėl Hitlerį nugabeno į krantą torpedinis kateris „Leopard“. 14 val. išlipęs į krantą, Hitleris pasisveikino su *Ordnungsdiensto* nariais ir

priėmė laivyno garbės parадą. Po to garsiuoju atviru mercedesu Malkų, Biržos ir Laukininkų gatvėmis nuvažiavo į Teatro aikštę. Stabtelėjęs prie „Lietuvos banko“ pastato, priėmė vokiečių karo komendanto Bredowo raportą. Iš teatro balkono pasakė kalbą, kuria pasveikino krašto gyventojus sugrįžus į Reichą. Fiureris sunkiai pakėlė kelionę jūra, tad jo kalba, anot stebėtojų, buvo blanki. Po to dar kartą priėmė garbės dalinių parадą, dar kartą pervaziavo per miestą, užtvindytą vėliavų su svastikomis, ir grįžo į laivą.²⁰

Kovo 24 dienos pavakare dvi sunkiosios artilerijos grupės, kavalerijos pulkas, 10 šarvuotųjų, motociklininkai ir dviratininkai, du pėstininkų batalionai grįžo į dislokacijos vietas Rytprūsioje.²¹

Vokiečiai nebejautė pavojaus. Padėtis Klaipėdos krašte normalizavosi. Vokiečių geležinkelininkai, pirmieji iš Rytprūsio atvykę į Klaipėdą, bėgiojo po parduotuves pirkdami taukus, mėsą, sviestą, kavos pupeles, šokoladą ir „Lino“ audinius, tad rytojaus dieną buvo apribotas sviesto ir riebalų pardavimas. Nerimą gyventojams kėlė gandai apie karą ir galimą mobilizaciją, ypač kad prie uosto pradėta statyti karinius įtvirtinimus. Kai krašte buvo įvesta markė, kilo dar viena maisto ir pramoninių prekių masinio pirkimo banga. Rytprūsio gyventojai vykdavo apsipirkti į Šilutę ar Klaipėdą. Ištuštėjusios parduotuvės, kritęs gyvenimo lygis sukėlė klaipėdiečių nepasitenkinimą, todėl Rytprūsio gauleiteris Erichas Kochas įsakė kontroliuoti buvusią Klaipėdos krašto sieną.²²

Klaipėdos krašte įvyko „kainų revoliucija“ – maisto produktų kainos pašoko iki Rytprūsio kainų lygio, o ūkio padargų, mašinų, dviračių, motorų ir trąšų kainos krito. Ūkininkai buvo patenkinti (1939 m. vasarą centneris bulvių Klaipėdoje kainavo 10 litų, o Lietuvoje – vos 2,40 lito), tačiau jiems buvo liepta pristatyti tam tikrą kiekį sviesto, kiaušinių ir gyvulių. Vasarą, ruošiantis Lenkijos puolimui, buvo rekvizuoti ūkininkų sunkvežimiai ir turguose gerokai sumažėjo produktų. Ekonominė klaipėdiečių padėtis pablogėjo – nuo 1939 m. kovo iki liepos mėnesio pirmojo būtinumo prekių kainos išaugo nuo 100 iki 250%. Nors pensijos buvo pakeltos 40–60%, tai nekompensavo gyvenimo lygio nuosmukio. Restoranai ištuštėjo. Pradėjo trūkti mėsos, bulvių, net silkų.

„Net nuostabu, kad taip trūksta prekių, – padarė išvadą lietuvių žvalgas, apsilankęs mieste 1939 m. vasarą, – galima pagalvoti, kad jų neatveža žemaičiai. Pavyzdžiui, turguje daugiausia tik gėlės ir ridikėliai.“²³

1939 m. vasarą krašto gyventojams buvo įvestos maisto kortelės: vienai dienai vienam asmeniui tekdavo 100 gramų margarino, savaitei – 700 gramų mėsos, 28 gramai cukraus, 250 gramų miltų, o mėnesiui buvo skiriama 63 gramai kavos ir 20 gramų arbatos. Į Lietuvos uosto zoną dirbti atvykstantiems lietuvių darbininkams vokiečių valdžia leisdavo vienai dienai atsivežti pietums ne daugiau kaip 400 gramų mėsos ar rūkytos dešros, 3 kiaušinius, šiek tiek sviesto, grietinės ir duonos. Maždaug tiek, kiek vokiečiai gaudavo per savaitę.²⁴

Po anšliuso iš Klaipėdos krašto pasitraukė apie 18 000 lietuvių. Klaipėdoje liko apie 6000 Lietuvos piliečių. Nei vokiečiai dėl darbo rankų trūkumo, nei Lietuvos vyriausybė nebuvo suinteresuoti, kad lietuviai masiškai palikų Klaipėdą. Vokiečiai verbuodavo darbininkus ir prie Lietuvos pasienio. Atvykę sunkvežimiais per garsiakalbius kvietė lietuvius į ūkio darbus Klaipėdos krašte. Kurie sutikdavo, tuos be jokių pasų ir vizų nugabendavo į ūkius, o šeštadienį, sumokėję pinigus, parveždavo atgal. Pirmadienio rytą vėl viskas pasikartodavo. Lietuvos valdžia žinojo apie tokias akcijas, bet jas toleravo – nedarbas pasienio rajonuose ir taip buvo didelis.

Krašte likę lietuviai gyveno vargingai, dirbo nekvalifikuotus darbus – kasdavo griovius, padėdavo nuimti derlių. Uždirbtas markes keisdavo Tauragėje ar Kretingoje į litus, kad nusipirktų pigesnio maisto. Tik vynas, alus ir degtinė Klaipėdos krašte buvo gerokai pigesni negu Lietuvos laikais.

Prieš lietuvius, pasilikusius Klaipėdos krašte, naujoji valdžia ėmėsi politinių (suėmimai) ir kultūrinių represijų. Lietuvos laikraščių prenumeratoriams pradėta taikyti užsienio pašto tarifą, kuris buvo beveik dvigubai didesnis negu vidaus prenumeratos tarifai. 1939 m. gegužės mėnesį į kraštą *Lietuvos aidas* buvo siunčiama tik 12 egzempliorių, *Lietuvos žinių* – 37 egzemplioriai, *XX amžiaus* – 47 egzemplioriai, *Ūkininko patarėjo* – 3 egzemplioriai, nors anksčiau šie laikraščiai turėjo po kelis šimtus prenumeratorių.²⁵

Tiesa, vokiečių pozicija Lietuvos atžvilgiu keitėsi. 1939 m. balandžio 30 d. per pokalbį su užsienio reikalų ministru Juozu Urbšiu Rytprūsių gauleiteris Erichas Kochas pareiškė, kad kraštas tampa Rytprūsių provincijos dalimi ir pereina jos oberprezidento žinion, todėl visus Lietuvos vyriausybės pareiškimus prašoma perduoti per Lietuvos generalinį konsulą Kenigsberge, o ne per Tilžės konsulą ar kokį kitą pareigūną Klaipėdoje. „Daugiau gauna tas, kas ateina pirmiau“, – pasakė gauleiteris, darydamas užuominą, kad Lietuvai tinkamas metas eiti į sąjungą su Vokietija. „Kochas siūlė sudaryti Lietuvai daugiametės sutartis su Vokietija, kuri atsidėkodama padėtų krašto statyboje, kelių tiesime, tiltų statyme, krašto elektrifikacijai suverenitetas nebūtų pažeistas, ūkis būtų pakeltas, saugumo jausmas padidintas. Apskritai Vokietija nori, kad prekybiniai ryšiai su Anglija būtų nutraukti.“²⁶

Realpolitik

Atidavus Klaipėdą, tą pačią dieną atsistatydino Vlado Mirono vyriausybė. Pasikartoję 1938 m. scenarijus po Lenkijos ultimatumo, bet tada Mironas tapo Ministru Pirmininku. Šalys, Klaipėdos konvencijos garantės, pripažino vokiečių ir lietuvių susitarimą. Dar kovo 21 dieną, norėdami būti pasirengę galimam Lietuvos kreipimuisi dėl Klaipėdos krašto statuto laužymo, britai suderino šį klausimą su Paryžiumi ir susitarė, kad Lietuva „nebus padrąsinta ryžtingiau elgtis, nebent tik atsargiai protestuoti“.²⁷

1923 m., kai Lietuva užėmė Klaipėdos kraštą, Europai labiau rūpėjo prancūzų ir vokiečių konfliktas dėl Ruro. 1939 m. pavasario įvykiai – Čekoslovakijos užgrobimas, siekiai užimti Dancigą ir Vokietijos kariuomenės koncentracija prie Lenkijos sienų – Klaipėdos klausimą pavertė visiškai nereikšmingu. 1939 m. kovo 22 dienos D. Britanijos ministrų tarybos posėdyje Klaipėdos klausimu nebuvo daug diskutuojama. Protokole fiksuota tik viena sausa frazė: „Buvo beveik galima numatyti, kad Vokietija realizuos Klaipėdos anšliusą.“ Kovo 23 dieną *The Times*, išreiškiantis vyriausybės sluoksniams artimą poziciją, kritikuodamas

Hitleris Klaipėdoje 1939-03-23

Nuotraukos iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus

vokiečių veiksmus, konstatavo, kad, skirtingai nuo Prahos, Klaipėdos užėmimas turi pateisinamų priežasčių – „pirma, kad teritorija yra beveik vien vokiška ir, antra, kad ji buvo lietuvių *coup de force* užimta 1923 metais“.²⁸

Didžiosioms Europos valstybėms labiau rūpėjo Lenkijai kilusi grėsmė negu teritorinė 2708 km² Baltijos pajūrio lopinėlio priklausomybė.

Kapituliacija ir Klaipėdos atidavimas skaudžiai užgavo lietuvių tautos išdidumą ir privertė suabejoti valdžios legitimumu. Nuotaikas Kaune gerai atskleidžia Mykolo Römerio dienoraštis: „Visa vyriausybės rezistencija baigėsi tuo, kad vakar ji posėdžiavo 5 valandas, kol priėmė sprendimą: kapituliuoti ir atiduoti Klaipėdą, jeigu vokiečiai jos pareikalavo. Prieš metus, kai buvo svarstomas Lenkijos ultimatas, svyruota ilgiau ir viešpatavo nervinė laukimo nuotaika. Buvo rimtų, gilių abejonių. O iš tikrųjų tuomet iš esmės buvo svarstomas labai nedidelis, tik diplomatinis santykių užmezgimas. Nebuvo reikalaujama teritorijos. Bet tai buvo pirmoji kapituliacija, kuri psichologiškai visuomet yra sunkesnė. Vakara, nors jau reikėjo atiduoti teritorijos gabalą, vienintelį jūrų uostą

ir pakrantę, niekas neabejojo, kad vyriausybė kapituliuos ir atiduos viską, ko reikalaujama [...]. Vienintelis dalykas, ką tie žmonės, vadinami vyriausybe, dar moka, tai užčiaupti burną saviems. Tuo tarpu svetimiems – tik pasiduoti.“²⁹

„Ar galėjo Lietuva pasipriešinti? – jau emigracijoje klausė buvęs kariuomenės vadas generolas Stasys Raštikis. – Ne. Kaip niekas negalėjo ginti ir negynė visos Čekoslovakijos, taip niekas net diplomatiškai negynė ir mažesnio objekto – iš Lietuvos išrauto Klaipėdos krašto [...] Lengva kritikuoti, netu-

rint jokios atsakomybės už galimus dar liūdnescius padarinius, ir visai kas kita spręsti ir atsakyti už savo sprendimus.“³⁰

Kas tada buvo teisu?

Autoritarinio Smetonos režimo sąlygomis dėl to kilo net nedidelės *subtilios* diskusijos. Krikščionių demokratų XX *amžius* rašė: „Vargu bereikia minėti, koks smūgis ištinka mūsų tautą ir mūsų nepriklausomą valstybę. Netenkame savo vienintelio uosto, plačiųjų vartų į didįjį pasaulį, netenkame plaučių, kuriais per 16 metų kvėpavome. Netenkame ir dalies tautiečių, kurie po trumpo laisvės meto atsiduria svetimoje valstybėje. Tiek naujų ekonominių ir politinių problemų iškyla prieš mūsų akis.“ Buvo net pasiūlyta „peržiūrėti visas užsienio ir vidaus politikos klaidas“.³¹ O valstybės išlaikomos Lietuvos šaulių sąjungos leidinys *Trimitas*, ragindamas laikytis rimties, konstatavo: „Atsimenant įtemptą tarptautinę padėtį, Čeko - Slovakijos prijungimą prie Vokietijos ir pagaliau Klaipėdos krašto vokiečių nuotaikas, tas Vokietijos reikalavimas Lietuvos visuomenės labai nustebint negalėjo, tačiau Lietuvai tai yra didelis smūgis.“³² Provyriausybinis tautininkų *Lietuvos aidas*, pažymėjo: „Mums turi rūpėti, ar

įstengsim savo poziciją reikiamai sustiprinti, kad išlaikytume valstybę nepriklausomą, tautą gyvą.“³³

Seimo stenogramose nuo kovo 16 iki kovo 23 dienos nėra fiksuota nė vieno su Klaipėda susijusio klausimo svarstymo. Tik kovo 30 dienos posėdyje užsienio reikalų ministras Urbšys padarė pranešimą, kad vyriausybė prašo ratifikuoti sutartį. Stebina tai, kad vos vienas Seimo narys – Pūtvis norėjo pasisakyti dėl susitarimo, bet ir jam nebuvo suteiktas žodis. Be diskusijų nutarta: „Imdamas dėmesin p. Užsienio Reikalų ministro pareiškimą ir turėdamas galvoje susidariusią padėtį, Seimas duoda reikalingą sutikimą kovo mėn. 22 d. Lietuvos ir Vokietijos sutarčiai ratifikuoti.“³⁴ Seimo posėdis truko vos penkias minutes. Palyginkime: kovo 15 dieną Seime svarstytas gydytojų rūmų įstatymo projektas truko daugiau nei tris valandas ir sukėlė audringas diskusijas.

Ministrų Tarybos posėdžiuose apie Klaipėdos likimą irgi kalbėta retai. Nuo kovo 24 iki kovo 28 dienos, kai, atrodytų, turėjo virti didžiausios diskusijos, kas kaltas dėl Klaipėdos krašto praradimo, apie tai nebuvo net užsiminta. Nė viename oficialiame dokumente nepaminėtas ir Hitlerio vizitas į Klaipėdą. Tarsi nieko nebūtų atsitikę...

¹ P. Žostautaitė, Klaipėdos kraštas 1923–1939., p. 328.

² Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. kovo 3 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 177.

³ XX Klaipėdos šaulių rinktinės panaudojimo planas (Klaipėdos miesto ir apskrities) 1938 m. gruodžio 20 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, p. 142.

⁴ 6-ojo pėstininkų pulko vado raportas III pėstininkų divizijos vadui 1939 m. balandžio 3 d., LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 14.

⁵ III pėstininkų divizijos vado raportas kariuomenės vadui 1939 m. balandžio 14 d., LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12.

⁶ V. Gailius, Atsišaukimas į Klaipėdos gyventojus, *XX amžius*, 1939 m. kovo 23 d.

⁷ 6-ojo pėstininkų pulko vado raportas III pėstininkų divizijos vadui 1939 m. balandžio 3 d., LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14.

⁸ M. Anysas, Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939, Chicago, 1978, p. 378.

⁹ Ten pat, p. 386.

¹⁰ V. Bakūnas, Fašistinė letena virš Klaipėdos, *Kardas*, 1995, nr. 1–2.

¹¹ III pėstininkų divizijos vado raportas kariuomenės vadui 1939 m. balandžio 14 d., LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12.

¹² Klaipėdos krašto komendantūros komendanto raportas III pėstininkų divizijos vadui 1939 m. balandžio 5 d., LCVA, f. 929, ap. 9, b. 236, l. 17–18.

¹³ 6-ojo pėstininkų pulko vado raportas..., l. 13,

¹⁴ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto raportas... l. 17–18.

¹⁵ M. Anysas, Kova dėl Klaipėdos..., p. 390.

¹⁶ H. Hecker, Deutschland, Litauen und das Memelland, Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr, Würzburg, Bd. 6, 1955, S. 228.

¹⁷ III pėstininkų divizijos vado raportas..., l. 11–12.

¹⁸ 6-ojo pėstininkų pulko raportas..., l. 13–14.

¹⁹ Kariuomenės štabo II skyriaus žinios, 1939 m. kovo 24 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 35.

²⁰ Iškilmingas Hitlerio sutikimas Klaipėdoje, *Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 24 d.

²¹ Kariuomenės štabo II skyriaus žinios, 1939 m. kovo 25 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 39.

²² V. Vareikis, Klaipėda XX amžiuje, Klaipėda, 1993, p. 48.

²³ Klaipėdą aplankius 1939 m. rugpjūčio 20 d., LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 75.

²⁴ V. Vareikis, Klaipėda..., p. 49.

²⁵ Pro memoria, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1334, l. 525.

²⁶ Pasikalbėjimas su oberprezidentu Kochu, LCVA, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 187.

²⁷ L. Oberdörfer, Klaipėda ir Didžiosios Britanijos užsienio politika..., p. 15–16.

²⁸ Ten pat, p. 16.

²⁹ M. Riomeris, Dienoraštis, *Kultūros barai*, 1991, nr. 47, p. 74.

³⁰ S. Raštikis, Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai, Chicago, 1956, t. 1, p. 545.

³¹ M.S., Padėties akivaizdoje, *Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 24 d.

³² A.P., Sutartis pasirašyta, *XX amžius*, 1939 m. kovo 24 d.

³³ Klaipėdos krašto netekus, *Trimitas*, 1939 m. kovo 23 d.

³⁴ Seimo stenogramos, Lietuvos seimo kanceliarija, 128-asis posėdis, 1939 m. kovo 30 d., p. 86.

Patikslinimas. Straipsnio I dalyje p. 73 turėtų būti:

1939-ųjų naujametinėje kalboje Kochas pasiūlė Lietuvai sekti Čekoslovakijos pavyzdžiu – ji paaukojo mažą dalį (Sudetus), kad išsaugotų didelę (valstybę). Tai sukėlė nerimą Lietuvoje, bet suerzino ir Vokietijos užsienio reikalų ministeriją, tad gauleiteris buvo priverstas sušvelninti savo poziciją: kovo 14 dieną iš Klaipėdos krašto buvo atšaukti SA instruktoriai ir leista veikti diplomatams.

TŪKSTANTIS ŠV. BRUNONO METŲ

Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetis – puiki proga atidžiau pažvelgti į miglotus senosios Lietuvos viduramžius. Iš užmaršties išskylantys pavieniai faktai, nors ir byloja apie praeitį, tačiau yra pernelyg fragmentiški, kad atskleistų krašto istorinės raidos tęstinumą.

Pirmasis žinomas Lietuvos (Litua) vardo paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose susijęs su šv. Brunono Kverfurtiečio (Bruno von Querfurt, apie 974–1009) žūtimi. Ir prieš tūkstantį metų, ir šiandien Brunonas minimas daugelyje kraštų. Tai buvo iškili asmenybė, o žūtis vardan tikėjimo pakėlė jį į šventųjų kankinių rangą ir neleido nugrimzti užmarštin.

Šv. Brunono kelionė į baltų žemes tapo paskutine jo misija. Apie tai lietuvių istoriografijoje paskelbta svarių reikšmingų studijų ir straipsnių¹. Žinome, kad misionierius buvo nužudytas, tačiau tiksliai jo žūties vieta nenustatyta. Žinome, kad jis siekė pakrikštyti pagonis, tačiau ir čia kyla daugybė neaiškumų. Žinome kelias istorinių šaltinių versijas, bet ne visi faktai sutampa. Taip pat žinome, kad dar labai daug ko nežinome.

Apie Brunoną daugiausia rašyta, siekiant nušviesti politinius ir konfesinius jo misijos aspektus. Tačiau įdomus ir faktas, kad didžiajam misionieriui ypač svarbi buvo lotyniška giesmė, lydėjusi jį ir kasdienybėje, ir sunkiausiomis gyvenimo valandomis. Brunono giedotos grigališkojo choralo giesmės atskleidžia jo pasaulėjautą ir dvasinę patirtį.

Vėlyvaisiais viduramžiais Europa vienijosi konfesiškai, šalis buvo priskiriamos Šventojo sosto globai. Tuo metu stiprėjo ir noras apkrikštyti baltų gentis, tačiau įgyvendinti šią idėją žemėse, kur dar ne-susikūrę aiškūs instituciniai dariniai, turintys valstybingumo požymių, buvo sudėtinga. Pagoniškos baltų gentys *de jure* buvo Europos paraštėse ar net už jos ribų. Su kuo čia turėtų kalbėtis, derėtis ir savo tiesas skelbti krikščioniškoji Europa? Su genčių vadais, su žyniais? Tokios nepažįstamos – ir tiesioginė, ir perkeltinė prasme – žemės baugino, tačiau delsti, žinant, kad kaimynystėje gyvena evangelinių tiesų negirdėję žmonės ir kad jų sielos pasmerktos amžinai pražūčiai, buvo nekrikščioniška. Siekiant išgelbėti barbarus nuo amžinosios pragaro ugnies, Marienburge buvo įsteigtas centras, rengęs misionierius ir planavęs jų keliones į Rytuose plytinčias nekrikštų žemes. Vaitiekus Adalbertas ir Brunonas – pirmieji aukšti Katalikų bažnyčios hierarchai, žengę lemtingus žingsnius, kurie nuvedė juos ir į pražūtį, ir į išganymą.

Brunonas, saksų didikų šeimos sūnus, išsilavinimą įgijo Magdeburgo katedros mokykloje. Studijavo laisvuosius menus (*ars liberales*). Pagal viduramžių mokslo klasifikaciją juos sudarė triviumas (gramatika, retorika, logika) ir kvadriumas (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika). Jau Magdeburgo katedros mokykloje Brunonas, kaip ir Adalbertas Pragiškis (apie 956–997), suvokė pagonių evangelizacijos svarbą.

Būsimasis misionierius ypač domėjosi muzika. Viduramžių estetikoje muzika buvo suprantama kaip tvirtas matematikos pagrindas ir kaip mokslo sritis, svarbi tiek dvasinio gyvenimo kasdienybėje, tiek ir tarnystėje Dievo žodžiui. Laikytasi nuostatos: „Nors Dievui maloniau tai, kad širdimi, o ne balsu būtų giedama, bet ir viena, ir kita yra nuo Dievo ir dviguba nauda, jeigu įvyksta viena ir kita, t.y. jeigu Dievui gieda siela, o žmonės garsiu giedojimu pamaldumą ugdo ir sielą gydo.“²

Italų teologas ir filosofas šv. Petras Damianis, aprašydamas šv. Romualdo gyvenimą, užsimena ir apie Brunoną: „Buvo gerai įsisavinęs laisvųjų menų mokslus ir labai išsiskyrė kilniaskambėmis muzikinėmis pratybomis (*in modulationis musicae studio*).“³

Brunonas buvo Otono III giminaitis, todėl kartu keliavo į Romą, kur 996 m. popiežius vainikavo Vokietijos karalių imperatoriaus karūna.

Neabejotina, kad šiose iškilmėse giedotines mišias celebravo aukšti Katalikų bažnyčios hierarchai. Turėjo skambėti nepriekaištingai giedamas grigališkasis choralas, nes Romoje buvo *schola cantorum* – katalikiškajame pasaulyje svarbiausias bažnytinės muzikos centras. Brunonui, grigališkojo choralo žinovui, puikiam giedotojui, karūnacijos iškilmės turėjo padaryti didžiulį įspūdį.

1001 m. Brunonas antrą kartą lankėsi Romoje, kur buvo tariamasi, kaip apie Šv. Romos imperiją suburti apkrikštytus kraštus. Susipažino su kamaldulių ordino įkūrėju šv. Romualdu, kuris pakvietė Brunoną apsilankyti Ravenoje, savo tėviškėje. Ten buvo mokykla, kuri rengė vienuolius misijoms į pagonių kraštus. Būsimasis misionierius netoli Ravenos esančiame vienuolyne kurį laiką gyveno kaip atsiskyrėlis, praktikavo asketišką gyvenimą, duoną pelnėsi savo darbu (*de opere suo*).

Atgal į Romą Brunonas keliavo basas pėščiomis, giedodamas Dovydo psalmes⁴. Tai buvo Brunono malda. Jis vadovavosi šv. Augustino nuostata: *Qui cantat bis orat* (Kas gieda, tas meldžiasi dvigubai).

Giedoti psalmes ne tik sunkiose, bet ir pavojingose kelionėse Brunoną galėjo paskatinti ir šv. Romualdas, vienuoliams aiškinęs, kad psalmes reikia suprasti, nevalia jų užmiršti⁵.

X–XI a. jau buvo nusistovėjusios katalikų vienuolių ordinų tradicijos, tvarka ir aukojamų mišių ceremonijos. Tokia pati tvarka galiojo ir misionierių kelionėse. Kasdienės maldos, apeigos ir su tuo susijusi dienotvarkė buvo privalomos ir savaime suprantamos. Į misiją paprastai vykdavo apie 20 vyrų. Jie veždavosi bažnytinis reikmenis: liturginius drabužius, indus, kilnojamąją altorėlį. Žemesnio rango dvasininkai patarnaudavo misijos vadovui per šv. Mišias, kurios būdavo aukojamos ryte (*Matutinum*) ir vakare (*Vesper*), taip pat buvo giedami šlovinimai (*Laudes*) ir psalmės.

Kokias giesmes Brunonas Bonifacas ir jo palyda giedojo paskutinėje žemiškoje savo kelionėje ir ką šios giesmės galėtų papasakoti apie patį Brunoną? Jis tvirtai tikėjo didžiu giedojimo galia. Barbarų kraštuose, kur niekada neskambėjo Geroji Naujiena, grigališkasis choralas įgavo ypatingą prasmę. Lotyniška įtaigi ir skambi monodija buvo patikima bendravimo priemonė. Tokia ji išliko iki mūsų dienų. Kas galėjo labiau paveikti pagonių širdis ir jausmus, labiau atliepti pagonių apeigas, jei ne giesmė?

Apie savo kelionę į nekrikštų žemę Brunonas rašė: „Aš, užlipęs ant kalvos, rankomis apglėbiau nešamą kryžių ir giedojau taurią giesmę (*nobile carmen*): „Petre, amas me, pasce oves meas!“⁶ Šiais Šventojo Rašto žodžiais buvo išsakytas ir išjaustas visas misionierių kelionės tikslas, jo prasmė ir turinys⁷.

„Petre amas me“ yra paimti iš Naujojo Testamento Evangelijos pagal Joną. Čia pasakojama, kaip anksti ryte prie Genezareto ežero pasirodė Jėzus. Padalijęs žuvį ir duoną, kreipėsi į Simoną Petrą: „Simonai, Jono sūnau, ar myli mane labiau negu šitie?“ Petras atsakė: „Taip, Viešpatie, Tu žinai, kad Tave myliu.“ Išgirdęs atsakymą Jėzus paliepė „Petre, amas me, pasce oves meas!“ (Petrai, ganyk mano avinėlius). Biblijoje šis dialogas pakartojamas net tris kartus. Šie žodžiai tapo pirmojo katalikų vyskupo ir visos Bažnyčios siektinu tikslu.

Brunono kreipinys šv. Petro žodžiais įgyja ypatingą prasmę. Šv. Petras buvo ne tik pirmasis Romos vyskupas, bet ir misionierių globėjas. Brunonas tęsė jo pradėtą darbą.

Petras REPŠYS. Netimero krikštas. Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui. 2001. Varis, žalvaris, galvanoplastika, Ø 19,3 cm, aversas, reversas

„Petre amas me“ yra responsoriumo giesmė, per mišias giedama pakilus ant laiptelių. Brunonas, kaip jis pats rašo, šią giesmę giedojo pakilęs ant kalvos, kuri jam turėjo atstoti altoriaus laiptelius.

Brunonas daug bendravo, įtikinėjo baltų genčių vadus priimti krikštą, pamokslavo atvykęs pas Netimerą. Šis atkreipė dėmesį į kuklų vienuolio apdarą. Neaišku, kaip ir kokia kalba Brunonas kreipėsi į nekrikštus, kaip jiedu bendravo su „karalium“ Netimeru. Tačiau yra žinoma, kad rengdamiesi misijoms, vienuoliai, be kitų dalykų, mokėsi ir svetimų kalbų.

Lemtingoje kelionėje Brunoną lydėjo 18 saviškių, visi jie buvo nužudyti ir nukeliavo į dangų. Kas buvo tie saviškiai? Tikėtina, kad broliai vienuoliai, pasirengę kaip ir Brunonas sunkioms misijoms. Jie buvo savi. Bet gal šį 18 vyrų būrį lydėjo svetimi, bent kiek geriau žinoję vietos sąlygas, o gal ir kalbą ar kelias kalbas?

Kodėl Netimeras pašiepė vienuolišką Brunono apdarą ir kodėl Brunonas vežėsi puošnius vyskupo drabužius? Ko gero, vienas apie kitą jiedu žinojo kur kas daugiau, negu pasakoją šaltiniai.

Vienas didžiausių stebuklų, įvykusių paskutinėje misionieriaus kelionėje, yra vyskupo išbandymas ugnimi. Brunonas, apsirengęs vyskupo drabužiais, tarp laužo liepsnų išbuvo tol, kol kapelionai sugiedojo septynias psalmes⁸. Septyni – ypatingas skaičius, turintis daug labai svarbių simbolinių prasmų. Tad septynios psalmės buvo giedamos neatsitiktinai. Jas girdėjo visi susirinkusieji, visa didžiulė genties kariauna. Ar giesmė turėjo magišką galią, padėjusią Brunonui ištverti tarp laužo liepsnų? Tikriausiai taip. Psalmės – ilgi giedojimai – galėjo tiesiog užburti pagonis, stipriai juos paveikti, nes tai buvo kažkas nepatirto, labai skyrėsi nuo pagoniškų ritualinių giedojimų. O laužas jiems buvo kasdienybė. Tad kam jie skyrė daugiau dėmesio – laužui ar giesmėms?

Brunonas iš liepsnų nužengė gyvas ir sveikas, giedodamas vieną iš psalmių⁹. Išbandymas ugnimi buvo svarbus ne tik pagonims, bet ir pačiam Brunonui. Jam tai prilygo Dievo teismui ir šią lemtingą valandą misionierius giesme kreipėsi į Dievą: „Nors mėgintum mano širdį, tirtum mane naktį ir bandytum mane ugnimi, neteisybės manyje nerastum.“¹⁰

Brunonas, kaip ir visa krikščioniškoji Europa viduramžiais, į pagonis nekrikštus turėjo žiūrėti labai įtariai.

Jis buvo pasirengęs mirčiai, nes žinojo, kokia lemtis gali ištikti jį krašte, garbinančiame stabus. Iš daugelio psalmių jis giedojo tą, kuri ypač tiko pavojaus akivaizdoje¹¹.

„Apspinta mane mirtini priešai,
be gailesčio kieta jų širdis,
įžūliai kalba jų burna.
Nūn jie aplink mane,
kur tik pasisuku,
įbedę akis, laukdami progos
mane parblokti.
[...]
Betgi aš būdamas doras
regėsiu tavo veidą,
o pabudęs būsiu laimingas
dėl tavo Artumo“.

(17 psalmė)

Brunonas, išsilavinęs, šviesus viduramžių mistikas, aukštas dvasininkas, tvirtai tikėjo savo pašaukimu. Žingsnis po žingsnio jis ėjo savo patrono šv. Petro nurodytu keliu. Kankinystė ir mirtis jam reiškė Dievo artumą. Giesmė buvo jo palydovė ir keldis bendraujant tiek su dangumi, tiek su pagonimis.

Kaip šiandien galėtume atsakyti į klausimą, ar norėjo, ar nenorėjo Brunonas tapti kankiniu? Žinome, kad jis sekė savo mokytoju šv. Adalbertu Vaitiekumi, apie kurio žūtį sužinojo viešėdamas Romoje. Šv. Petras Damianis rašė: išgirdęs, kad jo mokytojas žemiškąją kelionę baigė kankinio mirtimi, Brunonas, meldamasis šv. Bonifacijaus koplyčioje, sušuko: „Ir aš turiu Bonifacijaus vardą, kodėl neturėčiau tapti kankiniu ir kentėti vardan Kristaus.“¹²

Ar esame pajėgūs šiandien tai suprasti?

Ką to meto žmogui reiškė mirtis? Kokia buvo jos samprata? Juk mirtis – dažna kasdienio gyvenimo palydovė. Ir mirtis, ir dangus, ir pragaras tada atrodė labai arti. Bijota amžinos pražūties ir siekta užsitar-nauti dangų. Į jį per kankinystę tiesė sau kelius daugelis tų, kurie vėliau tapo šventaisiais. Pasigilinę į to meto realijas ir atmosferą, gal kiek kitaip suvoktume ir Brunono kankinystę bei žūtį. Senieji raštai pateikia

skirtingas tų pačių istorinių faktų interpretacijas. Nesunku pasiklysti tarp to meto retorikos ir stebuklų. Be to, negalime išklaudyti antrosios pusės, t.y. tų, kurie išpažino pagonybę ir garbino savuosius dievus. Jų pasakojimas apie Brunoną tikriausiai skambėtų visai kitaip.

Ar 1009 m. Lietuvos vardas būtų buvęs įrašytas Kvedlinburgo analuose, jeigu Brunonas nebūtų buvęs aukštas Katalikų bažnyčios hierarchas, krikščioniškajame pasaulyje garsus ir žinomas žmogus? Ar gali būti, kad po Brunono žūties kelis šimtmečius niekas neskė vyskupo pramintais takais? Sunku tuo patikėti. Galbūt ateityje iš būtovės slėpinių iškils daugiau faktų, bus surasta naujų įrašų ir Lietuvos vardas viduramžių istorijoje suskambės kur kas aiškiau. ■

¹ D. Baronas, Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste, In: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2001; E. Gudavičius, Lietuvos europėjimo kelias, Vilnius, 2002; E. Gudavičius, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose, In: Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Ser. A, 1983, Nr. 3(84); E. Gudavičius, Šv. Brunono misija, In: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1996, Nr. 3; Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui, Vilnius, 1999; 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, Sudarė, šaltiniotyrimus paaiškinimus ir bibliografiją parengė Inga Leonavičiūtė, Vilnius, 2006.

² M. Ggerbert, *Scriptores ecclesiastici de musica sacra [...]*. 1784, B. I. s. 213.

³ Petri Damiani Vita beati Romualdi / A curia di G. Tabacco, Roma, 1957, Cap. 27 (=Fonti per la storia d'Italia, Vol. 94).

⁴ List Š. Brunona do Henryka II cesarza. Pomniki dziejowe Polski, In: *Monumenta Poloniae historica*, t. I, Warszawa, 1960, p. 185.

⁵ Joseph H. Leach, St. Romuald: An Eastern Father in the Western Church, In: *Theandos*, 2008, Volume 6, Nr. 1.

⁶ List Š. Brunona...

⁷ Naujasis testamentas. Evangelija pagal Joną (Jn 21: 15–17).

⁸ List Š. Brunona... s. 186.

⁹ E. Gudavičius, Šv. Brunono Kverfurtiečio gyvenimas ir kankinystė, In: 1009 metai... p. 175.

¹⁰ Naujasis testamentas. Ps. 17:3.

¹¹ 1009 metai... p. 175

¹² List Š. Brunona... s. 185

KAS TARPUKARIU SIEJO TAUTINĘ LIETUVIŲ ISTORIOGRAFIJĄ, LIETUVIŲ CHRISTIANIZACIJĄ IR „LENKŲ APAŠTALUS“?

Šiemet švenčiame Lietuvos vardo paminėjimo Kvedlinburgo analuose tūkstantmetį. Žinutė apie Lietuvą pasirodė krikščioniškųjų misijų į Baltijos jūros rytinę pakrantę kontekste. Šv. Adalbertas Vaitiekus ir šv. Brunonas Kverfurtietis yra laikomi pirmaisiais misionieriais baltų genčių (taigi ir lietuvių) žemėse. Tiesa, šv. Brunoną „Lietuvos Kolumbu“ imta vadinti ne taip jau seniai. Ilgą laiką Lietuvos valstybės christianizacijos proceso pradžia laikyti ne šv. Brunono laikai (konstatuojant, kad jo, kaip ir šv. Vaitiekaus, misija nepasisekė), o nuo Vokiečių ordino atsikraustymo XIII a. Čia nenagrinėsime, kaip atsitiko, kad Vokiečių ordino vykdytas baltų genčių nukariavimas buvo suplaktas į vieną su krikščioniškosiomis misijomis, vykdytomis misionierių. Šio straipsnio tikslas – aptarti, kaip Lietuvos istorijos mokslas tarpukariu vaizdavo tokius kryžiuočių veiksmus, neretai suplakdamas juos su lenkų istoriografijos tuo metu eskaluota „lenkų kultūrinės misijos į Rytus“ koncepcija.

Tikiuosi, kartu atsiskleis ir Lietuvos istoriografijos raida tarpukariu, ir požiūris į lenkų misijas, vykdytas Lietuvoje, paaiškės neigiamo „lenkų apaštalų“ (kaip ir kryžiuočių) vaizdavimo ir noro atrasti, pasak Adolfo Šapokos, „lietuvius Lietuvoje“ sąsajos su to meto Lietuvos „tautine politika“.

Lietuvių istoriografijos kryptį lėmė tautininkų politinė programa?

Aušrininkų kultūrinius ir politinius siekius pavyko realizuoti – tuoj po Pirmojo pasaulinio karo susikūrė

Lietuvos valstybė, buvo įsteigtas universitetas Kaune, imta leisti lietuviškus vadovėlius, didėjo mokslinis potencialas. Susidarė sąlygos formuotis ir lietuvių tautinei istoriografijai, vadinamajai kritikų mokyklai. Norint atsispirti Lietuvai nepalankioms lenkų, rusų ar vokiečių istoriografinėms koncepcijoms, reikėjo savų istorinių gairių. Adolfas Šapoka, aprašydamas romantinės ir kritiškosios srovių konfliktą, konstatavo: „*Besiburiančio mūsų istorijos mokslo uždavinys rasti (ir parodyti) lietuvius Lietuvoje.*“¹

Šis šūkis buvo iškeltas pačiame lietuvių ir lenkų konflikto įkarštyje. Susektas lenkų *Polska Organizacja Wojskowa* (POW) sąmokslas, karas su lenkais ir Želigowskio įvykdytas Vilniaus užėmimas, nuolatiniai ginčai dėl to Tautų Sąjungoje, pagaliau tai, kad tarp šalių nebuvo užmegzti normalūs diplomatiniai santykiai, lėmė, jog Simono Daukanto ir aušrininkų įdiegti neigiami lenkų įvaizdžiai ir jų vaidmens Lietuvos istorijoje vertinimai dar labiau radikalėjo. Kita vertus, SSRS gudriai manipuliuojant lietuvių ir lenkų konfliktu, Lietuva ėmė linkti Sovietų Sąjungos pusėn, vildamasi įgyti sąjungininkę prieš „veidmainius“ lenkus². Nepaisant priekaištų rusų valdymui carizmo laikais, XX a. I pusėje kai kurie lietuvių kultūrininkai ir istorikai teigė, kad sugyventi su rusais būtų lengviau negu su lenkais³. Tai sustiprino lenkų kaip „veidmainių“ įvaizdį ir požiūrį į rusus kaip į mažesnę blogį.

Kaip atsirado garsusis Šapokos šūkis, pastaruoju metu aiškinama įvairiai. Dangiras Mačiulis ir Alfredas

Bumblauskas jį sieja su tautinio individualumo paieškomis – tai buvo būdinga visoms po Versalio Taikos atgimusioms ir naujai susiformavusioms valstybėms⁴. Povilas Lasinskas šio šūkio atsiradimą sieja su XX a. 3 ir 4 dešimtmečiais Lietuvos istorijos mokslą ištikusia krize – kilo būtinybė atsikratyti romantizmo pelėsių, pasenusių Simono Daukanto ir kitų istorikų teiginių⁵. Tačiau krizė gali ištikti tik ten, kur mokslas jau pasiekęs tam tikrą lygį, ir kai jis ima keistis. Iki Lietuvos universiteto įkūrimo šalyje nebuvo nė vieno istorijos tyrimo centro, nė vieno mokslinio periodinio leidinio, skirto istorijos mokslui, istorikų nerengė nė viena aukštoji mokykla.

Pagrindinė priežastis, kodėl reikia ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje, buvo noras atsispirti svetimųjų (pirmiausia lenkų ir vokiečių) diegiamai Lietuvos istorijos sampratai. Pasvarstykite, kokiame kontekste atsirado Šapokos tautinė koncepcija. Krinta į akis, kad ji sutapo su tuo metu valdžiusios Tautininkų sąjungos tautinėmis nuostatomis, pagal kurias bandyta formuoti ir požiūrį į istoriją. Prezidentas Antanas Smetona buvo iškėlęs net programą, kurios leitmotyvas aiškus ir nedviprasmiškas: kas sava – atgaivinti (arba naujai sukurti), kas svetima – atmesti⁶, atsisakant tos kultūros, kuri netelpa į „tautinės kultūros“ sąvoką⁷. Anot Smetonos, Lietuvos istorikų svarbiausias uždavinys – parašyti Lietuvos istoriją:

„Mes turime Lietuvos valstybės istoriją, lenkų, rusų ir vokiečių aspektu parašytą, bet dar neturime lietuvių tautos istorijos. Vadinasi, mes patys privalome tirti savo praeitį, patys ją moksliskai nušviesti ir atataisyti, kas kitų šep ar taip suklysta. Va ir dabar kai-kurie prašaliečiai mokslininkai skelbia nebūtų dalykų apie mūsų tautą ir apie mūsų žemės pakraščius, falsifikuotu mokslu nori pastoti mums atgimimo kelius. Tokius istorijos klastojimus turime rodyti tikroje mokslo šviesoje.“⁸

Dainų dienos jungtinis choras estradoje Petro Vileišio aikštėje Kaune 1930-VI-20 d.

Tokiai nuomonei pritarė ir dalis istorikų. Štai Jonas Matusas, recenzuodamas Vandos Daugirdaitės-Sruogienės „Lietuvos istoriją“, konstatavo: *„Tiesa, daug tyrimų yra darę svetimieji, ypačiai lenkai ir rusai. Bet čia beveik visuomet kyšo aiški tendencija, destis, kurios tautos tyrinėtojas. Tuo tarpu Lietuvos istoriją visais atžvilgiais vaisingai ir patikimai gali nušviesti tik lietuviai.“⁹*

Buvo pagrįstai teigiama, kad lietuvių kultūra, taigi ir istorija, neatsirado iš nieko, kad milžinkapiai, piliakalniai ir visa, kas liko „iš senovės“, dažniausiai iki Lietuvos krikšto arba Vytauto Didžiojo mirties, yra tikrieji lietuvių tautos papročių liudytojai. Stengtasi „rasti ir parodyti“ lietuvius kaip aukštos materialinės ir dvasinės kultūros tautą, iš kurios reikia semtis patirties ir ryžto įveikiant dabarties pavojus, pirmiausia siekiant susigrąžinti Vilnių (tuo tikslu buvo įkurta Vilniaus vadavimo sąjunga ir pan.). Romantikų pateiktas receptas, kaip reikėtų suprasti senąją Lietuvos istoriją, buvo kritikuojamas ne dėl to, kad romantikai prastai suprato „tautinį reikalą“, o todėl, kad viskas buvo daroma ne visai moksliniais metodais¹⁰. Pasak Konstantino Avižonio, ne romantikų istorijos vizija yra prasta, o jos mokslinis lygis, metodologija:

„[...] reikia vengti per daug didelio savo praeities idealizavimo bei romantizavimo, nes nusidėsime istoriškai tiesai ir, kaip kiekvienas perdėjimas, bus labiau

*kenksminga, negu naudinga. Tik darydami tinkamą faktų atranką ir juos jausmingai pavaizduodami, rasime pakankamai pavyzdžių savo krašto bei tėvynės meilei, pilietiškumui kelti bei stiprinti, visiškai neprasilenkdam su istoriškąja tiesa [...] lietuvių tautinė sąmonė kaip tik kilo ir plėtojosi, susidurdama su kaimyninėmis tautomis, su kuriomis lietuviai nuo pat savo istorijos pradžios per amžius turėjo ir dabar dar tebeturi grumtis, gindami savo egzistenciją.*¹¹

Siekiui „jausmingai pavaizduoti“ Lietuvos istoriją neprieštaravo ir Zenonas Ivinskis, bet „[...] šalia patriotinio momento turi būti nepamirštas ir istorinės tiesos reikalavimas“¹².

Remiantis „moksliškesniais“ metodais imta kurti naujus tautinius mitus ir simbolius. Tai vyko ne tik istorijos moksle, bet ir daileje, literatūroje, teatre, muzikoje – visose kultūros sferose. Imtasi ryžtingiau realizuoti „tautinę politiką“. Planuota įsteigti Lituanistikos institutą, 1934 m. prie Švietimo ministerijos buvo įsteigtas Kultūros reikalų departamentas, kurio pagrindinė misija – „tautiškos kūrybos“ propagavimas pagal įsivaizduojamąjį tautininkų politikos modelį¹³, t.y. tautinę politiką pradėta institucionalizuoti (šis procesas baigtas 1938 m.¹⁴). Visa tai susiję su kanoniniu tautinių simbolių vaizdavimu, tautinėmis šventėmis, jaunuomenės auklėjimu mokyklose¹⁵. Taigi nuo kalbų buvo pereita prie konkrečių darbų, turėjusių sustiprinti tautininkų valdžią ir palaikyti Smetonos režimą. Tie, kurie nenorėjo prisidėti prie „tautinio reikalo“, buvo nustumti į šalį. Pavyzdžiui, kai istorikas, buvęs Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Augustinas Volde-maras bandė sugrįžti profesoriauti į Vytauto Didžiojo universitetą, jam buvo užtrenktos durys (anot Lasinsko, universitetas nenorėjo dėl Voldemaro kandidatūros veltis į diskusijas su vyriausybe, o pats istorikas nesutarė su kolegomis dėl organizacinių reikalų)¹⁶. Istorikų lojalumą valdžios vykdytam istorijos sampratos revizavimui ir kultūrinei politikai bene geriausiai nusakė Juozas Jakštas¹⁷. Tiesa, skubotų išvadų daryti nereikėtų. Juk ir Zenonas Ivinskis, ir Adolfas Šapoka dalyvavo ateitininkų veikloje. Tačiau „tautiniame“ reikale ateitininkų ir oficialiosios valdžios nuomonės nesiskyrė – is-

torija turi įkvėpti jaunimą naujiems iššūkiams, auklėjimas turi būti pagrįstas išskirtinai tautine dvasia ir pan. Net garsiajame manifeste „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurį pasirašė ir Ivinskis, teigta, kad Smetonos režimas esąs pereinamasis laikotarpis „mūsų valstybės gyvenimo forma, iš kurios gali išaugti lietuviška organiška valstybės santvarka“¹⁸.

Ypač išskilingai buvo paminėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto Didžiojo metai (1930 m.)¹⁹, išskelti Vytauto nuopelnai Lietuvos christianizacijai. Jo vaidmuo buvo sureikšmintas ir minint Lietuvos krikšto sukaktį (1937 m.) – tai turėjo atsverti lenkų istoriografijos teiginius, kad Lietuvos krikšto ėmėsi Jogaila su žmona Jadvyga ir lenkų dvasininkais. Žinoma, tai susiję ir su Lietuvos ir Lenkijos unijos neigiamu traktavimu²⁰. Prezidentas Antanas Smetona taip įvertino Vytauto svarbą Lietuvos christianizacijai:

„Dar labiau lenkiamės žilajai Lietuvos senovei, kad jos vada, didieji kunigaikščiai, yra palikę mums didingos valstybės tradicijų. Tųjų vadų tarpe visų pranašiausias Vytautas Didysis, didžia išmintimi ir drąsiu pasiryžimu kūręs, ugdes ir valdęs Lietuvos imperiją nuo Baltijos ligi Juodųjų jurių, žvaliai budėdamas pavojų sukuryje, iš visų pusių ją saugodamas nuo smalsiųjų priešų. Kad jis buvo ir uoliausias krikščionijos globėjas, tai liudija ir daugybė jo inkurtų bažnyčių Lietuvoje.“²¹

Vytautas Didysis tiek istorikų, tiek publicistų²² buvo paskelbtas vieninteliu Lietuvos krikštytoju, tikruoju misionieriumi²³, kovotoju už nepriklausomą Lietuvos bažnytinę provinciją. Čia pravartu pacituoti istoriko Simo Sužiedėlio žodžius: „Mat Vytautas buvo numatęs, kad bažnytinę Lietuvos provinciją turėtų sudaryti abi Lietuvos vyskupijos [...] Vladimiro vyskupija ir atsiversiančiųjų stačiatikių vyskupijos. Vilniaus vyskupija būtų metropolija. Tokiems Vytauto planams stojo skersai kelio lenkai.“²⁴

Prisiminus Lietuvos bažnytinės provincijos su centru Kaune, o ne Vilniuje, steigimo peripetijas, įtemptus Vatikano ir Lietuvos Respublikos santykius, ši citata įgauna visai kitą atspalvį. Dabar Antanas Smetona, kaip kadaise Vytautas Didysis, tampa lietuvių tautos vedliu kovoje prieš „amžinuosius“ priešus lenkus (ir vokie-

čius). Beje, kartu su Vytautu Didžiuoju jis buvo pavaizduotas ant dešimties litų kupiūros ir monetos reverse. Toks Vytauto supriešinimas su Jogaila buvo Lietuvos ir Lenkijos politinio konflikto dėl Vilniaus krašto atspindys. Tautininkų režimui siekiant įgyvendinti „tautinę politiką“, Lietuvos istorikai negalėjo arba nenorėjo kitaip nušviesti nei „lenkų apaštalų“, nei Jogailos ir Vytauto vaidmens krašto christianizacijoje.

Lietuvos istorikai tarpukariu, kaip ir aušrininkų epochoje, susidūrė su lenkų istoriografijos jau XIX a. suformuluota koncepcija apie lenkų istorinę misiją Baltų žemėse. Stepono Batoro universitetas (nuo 1919 m.) ir lenkai „savaip“ šventė Lietuvos krikšto, net Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktį ir Vilniaus universiteto 350 metų įkūrimo jubiliejų, o tai kėlė didelį lietuvių susierzinimą (lituanistikos tyrimų centras veikė ir lenkų užimtame Vilniuje). Kitaip tariant, lenkai Vilniuje kūrė lenkiškąją istorinės atminties modelį, pagal kurį Vilnius – „senas lenkų miestas“, o lietuviškajam modeliui vietos neatsirado. Kuo labiau lietuviai troško atgauti Gedimino sostapilį, tuo įnirtingiau lenkų istorinės atminties modelio projektuotojai įrodinėjo lenkų istorinės misijos teigiamą poveikį Lietuvai kaip Lenkijos provincijai. Taigi ir XX a. I pusėje lenkų istorikai ir politiniai veikėjai į Lietuvos istoriją, jos istorinę atmintį žvelgė kaip į objektą, o ne subjektą. Būtent tarpukariu lenkų istoriografai išanalizavo Lietuvos valstybės genezę ir Lietuvos christianizacijos raidą²⁵, jų išvadomis naudojamosi iki šiol, norom nenorom Lietuvos istorikai turėjo jomis remtis ir tarpukariu. Nepaisant akiivaizdžių lenkiškosios istoriografijos laimėjimų, ginčui dėl Vilniaus atsidūrus aklavietėje, Lietuvos visuomenė į lenkų teiginius, esą jie išgelbėjo lietuvius nuo vokiečių ir rusų, reagavo kur kas jautriau negu į naujus lenkų istorikų atradimus.

Aptartas kontekstas rodo, kad Šapokos vadinamoji deklaracija atitiko tuo metu valdžioje buvusių Tautininkų sąjungos nustatytą „tautinės politikos“ liniją. Iš čia ir kilo noras atsispirti svetimtaučių (ypač lenkų, vokiečių) istoriografijai, kurti „tautinę“ kultūros politiką pagal tautininkų įsivaizduojamą modelį.

„Vidinis poreikis“ atsinaujinti?

Galima numanyti, kad vadinamoji Šapokos deklaracija atsirado dėl lietuvių istoriografijos „vidinio poreikio“ atsinaujinti arba, kaip teigta, buvo krizės pasekmė. Tai buvo metas, kai Vytauto Didžiojo universitetas pradėjo rengti istorikus profesionalus ir tapo pirmuoju oficialiu Lietuvos istorijos tyrimų centru. Gabiausi Lietuvos istorikai – Šapoka, Ivinskis, kiti, studijavę užsienio universitetuose, ten pasisėmė istorijos metodologijos, istoriografijos naujovių. Taigi lietuvių istoriografija pradėjo funkcionuoti iš tikrųjų visais lygmenimis – instituciniu, metodologiniu, kultūriniu ir socialiniu.

1933 m. Ivinskis sukūrė savąjį geopolitinių faktorių koncepciją:

„Šiandien veikia tos pačios istorinės jėgos kaip viduramžy, mūsų tautos gilios praeities ir dabarties pagrindiniai klausimai nedaug kuo skiriasi. Nes istorijoje keičiasi tik žmonių kartos [...] Trumpiausia Lietuvos istorijos peržvalga pakankamai parodo, kad tos jėgos – Rusija, Lenkija, Vokietija, tas „trio“ vaidino Lietuvos politikos gyvenime labai svarbią rolę. Tos pačios jėgos tebeveikia ir dabar.“²⁶

Žinoma, ši koncepcija buvo atsakas į Šapokos manifestą, bet ji atsirado ir kaip Stasio Šalkauskio svarstymų apie Rytų ir Vakarų takoskyrą, kurios epicentre yra Lietuva, papildinys. Šalkauskis įrodinėjo, kad lietuvių istorinė misija – ne tik būti tarpininke tarp Rytų ir Vakarų, bet ir sukurti lietuviškąją civilizaciją:

„[...] lietuvių tautai, mūsų supratimu, nėra kitokios išeities, norint apsiginti nuo ardamosios svetimų įtakų veikmės, kuri gresia tautinei jos pilnatvei. Visų pirma šitokis istorinio palikimo likvidavimas vieną kartą visiems laikams atimtų pagrindą Rusijos ir Lenkijos užgaidoms užgrobti Lietuvą kultūrinio laimėjimo motyvais. Be to, sintetinis rusų ir lenkų įtakų įveikimas padarytų šitas įtakas nepajėgiančias įsigyti skyrium pavojingos persvaros Lietuvos gyvenime.“²⁷

Metodologiniu požiūriu Ivinskio koncepcija buvo neabejotinai svarbus žingsnis²⁸. Vis dėlto nei Šalkauskio, nei Ivinskio koncepcijos neperžengė tau-

1930 m. Lietuvos mieste Kaišiadoryse pasirodė vaizdinė propaganda: „Liaudies tribunolas, sudarytas iš miesto elito, pripažino Jogailą kaltu dėl lietuvių tėvynės išdavimo ir lietuviams katastrofiškos unijos su Lenkija“.

Mucha, 1930, nr. 10

Dėl lietuvių nuosprendžio Kaišiadoryse.

Karalius Jogaila: „O čia mano atsakymas į jūsų nuosprendį“.

tininkų įsivaizduojamos Lietuvos istorijos sampratos, nesikirto su oficialiuoju lietuvių ir lenkų istorinių santykių vaizdavimu. Tiesa, Ivinskis pabrėžė svarbų Jogailos vaidmenį Lietuvos christianizacijoje, prilygindamas jį Vytautui Didžiajam, ir teigė, kad „Jogaila ištraukė lietuvių iš rusų stačiatikių įtakos“²⁹, tačiau bendras vertinimas buvo neigiamas: „Jogailos pradėta politikos kryptis (unija) ir jo įpėdinių vesta po jo mirties labai pakenkė Lietuvos valstybės ir tautos interesams.“³⁰

Ivinskis nebuvo linkęs sutikti su tautininkų siekiais istoriją išnaudoti saviems tikslams: „[...] jei iš istoriko bus reikalaujama, kad jis tik įrodinėtų tai, kas politiškai gali būti naudinga, objektyvus tyrinėjimas nebus įmanomas.“³¹

Sunku pasakyti, ar Lietuvos istoriją aprašyti kritiškai siekta iš vidinio poreikio atsinaujinti, nupūsti romantizmo dulkes. Dar sunkiau nubrėžti ribą tarp romantikų ir patriotiškai nusiteikusių (o gal prie tautininkų režimo po 1926 m. perversmo prisitaikiusių) istorikų. Taip manyti verčia ne tik Lietuvos christianizacijos laikymas Vytauto nuopelnu, bet ir tai, kad Šapoka vos ne visas senovės aisčių gentis priskyrė... lietuviams: „[...] istorijos moksle jau vis ryškiau iškyla nauja koncepcija, kuri visus aisčius traktuoja kaip vieną etninį ir kultūrinį vienetą [...]“.³²

Vėliau tuo remdamasis Šapoka bandė lietuvių valstybingumo šaknų ieškoti dar tais laikais, kai švedai buvo apgulę Apuolės pilį.

Samprotaudamas apie didingą Lietuvos praeitį, Šapoka ragino nekreipti dėmesio net į klaidas, jeigu jos prisideda prie jaunimo auklėjimo: „Mūsų praeities mums negali užginčyti niekas. Ji nebuvo paprasta. Ji iš tikro didinga [...] reikalas auklėti tautą pasinaudojant praeities lobynu nelaukia [...] Masėms nereikia aukštai mokslinių studijų, o plačių, epochas bei asmenis apibūdinančių aprašymų. Mažos klaidos čia leistinos.“³³ Tai rodo, kad istorikai, griežtai pasisakę prieš primitivų Lietuvos istorijos romantizavimą, ėmėsi „sumokslinti“ romantizmą, neatsisakydami didaktinių ir pilietinių istorijos uždavinių. „Sumokslintas“ romantizmas turėjo ugdyti Tautininkų sąjungos siekius atitinkantį tautinį patriotizmą.

Lietuvos christianizacijos vertinimas tarpukariu – konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos atspindys?

Žinoma, įrodyti arba paneigti, kad Šapokos deklaracija sutapo su Tautininkų sąjungos „tautinės politikos“ siekiais ir jų realizavimu, reikėtų išsamesnės analizės. Bet dabar įdomesnis kitas klausimas: ar Lietuvos christianizacijos vertinimas buvo Lietuvos ir Lenkijos politinio konflikto atspindys? Toks išpūdis gali susidaryti, bent jau iš pirmo žvilgsnio. XIX a. suformuotas neigiamas „lenkų apaštalų“ įvaizdis, tarpukariu dar labiau sustiprėjo.

Kalbant apie Pirmosios Respublikos istorikų darbus, skirtus Lietuvos krikščionybės raidai ir krikštui, išskirtinos dvi kryptys:

1) Katalikiškoji kryptis, atstovaujama Lietuvos universiteto (vėliau – VDU) Teologijos–filosofijos fakulteto istorikų, pirmiausia Zenono Ivinskio, vertindama lenkų vaidmenį Lietuvos ir baltų christianizacijoje, neprieštaravo siekiui moksliskiau parodyti lenkų „veidmainystės“, neneigė ir Vytauto vaidmens. Tačiau tų „veidmainysčių“ neakcentavo taip radikaliai. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ Ivinskis vis dėlto parašė, kad krikščionybės priėmimas nebuvo toks siaubingas dalykas, kaip teigė Jonas Basanavičius, o jėzuitų (dažniausiai lenkų arba sulenkėjusių LDK gyventojų) vaidmuo LDK kultūros istorijoje vertintinas teigiamai³⁴. Nors daliai Lietuvos istorikų toks požiūris į jėzuitus užkliuvo kaip „nukrypimas“ nuo „tautinio reikalo objektyvaus vaizdavimo“³⁵, po poros metų Ivinskis šiuos teiginius ir vėl pakartojo³⁶, tiesa, pažėrdamas priekaištų ir „lenkų apaštalams“:

„Yra duomenų, kad Lietuvos misijomis nė vienas iš Lenkų vyskupų, išskyrus pirmąjį Vilniaus Vyskupą Andrių Vasilą (Wasilło) arčiau neužsiėmė. Tas Lenkijos aukštųjų dignitorių nerūpestingumas, galima sakyti, buvo simboliškas tolimesnei lietuvių christianizacijai per lenkus. Su tam tikru nerūpestingumu atvykę Lietuvon vėliau išeiviai kunigai iš Mozūrijos ir Lenkijos nesirūpino pramokti lietuvių kalbos ir daugelį kur tapo „nebyliais apaštalais.“³⁷

Tai visiškai suprantama: tuo metu Ivinskio kurtame lietuvių istorinės atminties modelyje (geopolitinių faktorių koncepcijoje, kuri vėliau, mokslininkui apsigyvenus Romoje, virto LDK kultūros istorijos koncepcija) pagrindinį vaidmenį vaidino lietuvių tauta. Ivinskis nesitenkino oficialiomis valdžios deklaracijomis apie „tautinį reikalą“, bet, kurdamas naują požiūrį į Lietuvos istoriją, bandė pats kurti ir lietuvių istorinės atminties modelį.

Kita vertus, tos pačios pakraipos tautinės politikos propaguotojai stengėsi kuo geriau išnagrinėti kultūrinę lenkų veiklą LDK istorijoje ir parodyti, kad, nepaisant „lenkų apaštalų“ neigiamos įtakos, krikščionybė lietu-

viams netapo svetima. Kunigas Stasys Yla, nors ir kalbėjo apie lenkų kultūrinę invaziją į LDK, tačiau išskyrė nuo krikščionybės įvedimo nepriklausiusias polonizacijos priežastis, keldamas klausimą, ar yra logiška ir istoriškai pagrįsta krikščionybę tapatinti su lenkiškumu:

„Sprendžiant klausimą ne iš pavienių faktų, bet iš viso faktų komplekso ir istorinės perspektyvos, nesunkiai galima pastebėti, kad lenkų kultūros invazijai Lietuvoje kelių yra paruošę ne viena, bet visa eilė priežasčių. Vienos jų ir tai gana svarbios siekia žymiai ankstybesnius negu krikščionybės įvedimo laikus. Kitos supuola su krikščionybės įvedimo laiku, bet yra visiškai nepriklausomos nuo pačios krikščionybės įvedimo. Dar kitos priklauso nuo krikščionybės įvedimo, tiksliau tariant, nuo krikščionybės įvedimo būdo, tačiau su pačia krikščionybe, kaip tokia, jos neturi nieko bendra.“³⁸

Taigi negalima krikščionybės suplaksti su neigiamu lenkų įvaizdžiu.

2) Pozityvistinė arba antiklerikalinė kryptis labiau reiškėsi Humanitarinių mokslų fakultete ir lenkų misionierių veiklą vertino kur kas radikaliau. Štai Kazimieras Prapuolenis nevengė net tokių epitetų: *„Lenkų grobuoniška politika, pasireiškusį Lietuvos „inkorporavimu“, neleido „lenkiškiems apaštalams“ pas mus pasiekti savo pašaukimo aukštumų vyriausiai dėl to, kad jie ignoravo lietuvių kalbą.“³⁹*

Beje, buvo pasitelkti ne tik „veidmainių“ lenkų, bet ir „grobikų“ vokiečių įvaizdžiai.

Antiklerikalai labiau angažavosi pagoniškosios Lietuvos mitui. Antanas Kučinskas, vertindamas Lietuvos krikštą, teigė: *„Daug kur lietuviai, kaip žmonės ir asmenybės, pasirodydavo kilnesni už pačius krikščionis, ypač palyginus su kryžiuočiais. Dėl to negalima manyti, kad pagonybė jau buvo visiškai nusigyvenusi ir nusidėvėjusi, kad jos aukurai buvo sugriuvę ir religijos gaivinanti jėga buvo išsekusi. Pagonybė dar tvirtai laikėsi iki pat krikščionybės įvedimo [...]“⁴⁰* Toks požiūris neprieštaravo ir „tautinės politikos“ propaguotojų mintims, be to, sutapo, nors tai skamba paradoksaliai, su lenkų istoriografijos požiūriu į pagonybę Lietuvoje.

Galima išskirti keletą bendrų vertinimo tendencijų:

1) Lietuvos istorikai pripažino, kad Kryžiuočių, arba Vokiečių, ordinas bandė užkariauti baltus. Viena vertus, tai prasilenkė su krikščioniškosiomis dorybėmis, antra vertus, atitiko to meto krikščioniškąją pasaulėžiūrą. Ivinskis ne tik konstatavo faktą, kad ordino politika buvo priešiška lietuviams, bet ir pabandė atsakyti į klausimą, kodėl taip įvyko. Istorikas atskleidė, kaip taikios misijos virto prievartinėmis neofitų atžvilgiu⁴¹. Tai iš tikrųjų buvo naujas vertinimas, vadinasi, lietuvių istoriografijos institucionalizavimas davė tam tikrų vaisių.

2) Skirtumai tarp misijų teorijos ir praktikos leido griežtai pasmerkti ordino piktadarybes ir jam suversti krikšto nesėkmes⁴². Katalikiškosios orientacijos istorikai, pavyzdžiui, Juozapas Stakauskas ir Antanas Stepnaitis, nagrinėjo krikščioniškosios misijų politikos susiformavimą ir paplitimą, bandydami pateisinti jas kaip krikščionėjimo skatintojas. Stakauskas, istorikas ir dvasininkas, bandė ideologiškai pagrįsti ordino persikėlimo į Pabaltijį priežastis, nušviesdamas Kryžiaus žygių prieš pagonis idėjos evoliuciją nuo šv. Augustino *De civitate Dei* iki šv. Tomo Akviniečio⁴³. Jis pirmasis Lietuvoje atliko ir misijų klasifikaciją (buvo išskirtos trys rūšys⁴⁴, nors įsivaizdavimas, kad, iš pradžių buvusios taikios, vėliau jos virto karinėmis, iš esmės nepakito⁴⁵). Beje, kaip tik tuo metu (1935 m.) pasirodė konceptualumo iki šiol nepraradusi žymaus vokiečių medievisto Carlo Erdmanno studija *Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, kurioje išsamiai išanalizuota visa šventojo karo istorija⁴⁶. Kaip ir užsienio istoriografai, lietuvių istorikai karines misijas tapatino su Kryžiaus karais. Beje, tokia samprata sutapo su vokiečių *Rytų tyrinėjimų (die Ostforschung)* išvadomis. Antra vertus, laikydamiesi tokios misijų klasifikacijos, lietuvių istorikai faktiškai pritarė savo kolegų lenkų išvadai, esą karines misijas (t.y. Kryžiaus karus) vykdė tik germanai, o lenkų misijos buvo taikios. Taigi, lietuvių autoriai pripažino, kad krikščionybę Lietuvoje lenkai įvedė taikiai, tačiau jų požiūris į „lenkų apaštalus“ vis tiek nepasikeitė.

3) Atmesdami romantikų teiginius, neva krikščionybė sugriovė aukštą pagoniškosios Lietuvos kultūrą, katalikiškosios krypties istorikai įrodinėjo, kad pagonybė

yra ne religija, o gamtos ir jos reiškinių sudvasinimas. Taip atsirado baltų religijos gamtiškumo samprata ir požiūris, esą nebuvo žynių luomo⁴⁷, todėl krikščionybė *negalėjo* iš pagonių atimti ir sunaikinti to, ko šie neturėjo (stabų, šventyklų ir pan.). Ivinskis pagonybę laikė istoriniu anachronizmu, kurį išstumti galėjo tik Lietuvos krikštas, t.y. christianizacijos procesą jis traktavo kaip neišvengiamybę⁴⁸. Tai leido teigti, kad Lietuvos visuomenė pradėjo europėti būtent nuo XIV a. pabaigos⁴⁹. Toks požiūris lietuvių istoriografijoje taip pat buvo naujas.

Apibendrinant⁵⁰ darytinos tokios darbinės išvados: „lenkų apaštalų“ neigiamas įvaizdis Pirmosios Respublikos lietuvių istoriografijoje nepakito, nors bandyta aptarti krikščioniškųjų misijų pobūdį, jas suklasifikuoti, Kryžiaus karus suprantant kaip procesą, kurį pergyveno visa krikščioniškoji Vakarų Europa. Viena vertus, tai rodo, kad lietuvių istoriografija nekritiškai prisitaikė prie „tautinės politikos“ ir kūrė alternatyvius lietuvių istorinės atminties modelius. Antra vertus, būtent tarpukariu lietuvių istoriografija pradėjo funkcionuoti – buvo įsteigtas Lietuvos istorijos tyrimo centras, pradėta leisti periodinius leidinius, istorikai aistringai diskutavo dėl istorijos vertinimų, atsižvelgdami į Vakarų Europos (pirmiausia Vokietijos) istoriografijos naujoves. Nepaisant to, ir toliau buvo daromos kontroversiškos išvados, pavyzdžiui, „lenkų apaštalų“ įvaizdis buvo neigiamas, tačiau pritarta lenkų istoriografų išvadai, kad „kardo apaštalavimą“ vykdė tik vokiečiai.

Šapokos raginimas „rasti ir parodyti lietuvius“ Lietuvos istorijoje galėjo atsirasti ne tik dėl vadinamojo „vidinio“ istoriografijos atsinaujinimo arba kovos tarp romantikų ir pozityvistų, bet ir dėl tautininkų tuo metu vykdytos kultūrinės programos, paremtos tam tikromis tautinėmis nuostatomis. Pagal jas bandyta formuoti ir požiūrį į istoriją, kurti naujus, režiui palankius įvaizdžius, tautinius simbolius. Gali būti, kad „tautinės kultūros“ propagavimas tik atsitiktinai sutapo su Lietuvos istorikų noru atsikratyti romantiško Lietuvos istorijos vaizdavimo. Bet labiau tikėtina, kad Lietuvos istorikai stengėsi išlaikyti prezidento Antano Smetonos nubrėžtą Lietuvos istorijos liniją.

Kadangi lietuviams nesisekė susitarti su lenkais dėl Vilniaus, istorikai už visas praeityje lietuvių patirtas nesėkmes norėjo suversti kaltę lenkams. Lietuvos christianizacijos proceso tyrimas tam buvo ypač tinkamas. Taip ir atsirado minėtas istoriografinis paradoksas: nors buvo pripažinta, kad lenkai tarp lietuvių vykdė tik taikias misijas (o vokiečiai – karines/prievartines), tačiau lenkų įvaizdis dėl to nė kiek nepagerėjo. Kadangi Lietuva apsikrikštijo didžiojo kunigaikščio Jogailos laikais, jis tapo visų Lietuvos negandų pradininku, nors pati krikščionybė nelaikoma blogybe. Vytautas buvo iškeltas kaip Jogailos antipodas, savarankiškos Lietuvos teisių gynėjas ir tikrasis lietuvių krikščionintojas. Tikriausiai Vytauto kova dėl Lietuvos savarankiškumo buvo perkelta į kovos dėl Vilniaus prieš „veidmainius“ lenkus lygį.

Tad lieka atviras klausimas, ar ne dėl šios priežasties siekta moksliskiau parodyti lenkų piktadarybes Lietuvai, eskaluojant lenkų kaip „amžinųjų“ priešų įvaizdį? Ar tikrai tik „vidinis“ lietuvių istoriografijos atsinaujinimas skatino „atrasti ir parodyti lietuvius Lietuvoje“? ■

- ¹ Adolfas Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 21, p. 482.
- ² Liudas Truska, „Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, *Acta et commentationes Universitatis Vytauti Magni. Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 39–48. Plg. Algimantas Kasparavičius, Kauno ir Maskvos draugiškas polonezas Varšuvai (1926–1936), *Lietuvos diplomacija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 92–114.
- ³ Kai kurie tarpukario istorikai gana palankiai vertino M. Muravjovo veiklą. Plg. Paulius Šležas, „Muravjovo veikimas Lietuvoje“, *Athenaeum*, 1933, t. IV, p. 82.
- ⁴ Alfredas Bumblauskas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 11; Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, 2005, p. 188–190.
- ⁵ Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius, 2004, p. 110.
- ⁶ Mačiulis, p. 262.
- ⁷ Egidijus Aleksandravičius, „Trys lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai“, *Metmenys. Kūryba ir analizė*, 1995, Nr. 68, p. 9–14.
- ⁸ Antanas Smetona, *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990, p. 386 (kalba, pasakyta 1934 IV 19)

- ⁹ Jonas Matusas, „Lietuvos istorija (recenzija V. Daugirdaitės-Sruogienės Lietuvos istorijai)“, *Vairas*, 1935, Nr. 12, t. XV, p. 495.
- ¹⁰ Plačiau – Povilas Lasinskas, Prieškario Lietuvos istoriografija: metodologinių orientyrų paieška, *Istoriko atsakomybė* (sud. N. Asadauskienė, E. Krikščionas, A. Ragauskas), Vilnius, 2002, p. 94–95.
- ¹¹ Konstantinas Avižonis, „Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje“, *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918–1940 metais. Antologija* (sud. B. Šetkus, S. Grigaravičiūtė, R. Šetkuvienė), Vilnius, 2006, p. 55.
- ¹² Zenonas Ivinskis, „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“ *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo Darbai*, 1939, t. III, p. 333.
- ¹³ Mačiulis, p. 136–137, 176–179.
- ¹⁴ Ibid., p. 184–190.
- ¹⁵ Plg. Vladas Sirutavičius, „Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, 17: Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)* (sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas), Vilnius, 2001, p. 133–145.
- ¹⁶ Lasinskas, p. 41–42.
- ¹⁷ Juozas Jakštas, „Humaniškas Smetonos tautiškumas“, *Vairas*, 1934, t. XII, Nr. 8–9, p. 105–109.
- ¹⁸ „I organiškiosios valstybės kūrybą“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 8, p. 169.
- ¹⁹ Plačiau – Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002, p. 37–40.
- ²⁰ Plačiau – Mečislovas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p. 11–85.
- ²¹ Smetona, p. 396 (kalba, pasakyta 1930 II 16).
- ²² Plačiau – Mačiulis, p. 200–203. Plg. Nikžentaitis, p. 37–40.
- ²³ Mačiulis, p. 200–201.
- ²⁴ Simas Sužiedėlis, Vytauto vaidmuo Lietuvos kristianizacijoje, *Vytautas Didysis* (red. P. Šležas), Kaunas, 1930, p. 109.
- ²⁵ Pirmiausia turime omenyje H. Łowmianskio darbą *Studja nad poczqtkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, parašytą ir išleistą (1931 m.) Vilniuje.
- ²⁶ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės“, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 117, p. 289.
- ²⁷ Stasys Šalkauskis, *Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas*, Kaunas, 1928, p. 23.
- ²⁸ Alfredas Bumblauskas, „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 4, p. 14–34. Priešingos nuomonės: Aivas Ragauskas, „Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Metraštis*, 2001, t. 19, p. 59–70; Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius, 2004, p. 117–137.

- ²⁹ Zenonas Ivinskis, Jogaila valstybininkas ir žmogus, *Jogaila* (red. A. Šapoka), Kaunas, 1935, p. 320.
- ³⁰ Ibid., p. 328.
- ³¹ Ivinskis, Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, p. 341.
- ³² Adolfas Šapoka, „Aisčių kilmį bei jų tarpusavio santykių aiškinimas mokykloje“, *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 1, p. 7.
- ³³ Šapoka, „Raskim lietuvių Lietuvos istorijoj“, p. 481–482.
- ³⁴ *Lietuvos istorija* (red. A. Šapoka), Kaunas, 1936, p. 254–255.
- ³⁵ Plg. Jonas Grabauskas, „Lietuvos istorija“, redagavo A. Šapoka. Švietimo m-jos leidinys. Kaunas, 1936. (recenzija)“, *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais. Antologija*, p. 243–244: „Jėzuitų darbai Lietuvoje nupiešti šviesiomis spalvomis. Didžiausiu jų nuopelnu laikoma tai, kad „jie pirmieji susirūpino liaudimi“ (p. 255). Tuo tarpu iš dėstymo matyti, kad jie steigė tik gimnazijas (kolegijas) ir akademiją. Jose buvo dėstoma tik lenkų ir lotynų kalbomis“. Plačiau apie A. Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“ – P. Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete*, p. 153–171.
- ³⁶ Zenonas Ivinskis, Krikščionybės kelias Lietuvon, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis*, Kaunas, 1938, p. 44: „Su krikščionybe Lietuvon atėjo pirmosios mokyklos.[...] Vilniaus vyskui Protasevičiui besirūpinant, jėzuitai įkūrė Lietuvoje Liublino unijos metais pirmąją gimnaziją (kolegiją), o už dešimties metų ir pirmąją Lietuvos aukštąją mokyklą – Vilniaus Akademiją, išgyvenusią 185-rius metus ir išauklėjusią Lietuvai ne mažą intelektualinių jėgų. [...] Lietuvoje taip pat Bažnyčia pasireiškė daug kur kaip kultūros nešėja, žinoma ir architektūrinio meno srityje“.
- ³⁷ Ibid., p. 34.
- ³⁸ Stasys Yla, Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis*, p. 48–49.
- ³⁹ Kazimieras Prapuolenis, *Lenkų apaštalai Lietuvoje*, Kaunas, 1938, p. 25.
- ⁴⁰ Antanas Kučinskas, Krikščionybės praeitis pagoniškoje Lietuvoje, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis*, p. 146. Iš straipsnio pavadinimo galima susidaryti įspūdį, kad autorius bene pirmą kartą lietuvių istoriografijoje bando apžvelgti krikščionybės atsiradimą iki oficialaus Lietuvos krikšto, tačiau paaiškėja, kad nuo XIX a. lenkų istoriografijos primesto požiūrio knygoje neatsitraukia.
- ⁴¹ Zenonas Ivinskis. *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, Kaunas, 1933, p. 3–11. Anot istoriko, krikšto ir užkariavimo elementai taip smarkiai susiję, kad jų atskirti beveik neįmanoma. Štai kodėl ordino vykdoma praktika taip skiriasi nuo popiežių atstovaujamos misijų teorijos (p. 8–9).
- ⁴² Tiesa, pvz., P. Šležas teigė, kad vėlyvą Lietuvos krikštą lėmė didžiųjų kunigaikščių kultūrinis atsilikimas, užsispyrimas, nesugebėjimas suvokti laikmečio realijų. Paulius Šležas, „Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais“, *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 12, p. 781–794.
- ⁴³ Juozapas Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas, 1934, p. 15–41. Teisybės dėlei turime pripažinti, kad šis veikalas buvo vertinamas gana kontroversiškai. A. Steponaitis priekaištavo, kad istorikas neužima aiškios pozicijos dėl popiežių vaidmens Lietuvos krikščionėjimo procese ir laikėsi nuomonės, kad popiežiai nėra kalti dėl ordino grobuoniškos politikos (K[un.] Antanas Steponaitis, *Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militaristinių Ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas, 1937, p. 93–94.). Ivinskio manymu, Stakauskas „tardamas tokį kietą sprendimą apie iš Romos nukreiptus Kryžiaus karus prieš pagonis [...] nėra padaręs esminio skirtumo tarp kryžiuočių vedamos politikos rytiniame Pabaltijyje ir nusistatymo Romos Kurijos“ (Zenonas Ivinskis, „Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo Darbai*, Roma, 1961, t. IV, p. 126). Šis priekaištas nėra pagrįstas: Stakauskas gana aiškiai išskiria ir XII–XIII a. visuomenės požiūrį į Kryžiaus žygius, ir ekspansionistines vokiečių užmačias, ir popiežių nusistatymą žygių atžvilgiu. V. Pašuto rašė, esą Stakauskas „stojo į kurijos idealizavimo kelią“ (Владимир Т. Пашута, *Образование Литовского зосударства*, Москва, 1959, c. 225.), nors kitas sovietinės istoriografijos atstovas – Juozas Jurginis daugelį Stakausko minčių perkėlė į savo monografiją, skirtą Lietuvos krikštui (Juozas Jurginis, *Lietuvos krikštas. Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija*. Vilnius, 1987, p. 78–89 ir kt.)
- ⁴⁴ Stakauskas, p. 16: „[...] anglosaksų krikščioniška misija, kuri buvo taikaus pobūdžio, vokiečių karalių užkariavimų politika ir popiežių kryžiaus karo misija, kuri buvo bažnytinio-politinio pobūdžio.“
- ⁴⁵ Plg. Steponaitis, p. 20.
- ⁴⁶ Carl Erdmann, *Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart, 1935.
- ⁴⁷ Zenonas Ivinskis, „Senasis lietuvių tikėjimas“, *Kūryba*, 1944, Nr. 4, p. 177.
- ⁴⁸ Zenonas Ivinskis, Jogaila valstybininkas ir žmogus, p. 319: „Reikėjo panaikinti tą istorinį anachronizmą, panaikinti paskutinę pagonybės salelę Europoje.“
- ⁴⁹ Tiesa, tokį Lietuvos europeizacijos modelį Z. Ivinskis pateikė jau emigracijoje, laikotarpį nuo 1387-ųjų iki XVI a. pabaigos įvardydamas „sinkretizmo“ sąvoka, plačiau – Zenonas Ivinskis, Lietuvių kultūros tarpsniai, *Kultūra ir istorija* (sud. V. Berenis), Vilnius, 1996, p. 202–204. Z. Ivinskio Lietuvos europeizacijos modelio užuomazgos – 1933 metais paskelbtas straipsnis „Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva“, kuriame autorius teigia, kad europietiškoji civilizacija tik XV amžiuje peržengė Nemuną.
- ⁵⁰ Sąmoningai nesiėmiau nagrinėti ginčų, kilusių tarpukariu, pavyzdžiui, dėl Žemaičių krikšto datos. Apie šį ginčą ir jo atgarsius žr.: Vytenis Almonaitis, „Lietuvos krikštas ir Žemaitija“, *Lituanistica*, 1996, Nr. 2(26), p. 31–38.

KELIONĖ SEPTYNMYLIAIS BATAIS PO EUROPOS PEIZAŽUS

Ką atsakytumėte, jei paklauskiau, ką 400 metų reiškia moteriai, kurią bulius ant nugaros nunešė į jūrą? Na, tikiuosi bent jau meistro Hinderhoutho valiūkiško mirktelėjimo. Kas, pradedant XVI a., keturi šimtmečiai yra Europai? Nyderlandų sukelta revoliucijos banga, nusiritusi skersai žemyno, per Angliją ir Prancūziją? Shakespeare'as, Molière'as, Voltaire'as ir Hugo? O gal universali žmogaus samprata, barokiniai lipdiniai, išaugę į antikines kolonas ir vėliau griausmingai pradingę Williamo Turnerio ūkuose? Viskas priklauso nuo žiūros taško. O jų tiek, kiek žiūriniųjų... Tą nesunku pajusti ir apsilankius šiuo metu ypač sujudusiam Taikomosios dailės muziejuje – nuo kovo 12 d. čia eksponuojamas dviejų Europos kultūros sostinių – Vilniaus ir Linco – bendras projektas „Europos peizažai. Gamtos ilgesys“. Paroda, kuri veiks iki gegužės 17 d., suteikia galimybę į „pabodusiu“ laikomą dailės žanrą pažvelgti kitu kampu, įvertinti jį kaip istorinės ir geografinės senojo žemyno įvairovės atspindį.

Europa, tarsi nesenstanti nuostabaus grožio moteris, maino savo apdarus, paisydama skirtingų laiko, geografinių, politinių ar socialinių aplinkybių. Parodoje eksponuojami daugiau kaip 200 kūrinių irgi yra vienas iš Europos „kostiumo istorijos“ epizodų, bet jis atskleidžia beveik visą peizažo žanro raidą.

Ekspozicija pradedama XVI a. paveikslais – tada prasidejo peizažo kelias į dailininko drobės pirmąjį planą. Daugelis to meto peizažų yra nedidelio formato, tarsi

dailiai iškirptas gabalėlis fono iš Italijos ar flamandų dailininkų nutapyto damos portreto. Kitaip ir negalėjo būti, juk vis dar klestėjo XV a. idėja, kad žmogus yra visatos „mažasis atspindys“, taigi jame sutilpo visa gamta. Vis dėlto revoliucingieji nyderlandų dailininkai „pasičiupo“ tą gamtovaizdžio gabalėlį jau suvokdami peizažą kaip atskirą žanrą. Tą demonstruoja Lucaso van Valckenborcho (1535–1597), Esaio van de Veldė (1587–1630), Antoino Mirou (1578–1661) ir kt. kūriniai.

Geri pavyzdžiai užkrečia. XVIII a. peizažas jau užėmė svarbią vietą prancūzų, italų, vokiečių dailėje, juo susidomėjo ir LDK dailininkai. Tačiau žvelgiant į Carelo van Falenso (1683–1733), Jacobo Philipppo Hackerio (1737–1807) ar Giambattistos Bassio (1784–1852) drobes apima šioks toks netikrumas. Gamtovaizdis čia traktuojamas daugiau kaip idėja, kaip siekiamybė, užuovėja nuo kasdienybės rūpesčių ir nuodėmių. Peizažas virto idealizuota erdve, „sulipdyta“ iš prisiminimų fragmentų, dailininko fantazijos ir to meto mados.

Idilė, kai gamta ir žmogus netrukdė vienas kitam, tęsėsi iki XIX a. Tai patvirtina giedros nuotaikos, lyriški kaimo vaizdai. Bet gamta pašėlo, žmogus pasijuto esąs bejėgis svetimkūnis, kurį gamta bando išspjauti. Apie tai pasakoja Jules'io-Achille'o Noelio (1810–1881), Hermanno Meviuso (1820–1864) drobės. Kaupiasi grėsmingi audros debesys, siaučia liepsnos ir dūžta laivai! Šitaip išsišėlęs romantizmas atskleidė kitą gamtos veidą. Dailininkai ėmė tapyti ne fantazijose regėtus Italijos peizažus, o savo krašto gamtovaizdžius. Jiems

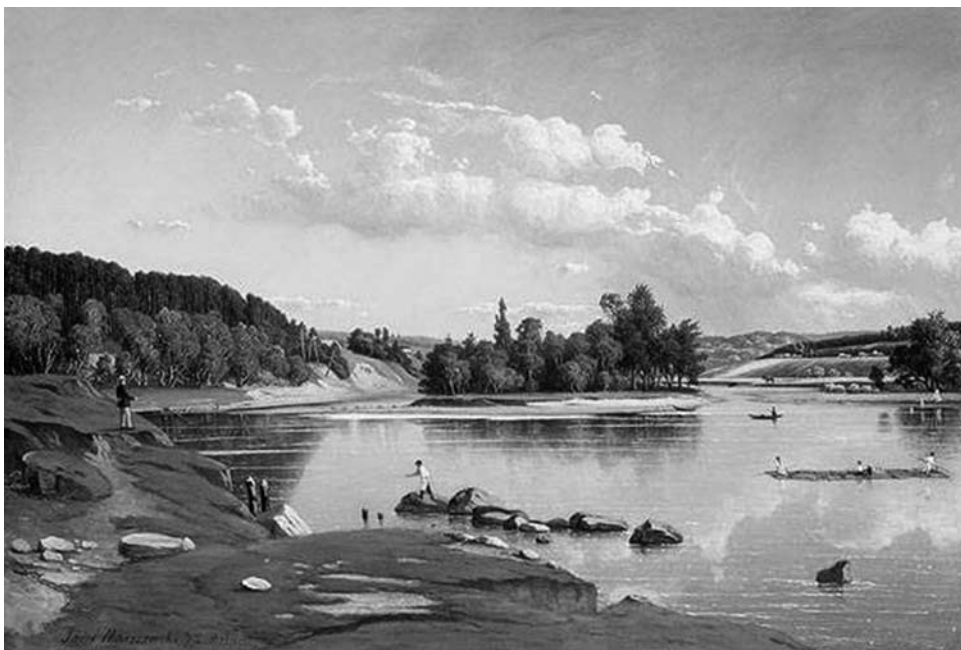
gražios ir lygumos, ir pelkės. Svarbiausia, kad savos. Tą ypač pabrėžia Lietuvos romantikai: nei Juozapui Marševskiui (1825/1827–1883), nei Juozapui Balzukevičiui (1867–1915) nereikia kelti kojos svetur – idealus gamtos grožis supa savam krašte. Vincentas Dmachauskas į tikrus ir išgalvotus gamtovaizdžius įpynę didingos lietuvių praeities vaizdus. Panašiai elgėsi ir kitų šalių dailininkai, pavyzdžiui, Franzas Xaveras Lampis (1782–1852), Karlas Moseras vyresnysis (1819–1882) tapė griuvėsius, tiltų liekanas. Dabar jau ne gamta telpa žmoguje, bet jis savo jausmus, ilgesį ir baimes atiduoda jai. Tikras peizažo aukso amžius.

XX a. pradžia kiek kitokia – audros drobėse nurims-ta. Romantikams buvęs gyvybiškai svarbus santykis „aš mažas, gamta didelė“ tampa nebeaktualus. Nebesisten-giama aprėpti kalnynų ar kuo įtikinamiau atskleisti ly-gumų platybių. Užtenka jaukios kamerinės erdvės, vie-no medžio prie vieškelio, kad būtų išreikšta meilė savo kraštui. Tą puikiai reprezentuoja Antanas Žmuidzina-vičius (1876–1966), Petras Kalpokas (1880–1945), iš dalies Pranas Domšaitis (1880–1965) ir daugelis kitų šalių dailininkų.

Net ir septynmyliais batais žygiuojant per Europos peizažo istoriją, akivaizdu, kad kelių yra ne vienas.

Gausybė vertingų eksponatų pasakoja ir visai kitokias istorijas. Pavyzdžiui, atskleidžia skirtumus ir panašumus. Drobės tampa tarsi žemyno žemėlapiu, kurį tyrinėdamas pajunti didžiulę kraštovaizdžių, o sykiu ir kultūrų įvairovę. Galima žingsniuoti ir per to paties krašto skirtingus kampelius, stebint kaip jie kito sulig amžiais. Tačiau toji begalinė įvairovė yra vienijama idėjų, kurios, nepaisant geografinių skirtumų, yra labai panašios. XVI a. dar tik bandantis išžiūrėti į gamtos veidą olandas ir XIX a. kartu su stichijomis šelstantis anglas gamtoje ieškojo ir ilgėjosi tų pačių kertinių dalykų – atokvėpio nuo kasdienybės rūpesčių ir atsakymo į klausimą „kas ir kodėl aš esu“.

Paroda „Europos peizažai. Gamtos ilgesys“ iš tikrųjų verta pagyrimo. Tiek ją, tiek Vilniaus paveikslų gale-rijoje vykstančią Niko Pirosmanio kūrinių ekspoziciją laikau kuratorių darbo ir apskritai muziejininkystės pavyzdžiu, į kurį derėtų lygiuotis ir tada, kai Vilnius jau nebus Europos kultūros sostinė, o Lietuva bus jau paminėjusi savo vardo tūkstantmetį. Dedu plusą ne tik už pasaulinio garso ir reikšmės autorius, bet ir už gebė-jimą pritraukti Lietuvos žiūrovus. Leisiu sau pasakyti: „Pagaliau.“ ■

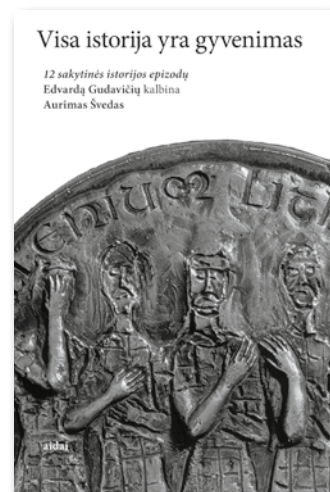

Juozapas MARŠEVSKIS.

„Neris prie Vingio parko“. 1872 m.

Antano Lukšėno nuotr.

ISTORIKŲ SITUACIJA SOVIETMEČIU: PRARASTOJI KARTA?

Profesoriaus Edvardo Gudavičiaus atsiminimų, autorefleksijų ir įžvalgų knygos „Visa istorija yra gyvenimas“ pristatyme Vilniaus knygų mugėje dalyvavo jos rengėjas ir sudarytojas Aurimas Švedas, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentai Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Nerijus Šepetys, daktaras Artūras Vasiliauskas. Sakytinės istorijos žanrui priskirtina, dialogo principu sukonstruota knyga išiešką gyvą diskusiją.

Aurimas Švedas: Kai rengiau šią knygą, o darbas buvo jau įpusėtas, į galvą šovė mintis: Ar mano tyrimas nenuvedė per toli? Juk čia pateikiama daug labai asmeniškų dalykų, ir tai sulauks įvairių interpretacijų. Kiek istorikas turėtų būti atviras kalbėdamas apie savo teorines, metodologines, egzistencines aspiracijas? Ar reikia skaitytojams išpasakoti savo paslaptis? O gal visi šie dalykai turėtų likti po paslapties šydu? Arba, kaip pasakytų Johnas Fowlesas, verčiau saugiai dūlėtų „juodmedžio bokšte?“

Artūras Vasiliauskas: Turime reikalą su ypatinga epocha, ją būtų galima apibūdinti kaip „ypač mažų galimybių epochą“ arba „laikmetį be jokių galimybių“. Jeigu profesorius Gudavičius nebūtų papasakojęs, kaip gyveno tokiam laikui ir tokioje situacijoje, būtume tikrai daug praradę. Visų pirma nežinotume, kaip susiklostė istoriografinė tradicija, gera ji ar bloga – tai jau

kitas klausimas, tačiau ji atsirado, kaip minėjau, ypatingomis sąlygomis. Viena iš metaforų, kuriomis profesorius apibrėžia savo santykį su tuo metu egzistavusia prievartos sistema, yra tokia: „Aš buvau prisitaikėlis!“ Mane šis prisipažinimas, knygoje pakartotas keletą kartų, labai šokiravo. Galbūt šis akcentas galėtų tapti mūsų diskusijos atspirties tašku? Juk Gudavičiaus tiek profesinio, tiek ir asmeninio gyvenimo didelė dalis susijusi su sovietmečiu.

Eligijus Raila: Aš bene geriausiai prisimenu sovietmetį, nes iš visų, sėdinčių prie šio stalo, esu vyriausias. Kai ne tik perskaičiau, bet ir ištyrinėjau aptariamą knygą, man dingtelėjo mintis, kad istoriko situacija sovietmečiu buvo sunkiai atpažįstama, nes paslėpta. Auditorijose, bibliotekos skaitykloje susidurdavau su kolegomis, bet taip ir likome svetimi, tarsi nepažįstami, nes visi turėjome savo vidinį gyvenimą, tam tikras patirtis, apie kurias sovietmečiu nebuvo galima atvirai byloti. Puiku, kad Aurimui pavyko prakalbinti vieną iš tų žmonių, kurie patyrė bene didžiausius virsmus. Šita knyga yra ne vieno asmens istorija, o biografija kartos, kuriai teko išgyventi didžiausius socialinius, kultūrinius ir dvasinius lūžius. Nepaisant to, ji gyveno ir dirbo. Istorikų situacija sovietmečiu buvo be galo sunki, reikėjo didelių pastangų, kad atremtum ideologinį istorijos vulgarizavimą, todėl tokie pasakojimai yra labai

svarbūs, į juos derėtų dėmesingai įsiklausyti. Kita vertus, man lengva kalbėti ir dalytis savo įžvalgomis, nes aš nesu profesoriaus Gudavičiaus mokinys, be to, istorijos mokslo bare mudu nesame ko nors rimčiau drauge nuveikę. Kai esi nesusijęs, tačiau dalyvauji bendrame istorikų diskurse, pamatai dalykus, kurių tikriausiai nepajėgtum įžvelgti, varžomas santykio tarp mokytojo ir mokinio. Ši knyga leido man pamatyti, kaip įdomiai ir kartu kaip sunkiai klostėsi humanitarinė kultūra. Žinoma, yra daug atsiminimų, kuriuose šis klausimas paliečiamas, tačiau *istoriko* žvilgsnis į save ir į savo laikmetį man ypač įdomus.

Nerijus Šepety: Eligijus yra vyriausias, o aš, jeigu neskaičiuotume Aurimo, – jauniausias šioje kompanijoje. Nesu profesoriaus Gudavičiaus mokinys ar sekėjas, todėl jaučiuosi irgi galįs pažvelgti į šioje knygoje išdėstytas mintis tarytum iš šalies. Man labai patiko Eligijaus svarstymai apie kartą. Džiaugiuosi, kad šios kartos istorikai nevadina savęs „neprarastąją kartą“, kaip savo generaciją didžiudamasis pristato vienas mano bendrapavardis... Profesoriaus Gudavičiaus pasakojimas apie save, apie laiką ir apie sovietmečiu brandintus istorijos tyrimus yra liudijimas, kaip gyveno būtent *prarastoji karta*. Pasakojimas apie šią kartą kuriamas išryškinant totalinį prisitaikėliškumą. Profesorius neslepia: sukdamas į istoriją jis suvokė, kad renkasi varganą ir nykią egzistenciją, kelią, kuriuo einančiam žmogui tenka susiskaldyti, o gal ir prarasti save. Juk sovietmečiu viešajame gyvenime turėjęs reikštis praeities tyrinėtojas puikiai žinojo, kad jo laukia iš dalies tarnyba režimui arba svetimiesiems – pavadinti galima įvairiai. Profesorius Gudavičius knygoje dažnai kalba apie „rusus“ ir „Rusiją“, nors įtariu, kad jis turi omenyje ką kita, nei sufleruoja kasdieninės šių žodžių reikšmės, – ideologiją. Taigi, viena vertus, sovietmečiu istorikams visą laiką grėsė tarnystės ideologijai pavojus, antra vertus, kaip sakė Eligijus, dauguma to meto istorikų gyveno ypač uždarą vidinį gyvenimą, tarytum tūnojo savo kiaute. Žinoma, visi istorikai visada dirba po vieną: užsidarę kažką narsto, kapsto, dėlioja ir nepasakoja kitiems, ką pavyko surasti, nes tik išlaikę viską paslapyje, jie vieni galės tuo džiaugtis. Istorikai šiuo atžvilgiu panašūs į

nykštukus: suranda kažką, tyliai išnarsto ir vėl paslepia, kad niekas kitas nerastų. Bibliotekose, kai dar neegzistavo elektroniniai katalogai, vartydami kortelių katalogus, matėme, kad kai kurių trūksta: skaitytojai, kartais tai būdavo istorikai, suranda įdomią knygą, išsiplėšia iš katalogo jos aprašą, įsideda tą kortelę į kišenę ir joks kitas skaitytojas ar net bibliotekininkas nė nenutuokia, kad tam tikra knyga su konkrečiu šifru guli bibliotekos saugykloje. O kortelės „vagis“ vaikšto patenkintas ir jaučiasi taip, lyg būtų įsigijęs retą monografiją ar sintezę. Juk nuo šiol ji priklauso tik jam! Tam tikru atžvilgiu tai galėtų būti metaforiškas sovietmečio istorikų apibūdinimas.

Aurimas Švedas kalbėjosi su aibe žmonių, kurie sovietmečiu tapo ir buvo istorikai. Daugelis iš jų neįstengia objektyviai prisiminti savęs tais laikais, yra linkę dramatinizuoti praeitį ir heroizuoja save kaip kentėjusią, bet nepalūžusią auką. Tai iš dalies nėra svetima ir profesoriui Gudavičiui, tačiau šis istorikas pats sąžiningai tą pripažįsta. Jis neslepia, kad kalbėdamas apie save anais laikais neišvengiamai priduria kokią dabartinę (ir ne vieną „tarpinę“) refleksiją, todėl iškart persergsti: „Manimi šiuo atveju nelabai galima pasitikėti, nes aš neturiu autentiškų prisiminimų.“ Tai yra normalu, nes juo intensyviau žmogus apmąsto savo nueitą kelią, ilgainiui jam vis sunkiau autentiškai prisiminti praeitį, žvelgiant iš retrospektyvos. Grįžkime prie autobiografinio motyvo... Viena vertus, juo daugiau istorija laikoma mokslu, juo mažiau istorikas atskleidžia savo asmeniškumą. Antra vertus, juo daugiau istorija yra literatūra, tuo šis atsiskleidimas įvairiapusiškesnis. Kuo daugiau yra asmeninio, tikro gyvenimo, tuo, kaip pasakytų profesorius, yra *elegantiškiau*. Vis dėlto didesnis elegancijos krūvis dar nereiškia, kad mokslo automatiškai pasidaro mažiau...

Rimvydas Petrauskas: Kadangi du mūsų diskusijos dalyviai jau atsiribojo nuo Gudavičiaus, teigdami, kad nėra jo mokiniai, tai man belieka prisipažinti, kad esu profesoriaus mokinys. Norėčiau grįžti prie Gudavičiaus istorijos ir aptarti, kuo jo atvejis yra unikalus. Jau buvo kalbėta apie istorikų kartą, kuri sovietmečiu jautėsi savotiškai įkalinta. Tačiau Gudavičius, skirtingai nuo

kitų, buvo įkalintas, manyčiau, dar mažiausiai dviem atžvilgiais. Specifinė jo biografijos kreivė lėmė, kad į istorijos mokslą jis atėjo labai vėlai. Jeigu palygintume Gudavičiaus ir kitų jo kartos istorikų biografijas, šis išskirtinumas tampa labai akivaizdus, o ką jau kalbėti apie mūsų kartą, nuo aštuoniolikos metų galinčią apsispręsti, kuo būti. Gudavičius pasirinko istoriją sulaukęs solidaus amžiaus. Labai įspūdingos yra tos knygos vietos, kuriose profesorius pasakoja, kaip rašė disertaciją savaitgaliais. Tiesa, bibliotekos anais laikais dirbdavo ir sekmadieniais, be to, iki vėlyvo vakaro, žmonėms, kurie studijavo neakivaizdžiai, tai buvo labai patogiu. Tačiau grįžkime prie dvigubo, o tiksliau – trigubo profesoriaus įkalinimo. Apie vieną iš šio įkalinimo formų ką tik užsiminiau. Kita vertus, nederėtų pamiršti, kad Gudavičius ilgą laiką buvo įkalintas ligos, kuri neleido jam judėti, laisvai bendrauti. Manyčiau, todėl toks specifinis profesoriaus santykis su kelionėmis, požiūris į konferencijas. Jis nekenčia viso to. Kaip sužinojau iš knygos, per visą gyvenimą profesorius net į „artimąjį“ užsienį buvo išvykęs, atrodo, vos porą kartų. Nepaisant šito, kaip minėta, trigubo įkalinimo, profesorius Gudavičius pateikė iš visų esamų sintezių sklandžiausią senosios Lietuvos istorijos versiją, labiausiai integruotą Europos istorijos požiūriu.

Aurimas Švedas: Mintis apie trigubą įkalinimą, man atrodo, siejasi su Nerijaus įžvalgomis apie laisvės ir nelaisvės santykį asmenybės gyvenime sovietmečiu ir gebėjimą atvirai kalbėti apie tai dabar. Reikia turėti valios, kad prisipažintum: „Taip, aš buvau prisitaikėlis!“ Įrašinėdamas interviu su įvairiais istorikais, dažniau išgirdavau visiškai priešingą teiginį: „Sovietmečiu pažongliruodavau būtinomis marksizmo citatomis ir po to darydavau ką noriu.“ Galbūt Rimvydo minėtos kitos įkalinimo formos ir lėmė tokį aštrų profesoriaus Gudavičiaus santykį su mąstymo kaukėmis, kurios ilgai prilimpa prie veido?

Artūras Vasiliauskas: Ši knyga byloja ne vien apie gyvenimą nelaisvės sąlygomis, joje kalbama ir apie darbą, ir apie aistrą. Apie aistrą tiesai ir apie valią darbui, kaip civilizacijos varikliui. Šiuo atžvilgiu aš, kaip ir Rimvydas, norėčiau „prisipažinti“ esąs profesoriaus

mokinys. Savo studentus jis sugebėjo užkrėsti atsidavimu darbui. Norėčiau tikėti, kad Gudavičiaus mokiniams pavyko perimti ir bent krislę geležinės jo valios. Tie du dalykai – valia veikti ir aistra tiesai – padėjo profesoriui išlikti morališkai švariam, nors jis ir vadiną save prisitaikėliu. Bet vien išlikti švariam vis dėlto nepakanka, reikia ką nors ir sukurti, o tada pasidalyti kūrybos vaisiais su kitais. Profesorius sukūrė savitą istoriografijos mokyklą.

Eligijus Raila: Per visą knygą eina vienas labai įdomus leitmotyvas – Gudavičius nebuvo susijęs su vadinamųjų akademinų istorikų terpe. Žinoma, kiekvienas turime pereiti tam tikrus vidinio augimo etapus, baigti universitetą, šlietis prie jame susitelkusios bendrijos, kad būtų lengvesnė savarankiško darbo pradžia. O Gudavičius į mokslo sferą atėjo tarytum iš šalies. Manyčiau, tai leido jam netikėtu rakursu pažvelgti į tradicinę senąją, o ir apskritai į visą Lietuvos istoriją. Gudavičius sugebėjo išlaikyti tam tikrą distanciją. Čia tikėtų pavyzdys apie alpinistus. Kopdamas į kalną arba jau pasiekęs viršūnę negali net pasakyti, kuriai kalnų grandinei ji priklauso. Tik žvelgdamas iš atstumo išvysti tikrąjį kalnų grožį – didybę, reljefą, aukštį. Būdamas nuošalyje, neperėjęs vadinamųjų devynių akademinų ratų, profesorius Gudavičius sugebėjo sukurti ir išlaikyti autentišką istorijos sampratą, drįsčiau sakyti, – autentišką kultūrinę ir istorinę fizionomiją. Sąmoningai pavartočiau ne sąvoką „veidas“, o būtent „fizionomija“, turėdamas omenyje klasikinę šio žodžio prasmę. Kai kam ši fizionomija patinka, kai kam nepatinka, tačiau sukurti ją, mano nuomone, ir yra tikrasis istoriko pašaukimas.

Nerijus Šepetys: Keletas minčių apie autentiškumą ir paradoksus. Profesorius Gudavičius niekada neslėpė, kad yra marksistas. Nenorėčiau sutikti su tais, kurie teigia, esą žmonių, ragavusių sovietmečio palyginti nedaug, negalima vadinti „sovietžmogiais“. Bent jau aš savyje įžvelgiu tam tikrus anos epochos paliktus bruožus. Bet pirmiausia paprašysiu, kad neišsižeistų tie, kuriems nejaukiai skamba pati sąvoka „sovietžmogis“. Tai anaip tol nėra įžeidimas. Tiesiog buvo toks metas, ir jis padarė didelę įtaką žmonių vidiniam pasauliui. Paradoksalu tai, kad sovietinis žmogus savo gyvenimą laike

ir laiko tėkmę šalia savęs matuoja skirtingais matais. Toks dvilypumas nulemtas skirtingų žiūrėjimo būdų. Ką turiu galvoje? Marksistiškai žiūrint ir vertinant pagal tai, ką šioje knygoje sako profesorius, pasaulis nepaliaujamai juda į priekį. Esą galima patirti gyvenimo ir žinojimo pažangą. Bet profesoriaus papasakota jo paties gyvenimo istorija rodo, kad „smetoninė Lietuva“, nepaisant kai kurių skepsio gaidelių, pagal žmonių santykių kokybę *jam* yra tam tikra aukštuma, po kurios sekė didžiulis nuosmukis. Žmonių tarpusavio santykius, susiklosčiusius sovietmečiu, o ir kitus socialinio gyvenimo aspektus, profesorius vertina kaip neabejotiną regresiją. Paprastai tą pripažinti yra sunku psichologiškai. Juk negatyviai atsiliepiama apie laiką, kuris ištisoms kartoms buvo jų jaunystės, lūkesčių, studijų, kilimo profesinės karjeros laiptais metas. Viso to vadinti nuosmikiu daugelis žmonių paprasčiausiai negali. O Gudavičiaus pasakojime toks vertinimas akivaizdus. Savo santykį su aplinka ir savo gyvenimo tėkmę laike profesorius aiškina visai nemarksistiškai. Nemažai sovietmečio istorikų yra nusivylę nepriklausoma Lietuva, iš dalies tą jų kartėlį galima vertinti kaip senatvės sukeltų nepatogumų, apsunkinančių kiekvieno žmogaus gyvenimą, išraiška. O Gudavičius be išlygų džiaugiasi atkovota Nepriklausomybe – jam tai yra didžiulis lietuvių tautos žingsnis į priekį, nors jo paties gyvenimas po 1990-ųjų tikrai nepalengvėjo: profesorius teko dar daugiau dirbti, jis turėjo dar mažiau laisvo laiko, jo ligos progresavo... Taigi sovietmečio epochai nuėjus nuo arenos, ne visos įkalinimo formos išnyko iš profesoriaus kasdienybės. Šitie paradoksai man atrodo labai įdomūs. Manychiau, „sovietžmogio“ patirtis yra ne tik neigiama (nors neigiamybės irgi akivaizdžios – turiu omenyje suskilusią sąmonę, neautentišką kalbą ir pan.).

Aurimas Švedas: Kad ir kaip stengėmės išvengti pagyrų, tačiau diskusija vis tiek sukasi apie tuos dalykus, kurie atsivėrė, suskambėjo, materializavosi sklaidant knygą „Visa istorija yra gyvenimas“. Tai neišvengiama. Mes, būdami sovietmečio vaikai, tačiau subrendę jau nepriklausomoje Lietuvoje, suvokiame šį tekstą kaip unikalų liudijimą, iš tam tikros perspektyvos atveriantį mums vieną skaudžiausių Lietuvos istorijos tarpsnių.

Kaip tiems Eligijaus minėtiems alpinistams, žvelgiančiams į kalnus iš toli. Už mus vyresni žmonės skaitys šį tekstą visai kitaip ir ieškos jame visai ko kito, jie suras ir įvardys visai kitus tiek pozityvius, tiek negatyvius knygos aspektus. Mes šios knygos privalumus jau aptarėme, prasminga būtų pasvarstyti, kas joje trikdo arba nepatiko.

Artūras Vasiliauskas: Atmetimo reakcijos man nesukėlė niekas, bet mano santykis su kai kuriais dalykais yra tiesiog *kitoks*. Turiu omenyje pirmą iš dvylikos pokalbių. Profesorius labai nuosekliai ir išsamiai kalba apie tai, kad žmogus yra kilęs iš beždžionės. Sutinku, kad žmogus *galėjo* kilti iš beždžionės. Niekas čia bloga... Tačiau man, bent jau dabar, tai nėra labai svarbu. Profesorius laikosi visai kitos nuomonės...

Rimvydas Petrauskas: Iš tikrųjų būsimuosius knygos skaitytojus reikėtų perspėti – kas įveiks pirmąjį skyrių, tas jau bus atlikęs sunkiausią darbo dalį. Žinoma, įsiskaičius įdomių atsivėrimų galima rasti ir čia, bet šis skyrius labai išsiskiria gyvo dialogo principu sukonstruotoje knygoje, nes yra absoliučiai monologinis. Kita vertus, jame Gudavičius išdėsto savo pasaulėžiūrą, o tam geriausiai tinka monologas.

Eligijus Raila: Galbūt tai kyla iš profesoriaus Gudavičiaus pasaulio sampratos, tačiau man įtarimą kelia (nenorėčiau vartoti žodžio „nepatiko“) griežtai sukonstruotas, logiškas ir preciziškas istorijos vaizdinys. Nebelieka vietos netikėtumams, paradoksams, istorijos mechanizmas veikia pernelyg subtiliai ir darniai. Aš laikausi kitokio santykio su istorija. Man atrodo, kad kartais istorija yra nepažini. Ją slepia paslapties skraistė. Profesorius Gudavičius nėra jokių paslapčių istorijoje, bent jau susidaro toks įspūdis. Viena vertus, turėti tokį vaizdinį yra labai patogu, nes norisi gauti atsakymus į visus klausimus. Antra vertus, tokia schema, manychiau, atmeta spalvas, skonių, kvapus. O juk istorijai ir istorijoje visa tai yra labai svarbu – nuo paprasčiausio atsitiktinumo iki Apvaizdos ironijos, kaip vienoje knygos vietoje vaizdžiai sako Aurimas. O tasai aiškus, logiškas ir kartu schematiškas vaizdas mane trikdo, kartais net šiek tiek gąsdina.

Aurimas Švedas: Akivaizdu, kad tavo, Eligijau, ir profesoriaus Gudavičiaus požiūriai į istoriją labai skiriasi. Vis dėlto manyčiau, kad didžiajai daliai istorikų net ir šiuolaikiniame pasaulyje labiau norisi būti ne istorijų pasakotojais, o burtininkais, kurie gali paaiškinti skaitytojams, kaip veikia visatos laikrodis, kaip ir kodėl sukasi jo smagračiai. Drįsčiau teigti, kad genamas noro būti mokslininku burtininku, istorikas stengiasi žūtbut užkaišioti visas skyles praeities vaizdinyje.

Nerijus Šepetyš: Tu sakai, istorikas trokšta visur, visada ir viską paaiškinti? Knygoje yra keliamas klausimas: „Kas sukūrė žmogų?“ Ir pateikiamas profesoriaus Gudavičiaus atsakymas: „Darbas!“ Norėčiau klausimą suformuluoti kiek kitaip: „Kas sukūrė žmogų, vardu Edvardas Gudavičius?“ O štai tada ir paaiškėja, kad yra tėvai, labai įdomūs kaip asmenybės. Giminės istorija šioje knygoje tikrai intriguojamai atskleista. Be to, yra draugai, su kuriais žaista vaikystėje, kai, pasak profesoriaus, labiau patiko tinginiauti negu dirbti. Kai rinkosi gyvenimo kelią, Gudavičius irgi tarėsi su draugu. Ką aš noriu pasakyti? Skaitant knygą, atsiskleidžia žmogiškieji ryšiai ir autoritetai, o *darbas* atsiranda vėliau. Žinoma, jo poveikio atmesti nederėtų, tačiau akivaizdu, kad *darbas* atsiranda tada, kai Gudavičius kaip žmogus jau yra susikūręs. Kitas paradoksas – stiprus profesoriaus priešiškusmas Rusijai, nesvarbu, ar ji balta, ar raudona, ir jo giminės istorija... Manau, kad tas noras paaiškinti istoriją nėra labai rimtas, nes, kai Gudavičius ima kalbėti apie savo istoriją arba kai kurias kitas istorijas, tai jose esančių paslapčių arba nuotykių ne tik nesistengia nuslėpti ar paneigti, bet kai kuriais atvejais netgi pagilina. Kita vertus, tai, ką tu, Aurimai, sakei, tikriausiai būdinga bet kurios srities specialistui, besidominčiam visų pirma žmogiškaisiais ryšiais. Tačiau tokiems specialistams neretai kyla noras ne tik viską paaiškinti, bet ir sugriauti iki tol egzistavusią tvarką. Nelygu situacija. Man atrodo, profesorius tą irgi puikiai daro, bet nežinia, ar jis tai iki galo būtent taip ir supranta. Čia galėtume prisiminti tiesiog prigimtinį, organišką istorikų priešiškusmą tam, ką jie vadina filosofija. Profesorius taip pat yra ne kartą užsiminęs apie savo priešiškusmą

filosofams, esą jie linkę viską sujaukti. Istorikų manymu, filosofai turi ne viską painioti, o duoti aiškią schemą, kuri paaiškintų esmę. Jeigu istorikui reikės, užuot ką nors paaiškinus, dar labiau tą supainioti, suabejoti schema, ką nors sukeisti vietomis, jis ir pats mokės tai padaryti, be jokių pagalbininkų.

Aurimas Švedas: Rimvydai, ar sutiktum su nuomone, kad marksistu istorikas gali tapti visai netrokšdamas pasaulinės proletariato revoliucijos, bet todėl, kad toji schema padeda sklandžiai paaiškinti mus supantį pasaulį?

Artūras Vasiliauskas: Norėčiau išgelbėti Rimvydą nuo Aurimo provokacijos. Mes šiek tiek persūdytume teigdami, kad vien tik marksistai stengėsi viską ir visur paaiškinti, operuodami sklandžiai funkcionuojančia schema. Tokių bandymų buvo labai daug. Priesiminkime, pavyzdžiui, antropologus funkcionalistus. Įvairiausių *-izmų* buvo ir yra labai daug. Šiuo atžvilgiu Gudavičius niekuo neišsiskiria. Konstatavęs tai, norėčiau atkreipti dėmesį į Eligijaus žodžius – man regis, jis pajuto distanciją, kuri atsiranda tarp Gudavičiaus ir naujosios kartos istorikų, nors šie neatmeta profesoriaus idėjų ir kūrybos, priima ir labai vertina jo darbus. Nederėtų atmesti galimybes, kad jaunajai tyrinėtojų kartai praeitis arba istorija gali asocijuotis jau su visai kita prarasties pajauta, su visai kitu šios pajautos registru. Ką turiu omenyje? Kalbu apie pojūtį, kad visi kažką neišvengiamai prarandame. Juk istorija yra gyvenimų, tapatybių, jausenų užmarštis, o istoriko darbas – pamėginti visa tai atgauti iš laiko tėkmės, viską nusinešančios į nebūtį. Galimas dalykas, kad jaunoji praeities tyrinėtojų karta bando jaučiau dirbti su šiais iš nebūties išplėštais dalykais, o ne vien stengiasi juose įžvelgti įrodymus, kaip ir kodėl funkcionuoja istorijos laikrodis. Galbūt tuo jaunoji istorikų karta ir skiriasi nuo senosios. Žinoma, toks lūžis nėra specifinis lietuvių istoriografijos bruožas. Be to, tokie virsmai susiję ne vien tik su pasaulyje įsitvirtinusia postmodernistine pajauta. Man atrodo, tai gerokai platesnis dalykas – santykis su istorija kaip gyva atmintis, kaip mėginimas atsargiai priartėti prie prarastų tapatybių.

Aurimas Švedas: Vienas iš klausimų, kuriuos parengiau šiai diskusijai, kaip tik ir susijęs su istorikų kartomis. Kokia praeities tyrinėtojų bendrija susiklostė po 1990-ųjų? Turiu omenyje visų pirma tuos, kurie apsigynė doktoratus jau nepriklausomoje Lietuvoje. Ar profesoriaus Gudavičiaus atsiminimai ir įžvalgos duoda pagrindą tokiems svarstymams?

Nerijus Šepetys: Artūras jau aptarė vieną iš galimų jaunosios istorikų kartos skiriamųjų bruožų. Pridursiu provokacinę mintį. Istorikai, šiaip jau mieli žmonės, turi vieną bjaurią savybę: kuo ilgiau jie triūsia profesinėje srityje, tuo mažiau *knygų* perka ir skaito. Dažniausiai apsiriboja tuo, kad susiranda juos dominantį ir jų tyrimų sferai reikalingą tekstą, pavarto, nusikopijuoja ir paslepia kopiją lentynoje ar stalčiuje. Nežinau, kodėl taip yra. Gal jiems atrodo: kam reikalingos knygos, jei yra dokumentai? O gal tai anų laikų palikimas – knygos buvo prastos, nesinorėdavo jų skaityti, pakakdavo turėti... Nežinau, koks tinkamiausias paaiškinimas, bet kai studijavome, šitą jautėme labai aiškiai. Vyresnės kartos istorikai nuo mūsų, Nepriklausomybės laikais mokslus baigusios praeities tyrinėtojų, akivaizdžiai atsiliko tuo, kad nesusipėdavo taip greitai kaip mes pastebėti naujų knygų ir jų perskaityti. Profesorius Gudavičius šiuo atžvilgiu yra ryški išimtis. Jis daug daugiau nei kiti jo kartos istorikai skaitė ne tik su istorija susijusių *knygų*, skaito jas ir dabar, nors kažkurioje knygos vietoje yra prasitaręs, kad taip jau nebedaro... Suprantama, knygų mugės aplinkoje tokia provokacija reiškia vieną: istorikai, pirkite ir skaitykite...

Aurimas Švedas: Šiuo atžvilgiu dar ryškesnė perskyra tarp mūsų kartos ir tų jaunų žmonių, kurie ką tik įstojo į universitetą. Internetas jų santykį su knygomis keičia dar kažkokiu kitu būdu. Tai keistas ir visai kitoks santykis, kurį sunku tiksliau apibrėžti, bet jis egzistuoja.

Rimvydas Petrauskas: O aš nemanau, kad būtent šioje plotmėje išryškėja skirtumai tarp kartų. Tiek vienoje, tiek kitoje amžiaus grupėje yra žmonių, kurie skaito intensyviai ir daug. Žinoma, negalėčiau paneigti, kad santykis su knygomis kinta. Informacijos

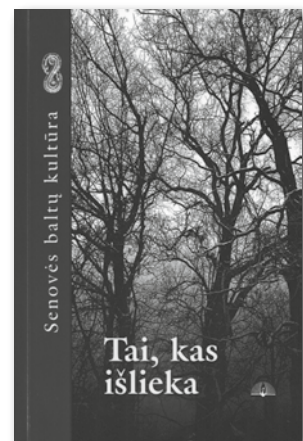
griūtis didina specializaciją ir verčia knygas skaityti kiek kitaip, nei tai buvo daroma iki šiol. Kartais iš tikrųjų svarbiau tik pavartyti knygą, nusikopijuoti tam tikrą jos dalį negu skaityti nuo pradžios iki pabaigos. Bėda ta, kad lietuvių istorikai visais laikais skaitė ir skaito tas knygas, kurios lengviausiai pasiekiamos, yra po ranka. Iš čia kyla nuolatinis provincialumo pavojus, nes nesidomima net tuo, kas vyksta kaimynystėje, jau nekalbant apie kitų šalių istoriografijas. Turiu omenyje domėjimąsi bendromis istoriografinėmis tendencijomis, o ne specifiniais konkretaus dalyko tyrimais, kuriuos kiekvienas profesionalas, aišku, seka ir žino. Įdomu tai, kad Gudavičius, disponuodamas itin menkomis galimybėmis, vis dėlto sugebėjo įveikti informacinę blokadą, naudodamasis net ir apgailėtinais menkais langais į informacijos pasaulį sovietmečiu. Tai aktualu ir šiais laikais – nuo to, ar išmoksime naudotis informacija, priklauso tolesnio darbo sėkmė.

Artūras Vasiliauskas: Profesorius Gudavičius padėjo daug pastangų, kad išsiveržtų iš informacinio vakuomo, be to, jis ypač daug nuveikė, kad į mūsų žinijos sferą būtų sugrąžinti kai kurie itin svarbūs dalykai. Pirmiausia turiu omenyje lenkų istoriko Henryko Łowmiańskio darbų „reanimavimą“. Esu įsitikinęs, kad tokių „reanimavimo operacijų“ turėtume atlikti dar ne vieną.

Rimvydas Petrauskas: Kai skaičiau Aurimo Švedo parengtą profesoriaus Edvardo Gudavičiaus atsiminimų ir refleksijų knygą „Visa istorija yra gyvenimas“ man ypač įstrigo toks epizodas – vienas lietuvių istorikas stebėdamasis paklausė Gudavičių: „Tai ką, jūs iki šiol skaitote kažkokius vokiečių istorikus Mortensenus? Juk jie jau labai pasenę!“ Įtariu, kad iki Gudavičiaus šių vokiečių istorikų knygų lietuvių istorikai apskritai rimčiau nebuvo skaitę. Ir tai, beje, simptomiška. Lietuvių istorikams reikėtų intensyviau mokytis kalbų ir dėmesingiau žvalgytis, kas dedasi kaimynų tyrinėjamuose istorijos mokslo baruose. To reikia, kad pagaliau atsikratytume vienmačio žvilgsnio į save ir savo istoriją – vienos chroniškiausių lietuvių istoriografijos ligų. ■

PRISIMENANT RELIGIJOTYRININKĄ GINTARĄ BERESNEVIČIŲ IR JO DARBUS

Tai, kas išlieka. Senovės baltų kultūra, t. 8, Sudarytoja
E. Usačiovaitė, Vilnius, *Kronta*, 2009, p. 312.

Jau penkiolika metų leidžiamos serijos *Senovės baltų kultūra* 8 tomas skirtas religijotyrininko Gintaro Beresnevičiaus (1961–2006) atminimui. Mokslininkas, prozininkas, žurnalistas paliko ryškų pėdsaką Lietuvos kultūriname gyvenime, patvirtindamas seną taisyklę – žmogaus darbai įvertinami tik po mirties. Tiesa, ir šis posakis mūsų laikais yra teisingas tik iš dalies, nes po mirties žmogus dažniausiai užmirštas. Gintarui Beresnevičiui daug kas pavydėjo populiarumo, neabejotino talento ir net abejingumo akademinėi karjerai. Beresnevičius paradoksaliai mokėjo derinti du žmogaus egzistencijos polius – transcendentinį ir žemiškąjį: „Jis išsiskyrė ypatingu pasaulio matymu, sugebėjimu žvelgti į tą patį reiškinį, daiktą, įvykį iškart tarsi dvigubu žvilgsniu.“¹

Knygoje Beresnevičiaus kolegos nagrinėja baltų religiją ir jos relikthus kultūros istorijoje, o specialiaame „Priede“ paskelbta atsiminimų apie jį kaip mokslininką ir žmogų. Beresnevičius, nors buvo neabejotinas baltų kultūros mokslo autoritetas, skaitė daug paskaitų, vis dėlto tiesioginių savo mokinių neturėjo. Kita vertus, daug kas, bendravęs su juo, laiko jį savo mokytoju. Taigi, bus kam vykdyti jo „mokslinį testamentą su tolesnių tyrimo užduočių apibūdinimu“.²

Artimieji ir draugai rezervuotai žiūrėjo į Beresnevičiaus politinių pažiūrų kaitą. Per dešimtmetį iš dešiniojo jis virto kairiuoju, bet pajutęs, kad socialdemokratai yra tik stambaus kapitalo tarnai, metėsi į anarchizmą, kurį siejo su profesinių sąjungų sindikalizmu. Ypač koptus jam buvo liberalizmas, ideologiškai pasisakantis už visuomenės atomizavimą, individo priešpriešą inertiškos bendruomenės vertybėms.

„Gintaras turėjo ypatingą tautinės tapatybės jausmą, kuris negalėjo taikstyti su svetimųjų mums primestais ikirikščioniškosios baltų kultūros nevisavertiškumo kompleksais, vis dar palaikomais kai kurių istorikų. [...] Ar tai, kad lietuviai apsikrikštijo vėliau nei kaimynai, automatiškai daro jų religiją primityvesnę?“³

Jo artimas draugas kaunietis Edvardas Čiuldė prisimena: „Galima mąstyti vienaip ar kitaip, bet Gintaro vardas paprastų žmonių lūpose skamba labai pagarbiai ir tariamas su dideliu gauduliu, kai kalbama apie jo mirties aplinkybes. Tai tikrai netikėtas dalykas mūsų ciniškoje epochoje. Taip yra galbūt todėl, jog Gintaras Beresnevičius buvo labai artimas tautos dvasiai žmogus, galų gale žinojo apie tokios dvasios raišką, visus jos užkaborius užkaborėlius net daugiau nei suspėjo mums papasakoti.“⁴

Beresnevičiaus mokslinė veikla neatsiejama nuo profesoriaus Norberto Vėliaus veikalo. Bendradarbiauti jiedu pradėjo, kai Gintaras sugrįžo iš sovietų kariuomenės, ir ne tuščiomis rankomis, o su romano *Tomo Vagabundo nuotykių ir regėjimų* rankraščiu ir baltų religinės reformos koncepcija, kurią netrukus išdėstė monografijoje *Dausos*. Skirtingai nuo Vėliaus, jis pradėjo plėtoti religijotyros pagrindus, kuriuos siejo su religine fenomenologine mokykla (Rudolph Otto, Geerard van de Leeuw). Tai pabrėžia ir rinkinio sudarytoja Elvyra Usačiovaitė: „Esminis dalykas, kuriuo G. Beresnevičius skyrėsi nuo N. Vėliaus ir apskritai nuo sovietmečio tyrinėtojų, yra tai, kad jis buvo religijotyrininkas, kūrė Lietuvoje naują discipliną – religijotyra, apibrėžė jos objektą, metodus, į lietuvių istoriografiją

įvedė užsienio religijotyrininkų darbus, jų tyrimo būdus. Tuo tarpu sovietmečio tyrinėtojai buvo vadinami mitologais.⁴⁵

Beresnevičius per daug nesižavėjo Marijos Gimbutienės ir Algirdo Juliaus Greimo darbais. Manau, pagrindinė tokios nuostatos priežastis yra skirtingų metodų – struktūralizmo, aprašomosios mitologijos – nepriėmimas. Beresnevičiaus taikytas tyrimo gaires geriau suprasime, bent trumpai apžvelgę religinės fenomenologijos metodą, kurį jis plačiai pristatė *Religijotyros įvade*. Religinės fenomenologijos pradininku laikomas mokslininkas Pierre'as Danielis Chantepie de la Saussaye, 1887 metais įvedęs ir pačią sąvoką. Rudolfo Otto knyga *Šventybė* praplėtė šios mokyklos reikšmę religijotyroje. Pagrindinė šventybę aiškinanti kategorija yra *numinosum*–*neredukuojama* sąvoka, aiškinanti religinius potyrius. Religinį fenomeną galima tik išgyventi. Skirtingai nuo pozityvistų, kurie bando rekonstruoti praeitį, remdamiesi faktais, fenomeno supratimas reikalauja išgyventi tuos *numinozinius* potyrius, įtraukti fenomeną į mūsų gyvenimą. Tokia įžvalga, tiesioginis suvokimas gali pasireikšti kaip įkvėpimas, ūmus atsivėrimas, praregėjimas, regėjimas, stigmatizacija. „Numinoziniai potyriai bendri visoms religijoms – tarp jų ir ortodoksiniam budizmui, ir dzenbudizmui, *Samadhi*, *satori*, *nirvana*, netgi potyrių nebuvimas kaip siekinys – tas pats Otto aprašytasis numinoziškumas – daiktuose ir dėsniuose, mituose ir ritualuose, dievų ir demonų įvaizdžiuose, tekstuose, politeistinėse bei monoteistinėse religijose ir t.t., ir pan.“⁴⁶ Analizuodamas mitą, šiuolaikinis tyrinėtojas susiduria su jo interpretacijos nesėkmėmis – apie tai byloja begalinės mito perskaitymo, aiškinimo schemos. Esame praradę transcendencijos galias, todėl pirmąkart žmonės ar dabartinius šamanus laikome iracionaliais tamsuoliais. Beresnevičiui toks požiūris buvo svetimas, todėl kai kuriems mokslininkams jo pozicija atrodė ne visai moksliška. Beje, jis į tai nekreipė dėmesio, nes pripažinimo jam netrūko – buvo kviečiamas į konferencijas, rašė straipsnius, studijas, vadovėlius.

Keletą metų prieš absurdišką savo žūtį Beresnevičius vis daugiau dėmesio skyrė literatūrai ir publicistikai, kad savąjį pasaulio matymą perteiktų kur kas didesnei auditorijai. Nors ne visi literatūriniai jo kūriniai ar eskizai yra

vienodo meninio lygio, bet jie buvo laukiami. Man patiko socialinio gyvenimo apybraižos, kuriose Gintaras rašė apie dabar jau visų keikiamą monopoliją išsigalėjimą, apie turtingų lietuvių aroganciją ir savo tautiečių išnaudojimą, apie globalizacijos iššūkius kraštui. Įdomus ir jo ironiškas žvilgsnis į glamūrinį žurnalų spausdinamus poniūčių nusikalbėjimus. Bet dar svarbiau jam buvo pateikti mitologinius kristalus, mito vaizdinius kasdieniniame gyvenime. Absurdas, ironija, kai kada groteskas – jo miniatiūrų kertiniai akmenys. „Ir, žinoma, humoras – gal ne tokie pokštai, kurie verčia kvatoti, bet nepaprastai subtilus sąmojis, lakoniškas ir idealiai taiklus – kiekvienas žodis turi savo vietą, kurios iš jo niekaip neatimsi.“⁴⁷ Pavyzdžiui:

„Į duris pasibeldė.

– Prašau, – nervingai sušuko profesorius.

– Ačiū, – atsiliepė už durų ir nušlepsėjo tolyn“ (p. 289).

Aptardamas jo knygą *Pabėgęs dvaras*, Regimantas Tamošaitis rašo: „Kodėl mokslininkas spardo savo akademinius žaisliukus? Tai paaiškina šio „nesąmonių rinkinio“ pavadinimas, kuris yra frazeologizmo „važiuoja stogas“ (išprotėjimo grėsmė) išradinga parafrazė. Autorius linksmu veidu žaidžia išprotėjimą, kad neišprotėtų iš tikrųjų. Tomis neva nesąmonėmis ginasi nuvarginta sąmonė [pridurčiau ir kūnas – V.B.], bandydama užsimiršti, atsitraukti nuo be galo rimto ir akademinio, ir praktinio pasaulio. Tai tas pats svaigulys, kaip ir dionisiškos bakchanalijos „Trečio brolio“ kavinėje, tik kultūriškai naudingas. Išradingoje vaizduotėje visą pasaulį pavertus nesąmone, žmogui nors trumpam pasidaro lengva, linksma, laisva. Nes kitaip jam lieka žaisti niūrius gyvenimo žaidimus.“⁴⁸

Beresnevičius nepaprastai daug skaitė, turėjo puikią biblioteką, pirkto brangias knygas lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų kalbomis. Paskutiniaisiais gyvenimo metais rašė ypač daug, pasinėrė į literatūrą, ketino tapti Rašytojų sąjungos nariu. Vis dėlto literatūrinis jo palikimas pamažu blėsta, užtat vis aktualesni tampa moksliniai tyrinėjimai. Reikėtų pasirūpinti jo mokslinės rinktinės leidyba užsienio kalba. Leidinyje *Senovės baltų kultūra*, t. 8, spausdinami straipsniai, kuriuose nagrinėjamos problemos, prieš kokius dvidešimt metų laikytos nemokslinėmis. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad Romovė

egzistavo – apie tai rašo Rolandas Kregždys straipsnyje „Pr. Romow pagal Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“ ir kitos istorinės interpretacijos iki mūsų laikų (toponimo etimologinė analizė, lokalizacija)“, Elvyra Usačiovaitė ir Pranas Vildžiūnas analizuoja dar visai neseniai neautentiškais šaltiniais laikytas Kristupo Hartnocho ir Simono Grunau kronikas ir juose aprašytus senovės prūsų tikėjimus, Mangirdas Bumblauskas ir Radvilė Račėnaitė apžvelgia christianizacijos procesą Žemaitijoje ir pagoniško laidojimo relikтус lietuvių kultūroje. Leidinyje spausdinamas, pasak sudarytojos, „stalčiuje užsilikęs“ Beresnevičiaus straipsnis „Vietos ir spalvos. Lietuvos religinės geografijos bruožai XIII–XIV a.“, kuriame plėtojama religijų geografija – religijotyros disciplina, nagrinėjanti religijos ir geografinės aplinkos tarpusavio santykį (jos pradininkas Lietuvoje – Norbertas Vėlius). Neabejoju, kad ši perspektyvi mokslo šaka sulauks rimtų tyrinėtojų. Saulė Matulevičienė straipsnyje „Iš baltų religijos ir mitologijos tyrimų istorijos“ apžvelgia Beresnevičiaus mokslinę veiklą nuo 1989 metų, pateikia jo darbų rinktinę bibliografiją ir mokslinio palikimo leidybos programą.

Viltinai tikiu, kad tai ne paskutinė religijotyrosininkui Gintarui Beresnevičiui skirta knyga. Bet geriausiai jo atminimą įamžintų nauji baltų kultūros ir religijos tyrinėjimai, modernios metodologinės įžvalgos. ■

¹ Edvardas Čiuldė, Gintaras Beresnevičius: gyvenimo normos ir kūrybos formos. Tai, kas išlieka. Senovės baltų kultūra, t. 8, Vilnius, *Kronta*, 2009, p. 254.

² Ignas Narbutas, G. Beresnevičiaus mitologijos projektas. Tai kas išlieka. Senovės baltų kultūra, t. 8, Vilnius, *Kronta*, 2009, p. 260.

³ Ten pat.

⁴ Edvardas Čiuldė, Ten pat, p. 250.

⁵ Elvyra Usačiovaitė, Įvadas. Tai, kas išlieka. Senovės baltų kultūra, t. 8, Vilnius, *Kronta*, 2009, p. 13.

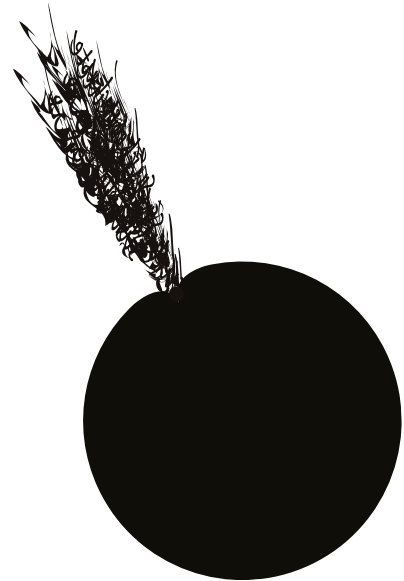
⁶ G. Beresnevičius, Religijotyros įvadas, Vilnius, 1997, p. 55.

⁷ Laimantas Jonušys, Tai, kas išlieka, arba Žaismingas absurdas Gintaro Beresnevičiaus kūryboje. Senovės baltų kultūra, t. 8, Vilnius, *Kronta*, 2009, p. 288.

⁸ Regimantas Tamošaitis, Gintaro Beresnevičiaus asmenybės portretas: mokslininkas ir menininkas, Ten pat, p. 285.

Lietuvos šalies žmonių padavimai LXVII

PRO(TO)KOLAS

Lydeka kaip niekad išdidžiai nardo tarp Seimo mai-liaus – jo „Protokolas“, sako, jau tapo bestseleriu. *Kultinį* etiketo vadovėlį nori įsigyti kiekvienas lietuvis, kad žinotų, kaip elgtis, kai atsidurs karališųjų asmenų draugijoje, kai susitiks Obamą, vediną portugalų vandens šunimi, arba kai akis į akį susidurs su Dalia Komisarova prieš rinkimus ir po jų, kai nuvyks į kokį karūnuotų mis, misis ir šiaip *olialia* mergaičių vakarėlį... Žodžiu, visais gyvenimo atvejais! Visiems *dzin*, tik Lydekai ne – rūpinasi žmogus, kad tautiečiai išmoktų valgyti su peiliu ir šakute. Todėl jį užklupo pelnyta šlovė kaip kokį Antaną Nedzin, kuris kasdien įvairiais rakursais, stambiais ir smulkiais planais rodomas per visus TV kanalus. Bet ir vėl pasitvirtino žiauri tiesa: yra žmonių, kuriems labai blogai, jeigu kitiems gerai. Antai vyriausiasis procedūrininkas Salamakinus pareiškė, kad pašlovinęs etiketą Lydeka pažeidė etiką. Matyt, nori iš svajonių protokoluotojo atimti kruvinu prakaitu, tiks-

liau tariant, rašalu, uždirbtą honorarą. Vyriausiasis rinkimininkas Zenonas pasielgė dar rūščiau – pretendentų į prezidentus skaičių sumažino perpus: iš pradžių buvo velnio tuzinas + Dalia, dabar liko šeši nuliai + Dalia. Tiesa, Valinskas susimažino pats, patvirtindamas posakį: „Jeigu šiandien supranti, kad nesi toks išmintingas, koks maneį esąs vakar, vadinasi, šiandien, esi (dar) išmintingesnis.“

Minėta pliusinė Dalia moka elgtis su šešetukais. Apie tai ji stilingai, t.y. blizgiame spaudos organe *Stilius*, užsiminė tokiais žodžiais: „*Kai aukštojoje partinėje mokykloje dėščiau politinę ekonomiją, surašiau 66 dvejetus. Studentai buvo vyresni už mane, atėję iš partinių struktūrų.*“ Šis faktas Seime sukėlė paniką – juk ten daug yra vyresnių už Dalią, visi iš partinių struktūrų ir tik vienas Glaveckas išmano politinę ekonomiją – moka devaluoti litą ir apskaičiuoti trečiojo pasaulinio karo datą. Suvokę, kad žiaurus politinis egzaminas – ne už kalnų, seimūnai ėmė miklinti protą. Pirmiausia bandė susigaudyti, ką pasakė Kubilius darydamas Seime metinę ataskaitą už pernykščius Kirkilo darbus. Du teiginiai buvo aiškūs net Antanui Nedzin: Lietuva krizentų, net jei nebūtų pasaulinės krizės, nes Kirkilas nieko nepasimokė iš buvusio britų premjero Blairo, kuris sakė: „*Lyderystės menas yra išmokti pasakyti „ne“. Sakyti „taip“ yra labai paprasta.*“ Būtų Gediminas didžiajam broliui, pardon, AMB, nors kartą pasakęs „ne“, pavyzdžiui, nedavęs 100 mln. lt. mistinėms stadiono statyboms, būtų galėjęs nors Valdovų rūmus atstatyti. O dabar, sako, net ekscelencijas su jų antrosiomis pusėmis teks apgyvendinti nakvynės namuose – visai ne pagal Lydekės protokolą.

Viskas Lietuvoje apversta aukštyn kojomis. Jau reikėtų rašyti instrukcijas, kaip kur elgtis. Pavyzdžiui: „Neik ten, kur veda kelias, nes prieisi liepto galą“ kaip Švenčionyse, kur už 2,5 mln. lt. buvo pastatytas tiltas pasiekti kelioms sodyboms: vieno Seimo nario ir keleto vargo prispaustų teisininkų... Arba: „Neplauk ten, kur yra prieplauka, nes užplauksi ant seklumos“. Nemune tokių prieplaukų pastatyta už 10 mln. litų, bet nėra gylio ir jos reikalingos tik ponams, kurie plaukioja kateriais. „Rezultatas pasiektas toks, kokį optimaliai pavyko

pasiekti“, – pasigyrė Valstybinio turizmo departamento direktorius Juozas Raguckas laikraščiui V.Ž. Pasak jo, prieplaukos labai modernios, o lietuviai atsilikę, „pripatę atsiremti į krantą nosimi.“

Dar geriau būtų pasekti Kretingos rajono savivaldybės turizmo informacijos centro pavyzdžiu – jis išleido žemėlapi, kuriame Kretingos paplūdimys, t.y. maudyklė, pažymėta ant geležinkelio. Yra ir kitų patobulinimų – vandens telkiniai apsodinti mišku ir pan. Skaitai tokias krašto žinias ir širdis džiaugiasi: Lietuva – ne tik drąsių žmonių šalis! Turime ir kitų privalumų! Tiesa, pakankamai esama ir drąsių –antai anarchistai išleido instrukciją, kaip elgtis būsimų riaušių atveju: pasirodo, „mentus“ nesunku apmulkinti, o ašarinių dujų ir pipirinių aerozolių poveikį – sumažinti.

Visi miklina protą – ir seimūnai, ir anarchistai, ir net Grauzinienės svajonių stilistas Petruškevičius, dalyvavęs tradiciniame „žvaigždžių“ „mintinio skaičiavimo konkurse“. Būtų ne pro šalį ten pasitreniruoti ir vyriausiajam rinkimininkui Zenonui, kuriam net ne mintyse, o ir su skaitytuvais ilgai nesisekė suskaičiuoti pretendentes Kazimiro balsų. Jam vis trūko tiek, kiek jai buvo per daug.

Kai vyriausiasis Lietuvos olimpininkas Raslanas verslo klase už 14 tūkst. litų suskraidė į PAR, sugėdinau jį tokiu gaudžiu pavyzdžiu: pati Angelina Jolie ėmė taupyti, moteriškė beveik nevalgo, esą jai iškart dingsta apetitas vien pagalvojus apie badaujančius trečiojo pasaulio šalių vaikus... Raslanas apie vargstančius Lietuvos sportininkus, suprantama, nepagalvojo.

Stinga žmonėms dvasinių vertybių! Kai kurie, pajutę ypač didelį jų stygių, per Velykas nusprendė atsigriebti – iš vienos panevėžiečių šeimos išsinešė 100 kg sveriantį ažuolinį angelą, o Palangoje nuo svetimo buto sienų nukabinėjo paveikslus, matyt, norėjo prisiliesti prie meno (skeptikai įitaria, kad ieškojo seifo). Kadangi išsinešė (be materialinių vertybių) ir aukštojo mokslo diplomą, šis faktas įrodo – šviesos trauka nenugalima! Nesvarbu, ką tuo klausimu manytų švietimo ministras... ■

Tiesiai iš nakvynės namų
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2009. 4 (533)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Rasa BALOČKAITĖ. *"Go West..." – Different Myths of Femininity, Utopias of Feminism in East and West.* "Go West" – a once popular song by the pop group Village People, remade by Pet Shop Boys in 1993. What did it mean for those who listened to it? What did it mean in post-Soviet space? After the fall of the Soviet Union, many people chose to turn Westwards, to emigrate due to economic difficulties of transitory period. What do these people experience in other, untamed realities? In the old times, aristocracy had maid-servants, gentlemen who visited brothels would sight – some women must be enslaved while others saved... (page 2).

Vita GRUODYTĖ. *French Movement for Slowing Economics Le Décroissance.* This movement came into being in Lion in 2001 and spread over other regions of France, reached Paris. According to its supporters, everything is possible, but one needs individual consciousness and collective decisions. The global crisis continues, so local solutions are being sought, thus the ideas of this sort of "strange" group are being widely discussed (page 8).

Tatiana ZHURZHENKO. *The geopolitics of memory.* The controversy around the statue of the Soviet soldier in Tallinn in April 2007 provided a striking demonstration that Russia remains both an external and an internal factor in the national narratives of the post-Soviet space. Here, history is used to lay claim to European identity and as a means of emancipation from Moscow. In the former socialist satellite states, meanwhile, nationalists are using their opponents' communist pasts for political capital. Tatiana Zhurzhenko suggests that before we talk about European solidarity, we need to trace the emergent fault lines running through eastern European memory (page 16).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Radiance and Poverty of Glass.* The author discusses the visual effects caused by the growing presence of glass in contemporary architecture. Vilnius is a perfect example of these tendencies to make this cheap material into a fetish. In the beginning of last century glass was glorified as the material of future architecture, but now, after one hundred years one can conclude that these promises were never fulfilled and the new aesthetics of glass never came into being (page 20).

Algirdas PATAČKAS. *In Quest of Conformity.* A reply to the article by Valdemaras Klumbys (issue no 3). The author urges historian to give up his leftist presumptions while discussing realities of the Soviet past; using his own experience he claims that two societies co-existed in Soviet Lithuania and the fact can hardly be disputed. These two societies still exist (page 25).

Kazys SAJA. *Theodicy.* Mini-drama (page 26).

Žilvinas Kempinas – *Rising Star of Lithuanian Art Will Represent Lithuania in Venice Biennial This Year.* One of the most important fact of international recognition was his exhibition in Vienna's Kunsthalle last year. The director of this art institution Gerald Matt gave his permission to translate and publish in Kultūros barai his introduction to the artist's catalogue as well as interview conducted by him. The interview is being published (page 29).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. *Thought the Mist of Years – Lights of Morenas.* The Legacy of Poet Kazys Bradūnas. "I tried to remember when I first got acquainted with poems of Kazys Bradūnas. Not in the university. There were no poetry of Aistis, Brazdžionis or Bradūnas in university programs those days. While graduating from the university we started to write down verses of Vytautas Mačernis in secret. But a decade had to pass before collections of poetry written by Lithuanian émigré poets in America started to be known to our generation" (page 35).

Goda DAPŠYTĖ. *Theater and Censorship – Relations that Are Never Broken.* Nowadays there are lots of talks on cultural policy; the state power is criticised that it shows too little attention to theater. However, for centuries state powers were interested in theater too much. The only difference is that these days one of the main instruments of cultural policy are mechanisms of financial aid, while in totalitarian states – censorship played this role of policy (page 42).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *The Longing for Emptiness? From the Diaries of Art Wanderer.* "A call from Paris. They suggest that I come on February 16th. No sense to rethink – this is just the day that I have to set to travel. The one who calls hardly knows the meaning of this date for me. Anyway I rush to Blue Square gallery. An exhibition of my art is under preparation. The works I created while taking part in filming of Bouzkashi in Uzbekistan will be shown.." (page 49).

Kęstutis ŠAPOKA. *Is Morality in Art and Life the Same Thing?* The review of graphics of Rolandas Rimkūnas in Akademija Gallery (page 52).

Kęstutis ŠAPOKA. *Vanguard as Constant State. The retrospective of Valentinas Antanavičius.* The review of artist's exhibition in Vilnius Town Hall (page 53).

From the Letters of Stasys Lozoraitis, Chief of Lithuania's Diplomacy, written in 1942-1945. Continued from issues no 2 and no 3. "I found copies of these letters in Rome, in the archives of Lozoraitis family which are finally moved to Lithuania. Many of them were written to his colleagues, other diplomats or their close collaborators. Lozoraitis wrote to persons of other nationalities also – to well known politicians and public figures", writes Rimantas Morkvėnas, introducing the publication (page 54).

Vygantas VAREIKIS. *The Loss of Klaipėda Region: Between Illusions and Realpolitik.* Could Lithuania resist – asked general Stasys Raštikis in emigration? And his answer is no. This was the case with Czechoslovakia, nobody attempted to defend it even with the means of diplomacy. Nobody defended a smaller object – Klaipėda region that was taken over by Nazi Germany in those days (page 63).

Jūratė TRILUPAITIENĖ. *Thousand Years of St. Bruno.* Could Lithuania's name have entered the Annals of Quedlinburg if St. Bruno would not have been a highly positioned bishop in the Roman Catholic Church? Can it be so that several years after his death nobody attempted to follow his route? It is difficult to believe. Perhaps such historical facts will surface in future (page 70).

Marius ŠČIAVINSKAS. *What were relations between national Lithuanian historiography, Christianization of Lithuania and "Polish apostles" during interwar period?* The goal of this article is to discuss how Lithuanian historical scholarship depicted the actions of the Order of Crusaders, often treating them in the same way as the concept of "cultural mission of Poland eastwards". The author hopes that while discussing these issues, the development of Lithuanian historiography of that period will be overviewed as well as attitude toward Polish missions in Lithuania (page 74)

Aistė BIMBIRYTĖ. *The Journey in Seven Miles Shoes in European Landscape.* The exhibition "European Landscapes. Longing for Nature." Deserves praise. Together with the exhibition of Niko Pirosmeni it can be considered as a perfect example of curator's work that should be followed after Vilnius will be no capital of Europe any longer, writes the author (page 82).

Situation of Historians in the Soviet Times. A discussion based on the book by professor Edvardas Gudavičius "The Whole History is Life" arranged during Vilnius Book Fair. Associate professors of Vilnius University Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Nerijus Šepetys and dr. Artūras Vasiliauskas talk about the issues discussed in Gudavičius' book (page 85).

Vytautas BERENIS. *Remembering Scholar Gintaras Beresnevičius and His Works.* Review of the book *Senovės baltų kultūra* (Culture of Ancient Balts) ed. E. Usačiovaitė, Vilnius: Kronta, 2009, dedicated to the memory of renowned scholar of comparative religions and mythology (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Protocol.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Translated by Almantas SAMALAVIČIUS

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2100 egz.

Kaina – 4,99 Lt

KB nr. 3 įšivėlė techninė klaida – viršelių p. 2 buvo sukeisti nuotraukų aprašymai. Turėtų būti: Rūmai. Paliesių dvaro sodyba. Šiaulių rajonas.

Atsiprašome.

eurozine

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Karl SCHLÖGEL

Places and strata of memory (En) (De) (Lt)

Approaches to eastern Europe

The idea of 1989 as an annus mirabilis is too crude; rather, it was the result of a long incubation period that took a different course in each Eastern Bloc country. Karl Schlögel asks whether it is too soon to start talking of a „common European history“.

Matt McGUIRE

Literary perspectives: Northern Ireland (En) (Lt) (De) (Tr)

Shaking the hand of history

Romualdas OZOLAS

From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)

The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Daniela STRIGL

Literary perspectives: Austria

Anything but a „German appendix“ (En) (Lt)

Austrian novelists are still referred to as Germans despite recent critical and commercial success. From the new narrative „miracle“ to the darkly humorous „writer's novel“, Daniela Strigl finds a contemporary Austrian scene at the top of its game. [Lithuanian version added]

Gábor CSORDÁS

Mastering history through narrative? (En) (Lt) (Hu)

In the first essay in the Eurozine „Literary perspectives“ series, Gábor Csordás reads the newest Hungarian novels. All share a concern with narrative, holding out to the reader the hope of mastering history.

Tomas KAVALIUSKAS

The non-efficient citizen (En) (Lt)

Identity and consumerist morality. Consumerism grounded in indebtedness means financial dependence as opposed to democratic freedom. In the consumerist system, the individual who asserts him or herself through authentic freedom is regarded as a non-efficient citizen.

Almantas SAMALAVIČIUS

An amorphous society (En) (Lt)

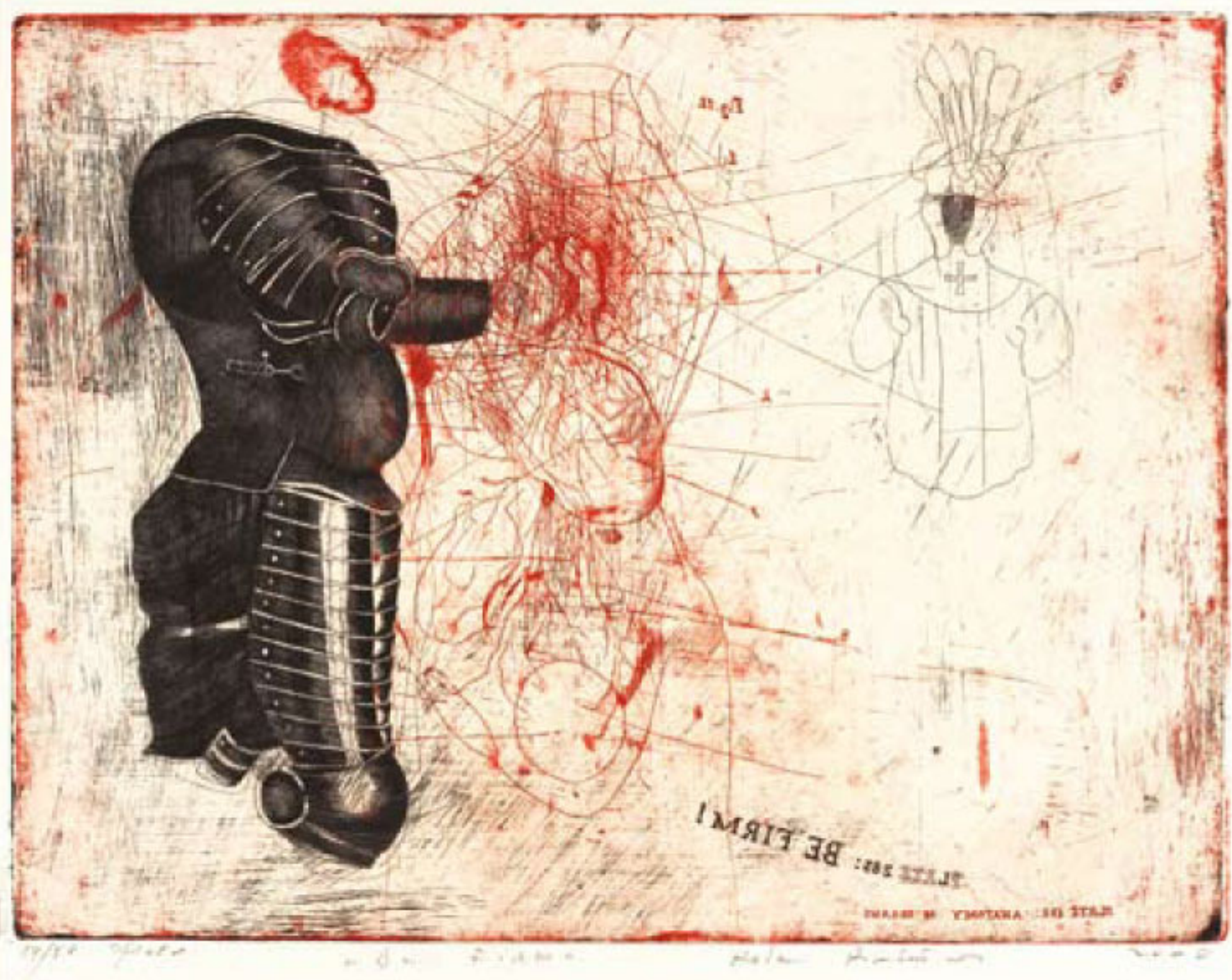
Lithuania in the era of high post-communism

„High post-communism“ in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Global museums in the twenty-first century (En) (Lt) The Guggenheim foundation and the rhetoric of cultural planning in Vilnius.

The fact that a Guggenheim museum is being planned for Vilnius is indicative of the conviction that „de-provincialization“ can only be achieved by taking part in global projects. Meanwhile, the cultural demands of the local population go unheeded. Vilnius is not Bilbao!

Rolandas RIMKŪNAS
Iš ciklo „Būk tvirtas!“ 2000
Iš parodos Vilniuje,
„Akademijos“ galerijoje
Vidmanto Ilčiuko reprod.

Kandumas, sarkazmas, apsimestinis „lėkštumas“ nebūtinai yra „metafizikos atliekos“, tam tikrais atvejais tai gali būti savarankiška ir vaisinga meninė taktika. Tiesa, Rimkūno grafika nėra labai radikalus tokios taktikos pavyzdys. Didžioji jo kūrybos dalis išsitenka meistriškos grafikos plotmėje ir netampa atvirai politine ar destruktvyvia, – rašo Kęstutis Šapoka straipsnyje „Apie moralę mene ir gyvenime“ (p. 52).

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 4 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009